

PINIGAI IR POŽIŪRIS Į PINIGUS LIETUVOS DIDŽIOJOJE KUNIGAİKŠTYSTĖJE

Egidija Laumenskaitė

Straipsnyje glaustai apžvelgiamos Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (LDK) pinigų ir požiūrio į pinigus raidos ypatybės. Bandyta pailiustruoti, kaip jos atspindėjo to meto viso krašto politines ir ekonomines problemas.

Pagrindiniai žodžiai: pinigai, kapa, moneta, grašis; nominalizmas; scholastika; ankstyvasis, vėlyvasis merkantilizmas.

1. LDK pinigų raidos apžvalga

Nors LDK, kaip brandus politinis vienetas, susiformavo XIII a., tačiau apie daugiau ar mažiau aiškia pinigų sistemą galima kalbėti nuo XIV a. pabaigos – Vytauto valdymo laikų (1392–1430 m.). Taigi praktiškai reikėtų apžvelgti keturių šimtmečių kelią – nuo XIV a. pabaigos iki XVIII a. pabaigos, t. y. iki paskutiniojo Respublikos padalijimo.

Tiek tarpukario, tiek šių dienų istorikų ir numizmatų atlikta LDK pinigų analizė leidžia pastebėti pinigų raidos ir ekonominio LDK vystymosi aiškias paraleles.

Iki pirmųjų lietuviškų monetų pasirodymo (XIV a. paskutiniaisiais dešimtmečiais)* jau buvo išsigalėjusi sidabro lydinių, t. y. metalinių lazdelių, pinigų sistema. Smulkesniems mokėjimams ilgesnė lazdelė buvo kapojama į mažesnius gabalus. Iš to ir kilo pavadinimas *kapa*. Rusijoje atitinkamai rubliai kildinami iš žodžio „rubit“ (kirsti, kapoti).

XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje kapos dar neturėjo sidabro kokybės pažymėjimų, ir metalo grynumas buvo tikrinamas pagal metalo kietumą bei spalvą, įkertant lazdelės kraštą. LDK kapos** iki Vytauto valdymo pabaigos buvo labai patikimas (geros kokybės) pinigas: turėjo pastovią masę ir grynojo sidabro kiekį (80–85%), buvo tinkamas tarptautinei prekybai. Jos buvo paplitusios artimose valstybėse, o Krokuvos bankininkai mieliau laikė pinigus lietuviškom kapom negu savais pinigais. Pasirodo, net didžiausi lietuvių priešai kryžiuočiai savo sąskaitybos knygas tvarkė ne tik savais pinigais, bet ir kapomis. Didysis Novgorodas, tuo metu labai stambus Rytų Europos prekybos centras, 1410 m. nutaria savo tarptautiniams atsiskaitymams naudoti lietuviškas kapis [2, p. 67].

Tuo metu sparčiai besiplėtojanti prekyba su užsieniu į Lietuvą pritraukia įvairių užsienio pinigų. Tarp jų išigali čekų, vadinamieji Prahos, grašiai. Kadangi kasdieniame gyvenime kapa buvo per stambus pinigas, tai grašiai įsitvirtina kaip smulkesni pinigai: 1 kapa lygi 60 grašių, t. y. „kapa stovėjo aukščiau pariteto“ [2, p. 66], nes pagal sidabro svorį turėjo atitikti maždaug 57 čekų grašius. Blogėjant čekų grašiams, jų vis daugiau įeidavo į kapą. Taip pradėta skaičiuoti nebe sidabro, bet grašių kapomis.

Šalia lietuviškos kapos cirkuliavo lenkiška. Tuo metu, kai lietuvišką kapą dar sudarė 60 grašių, lenkišką – 48 grašiai. Lenkiškų monetų vertė buvo blogesnė, nuolat svyravo (buvo nepastovus grynojo sidabro kiekis), todėl Lietuvoje jų nenorejo imti. Priešingai, lietuviškas kapa labai mėgo lenkai ir ne be pagrindo stengėsi kaupti būtent jas.

Pirmosios lietuviškos monetos – sidabro *pinigėliai* – atsiranda kaip smulkesnis pinigas: 1 čekų grašį sudarė 10 pinigėlių, todėl pagal santykį su stambesniu pinigų

* Dėl tikslios pirmųjų monetų pasirodymo datos iki šiol nėra vienodos nuomonės: vieni numizmatai jų kaldinimo pradžią priskiria Algirdui (1345–1377 m.), kiti – Kęstučiui arba Jogailai.

** Daugiausiai cirkuliavo dviejų tipų kapos: didžiosios tribriaunės, kurių vidutinė masė svyravo apie 180 g, ir mažosios, užapvalintais galais – apie 107 g.

jie įgijo *denarų* pavadinimą. Vėliau atsiranda 2 denarų monetos, pusgrašiai (5 denarų monetos).

Manoma, kad mūsų pinigai plačiausiai paplitę po pasaulį buvo būtent Vytauto valdymo laikais. LDK kapų ir monetų paklausą lėmė ne tik kaldinimo patikimumas, bet ir sėkminga Vytauto vidaus bei užsienio ekonominė politika. Po Vytauto mirties, nusmukus ekonominiam krašto lygiui, pašlijo ir LDK pinigai.

Yra žinoma, kad ne tik politinė, bet ir ekonominė LDK galia XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje buvo tokia, kokios neturėjo Lietuva nei iki Vytauto, nei po Vytauto. Prof. V. Kamenickis, kruopščiai studijavęs to laikotarpio istoriją, buvo įsitikinęs, kad jei pavyktų atkurti Vytauto laikų finansų sistemą, tai šis valdovas pasirodytų dar didesnis, negu garsėjo savo kariniais žygiais [2, p. 79].

Juk savų monetų kaldinimo pradžia XIV a. pabaigoje kartu rodo jau aukštesnę Lietuvos valstybingumo pakopą. Krikščionybės priėmimas Vakarų bažnyčios pagrindu skatino ir tolesnę Lietuvos orientaciją į Vakarus. Tai buvo savotiško apsisprendimo ir posūkio metas. XIV a. prekybos ryšiai su Rytais buvo nors jau ne siauresni negu su Vakarais, o vėliau tiek jie, tiek pinigų sistema kur kas labiau priklausomi nuo Vakarų. Bet tuo metu dar galime kalbėti būtent apie pačios valdžios apsisprendimą, o ne apie priverstinius jos žingsnius ar išorinę okupaciją.

XV a. viduryje gerokai daugiau priplūsta čekų grašių, o savo pinigų kalyklos užsidaro, nes pasitenkinama svetimomis monetomis. Tik XV a. pabaigoje vėl pradėta kaldinti savo pinigus – pinigėlius. Didysis kunigaikštis Aleksandras (1492–1506 m.) ėmė veiksmingai rūpintis pinigų reikalais.

XVI a. pradžios LDK pinigų kaldinimo istorija kartu rodo Lenkijos ir Lietuvos politinių santykių peripetijas: didėjančias lenkų pretenzijas į LDK suverenitetą ir tam tikrą ekonominės dirvos ruošimą siekiant politinės unijos. 1501 m. elekciniame Petrkovo suvažiavime lenkų atstovai reikalavo suvienodinti lietuviškų ir lenkiškų monetų masę ir vertę, tačiau didysis kunigaikštis nepatvirtino šio nutarimo. LDK monetos dar išliko penktadaliu vertingesnės už Lenkijos monetas [10, p. 55], tačiau Aleksandro valdymo laikais pirmą kartą ant mūsų monetų atsiradę lenkų valstybės ženklai pirmiausia rodo didėjančią politinę Lenkijos įtaką. O ketvirtąjį XVI a. dešimtmetį (Žygimanto Senojo valdymo metu) lietuviškų monetų prilyginimas lenkiškoms – jau pirmieji LDK inkorporavimo į Lenkijos ekonomiką žingsniai. Po juridinio blogų ir gerų monetų sulyginimo buvo jau nuostolinga kaldinti geresnes monetas, nes jos būtų neatsilaikiusios cirkuliacijoje, kaip teigia ir T. Grešamo dėsnis („blogi pinigai išstumia gerus“).

Paskutinis Gediminaitis – Žygimantas Augustas, jautęs ypatingas simpatijas Lietuvai, stengėsi pakelti LDK vaidmenį: Vilniuje vėl kaldinami ne tik LDK, bet ir Lenkijos pinigai (1545 m. atidaroma senoji Vilniaus kalykla, vėliau dar įsteigiama nauja). 1547 m. išleidžiamos pirmosios auksinės monetos – *florinai*, dar vadinami *dukatais* (3,5 g aukso moneta), vėliau – *portugalai* (10 dukatų moneta), pusportugalai (5 dukatų moneta). Siekiant palengvinti atsiskaitymus ir lietuviškų monetų apyvartą, Žygimanto Augusto valdymo laikais buvo kaldinama daug įvairių monetų. 1564 m. pasirodo sidabriniai *taleriai*, vadinami *auksiniais*, 1565 m. – aukštos prabos (875) kitos sidabrinės monetos: dvigrašiai, trigrašiai, keturgrašiai. Šios monetos plačiai paplito po Europą ir buvo tokios populiaros, kad net jų išvaizda pradėta kopijuoti kituose kraštuose [10, p. 102].

Žygimantas Augustas nemažiau rūpinosi pinigų sistemos patvarumu. Kai į vidaus rinką ėmė plūsti menkaverčiai Svidnicos pusgrašiai (nuvertėję čekų pinigai), tai valdžios nurodymu jie buvo tuoj pat supirkti ir perkaldinti į vadinamuosius didžiuosius trigrašius ir šeštokus [10, p. 102].

Dešimtmečiai apie XVI a. vidurį – ypatingas ekonominio ir kultūrinio LDK pakilimo laikotarpis, vadinamasis Lietuvos „aukso amžius“, buvo ir gražiausių,

taip pat ir aukso, LDK monetų kaldinimo laikotarpis. Brangiųjų metalų pinigų gausa, jų gera atlikimo technika – europinio renesanso požymiai.

Po Liublino unijos ir su paskutiniojo Gediminaičio valdymo pabaiga praktiškai nutrūksta grynai lietuviškų pinigų istorija. Nors 1570 m. uždaryta Vilniaus kalykla po 10 metų vėl atidaro savo duris, tačiau jau nekaldina savarankiškų Lietuvos pinigų, o tik bendros su Lenkija pinigų sistemos monetas. Įsigali Lenkijos pinigų sistema. Beje, Stepono Batoro valdymo laikais (1576–1586 m.) dar nemažai rūpintasi savarankiškos pinigų sistemos kūrimu; pradėtos kaldinti kai kurios naujos monetos. Viena iš jų – *šilingas*, prilygintas trečdaliui grašio. Steponas Batoras buvo tas reikšmingas mūsų kraštui Lenkijos ir Lietuvos valdovas, kuris net geriau nei kai kurie sulenkėję lietuvių didikai suprato lietuvių tautos siekius ir sugebėjimus. Po jo mirties (1586 m.) tuoj pat uždaroma ir Vilniaus pinigų kalykla. Nors Zigmantas Vaza (1588–1632 m.) vėliau atidarė Vilniaus kalyklą, tačiau tik pelno iš monetų kaldinimo sumetimais. Prasideda monetų bloginimo laikotarpis. Grynojo sidabro kiekis taleryje 1580–1650 m. sumažėjo nuo 28,8 iki 25,2 g, tačiau grašyje jis dar sparčiau tirpo – nuo 0,67 iki 0,27 g. Taigi taleris, 1580 m. turėjęs 35 grašius, 1623 m. turėjo 90 grašių. Dukato kaina grašiais dar labiau padidėjo – nuo 56 grašių (1580 m.) iki 180 grašių (1627 m.) [9, p. 37–38].

Įdomu, kad, šalia sparčiai bloginamų monetų emisijos, Zigmantas Vaza ėmė kaldinti labai puošnias aukso monetas, skirtas ne tiek apyvartai, kiek apdovanojimams. Valdovas jose buvo atvaizduotas su visomis regalijomis, puošmenomis ir titulais [10, p. 217]. Garbėtroškiškos Zigmanto Vazos ambicijos brangiai kainavo išdui, o dauguma jo politinių sprendimų ekonomiškai buvo visiškai nepagrįsti. Pinigų sistemos nestabilumas (dažnai keitėsi monetų tipai, masė, sidabro praba, prastėjo kalimo technika) savo ruožtu spartino ekonomikos pakrikimą.

Vladislovo Vazos laikais (1632–1648 m.) Vilniaus kalykla buvo uždaryta. Kai 1650 m. Jonas Kazimieras ją atidarė, prasidėjo dar blogesnių pinigų gamyba negu Zigmanto Vazos valdymo laikais. Nuvertėjantys pinigai dar labiau ardė ūkį, o tuoj sekę sunkūs karai su švedais ir rusais (1654–1667 m.) visiškai nualino kraštą.

Vos pasibaigus karui su Švedija (1660 m.), valdžia mėgino gelbėtis nuo įsipareigojimų kariuomenei, pradėdama leisti naujus pinigus. Pirmą kartą Lietuvos istorijoje pradėta kaldinti varinius pinigus [10, p. 350]. Tačiau tie menkaverčiai šilingai, įgavę pavadinimą *boratinkos* (nuo kalyklos viršininko T. Boratinio pavardės), sukėlė tik naują audrą (liūdnas žmonių įniršio faktas – išdininko V. Gosievskio sukapojimas kardais) [2, p. 254]. 1666 m. Jonas Kazimieras išleido įsakymą uždaryti visas LDK kalyklas [10, p. 351]. Taigi ši kartą uždaryta Vilniaus kalykla vėl buvo atidaryta tik 1992 m. – praėjus daugiau kaip trims šimtmečiams.

T. Boratiniui priskiriamas mūsų smulkiųjų monetų sugadinimo „nuopelnas“, o kitam atėjūnui – A. Timpfui – auksino (talerio), tuomet ir įgavusio tarp žmonių *timpos* pavadinimą.

Vėlesnis Saksų dinastijos valdymas ir ilgas Šiaurės karas (1700–1721 m.) nesudarė palankių sąlygų sustiprinti savuosius pinigus, o monetų kaldinimas apskritai ilgam sustodavo. Deja, po Stepono Batoro mirties sostą užimdavo vis abejingesni ne tik LDK reikalams, bet ir apskritai valstybės interesams svetimšaliai valdovai.

Taigi jau nuo XVII a. pradėjusi reikštis pinigų anarchija visiškai įsigali XVIII a., kai pro nesaugomas valstybės sienas laisvai plaukė ne tik įvairių šalių pinigai, bet ir avantiūristai iš įvairių kraštų. Toje pinigų maišalynėje, papildomoje padirbtais pinigais, niekas negalėjo susigaudyti. Pati valdžia ėmė skirstyti pinigus į senuosius, geruosius (*moneta bona*) ir dabartinius (*moneta currens*) [2, p. 256].

Šviesesnės galvos suvokė, kad vienintelis būdas taisyti susidariusią padėtį – išimti iš apyvartos visas senas monetas ir duoti kraštui naujų gerų pinigų. 1764 m. Respublikos Seimas skyrė komisiją, kuriai buvo pavesta parengti pinigų reformą [2, p. 257]. Sumanymas pradėtas vykdyti – buvo išleistas naujas piniginis vienetas, olandų guldeno prototipas (daugiau kaip 16 auksinų vertės). Bet po poros metų, kai jau turėjo prigyti naujasis pinigas, žmonės vis dar nenoriai jį imdavo, ir naujieji gerieji pinigai ėmė sparčiai tekėti į užsienį. Iš tikrųjų turbūt nėra lengvesnio būdo žlugdyti tam tikrą pinigų sistemą, kaip pakirsti žmonių pasitikėjimą tais pinigais. Nors 1775 m. uždrausta išvežti pinigus į užsienį, tačiau galima įsivaizduoti, koks tai veiksmingas buvo šis draudimas be sienų apsaugos. Kai kuriems krašto ekonomistams jau kilo mintis leisti popierinius pinigus, banko notas. Tai buvo svarstyta ir Seime, tačiau Lenkijos ir Lietuvos bajorija dar nesuvokė notų emisijos dalykų ir nepatikliai žiūrėjo į tokius pasiūlymus. Vis dėlto valdžia pabandė žengti net ir tokį žingsnį. Išdas pradėjo leisti paskolų lakštus su nustatytu išpirkimo terminu, o po to – ir popierinius auksinus, kuriais galima buvo išpirkti paskolų lakštus. Tačiau žmonės jau matė realią grėsmę valstybei tiek iš rusų, tiek iš vokiečių pusės. Jie netikėjo valstybės pastovumu ir nepriklausomybe. Valdžia dar bandė administracinėmis priemonėmis išlaikyti popierinių pinigų kursą, tačiau tai jau negalėjo duoti gerų rezultatų. Paskutinis Lenkijos ir Lietuvos padalijimas (1795 m.) palaidojo visus Respublikos pinigus ir kartu jos pirmuosius popierinius pinigus.

Kaip apie Romą sakoma, kad ne barbarai ją sugriovė, bet pirmiausia – romėnai, pamynę savo valstybės reikalų garbę ir nusmukdę žmonių moralę, tai šia prasme nereikėtų toli ieškoti kaltų ir dėl Respublikos išnykimo ilgam iš pasaulio žemėlapio. Beje, žlungant Romai, nuolat buvo bloginami pinigai, ir jokie valdžios dekretai, jokios bausmės negalėjo sustabdyti kainų kilimo.

2. Pinigų klausimai LDK publicistikoje

XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje Lietuvoje jau susiformavusi pinigų sistema, tačiau rašytiniai šaltiniai apie pinigus atsiranda gerokai vėliau. Publicistika Lietuvoje pasirodo tik apie XVI a. vidurį, o ankstesnės nuotrupos iš metraščių ar kitų valstybės dokumentų mažai ką tepasako.

Studijuodami LDK ekonomines pažiūras pinigų klausimais, aptinkame viduramžiais plėtotą nominalistinę koncepciją, taip pat viduramžiams būdingus Aristotelio pažiūrų į pinigus scholastinius komentarus. Greta vyksta gyvesnė pinigų klausimais polemika, atsiradusi sparčiai vystantis piniginiams santykiams, plintant merkantilistinėms pažiūroms, ir kaip reakcija į pinigų problemą Lenkijoje ir Lietuvoje, t. y. į žymų monetų bloginimą bei pinigų nuvertėjimą.

Vilniaus akademijos profesoriaus Martyno Smigleckio 1596 m. išleistas ekonominis traktatas „Apie palūkanas ir apie išpirkas, činšus, visokius uždarbius, samdą, nuomą ir monopolį“ [11] yra tipiškas antrosios scholastikos ekonominės minties atspindys, kai poreformaciniu laikotarpiu universitetai jau perėmė kai kurias naujųjų laikų pažiūras, bet dar nenutraukė saitų ir su viduramžių scholastikos tradicija.

Skolinamojo procento klausimas XVI a. visur tapo plačių diskusijų objektu. Plėtojantis prekybos ir piniginiam kapitalui, kanonų teisės žinovai buvo priversti peržiūrėti bažnyčios draudimą imti palūkanas. Oficialiai bažnyčia dar nebuvo atsisakiusi deklaruoti skolinamojo procento „nuodėmingumo“, tačiau gyvenime šio draudimo nebuvo paisoma, jo nepripažino net ir daugelis jėzuitų. Pastarųjų poziciją užėmė ir M. Smigleckis.

Palūkanų klausimu M. Smigleckis pripažino procentus už paskolas kapitaliniams įdėjimams (*ratio capitalis*), o procentus už paskolas vartojimui (*ratio*

mutui) laikė nepagrįstais. Remdamasis labiausiai paplitusia Lenkijoje ir Lietuvoje preke – grūdais, M. Smigleckis aiškina, koku atveju skolinamasis procentas yra lupikiškas: palūkanos yra tada, kai skolinamas tam tikras kiekis blogų grūdų, kad būtų gražinama tiek pat gerų, o juk geri grūdai kainuoja daugiau už blogus. Tačiau jei skolinami grūdai tada, kada jie pigesni, o gražinami, kai pabrangsta, tai vis tiek reikia atiduoti tą patį kiekį [11, p. 4]. Šiuo atveju M. Smigleckis sekė Tomo Akviniečio nuomone, kadangi laikas nepriklauso žmogui, tai žmogus negali parduoti tai, kuo nedisponuoja. Taigi skolinantis pinigus ar kokį daiktą vartojimui, gražinti reikia tiek pat, kiek buvo skolintasi [13, p. 3, 21].

Kitaip yra, kai paskola skirta ūkinėms operacijoms finansuoti. M. Smigleckis pažymi, kad „pinigai turi būti duodami tam, kuris jais uždirbti ir pasipelnyti sugeba“ [11, p. 95]. Pats pelnas kyla „iš verslo“, o pinigai, nepanaudoti ūkyje, savaime negali padidėti [11, p. 126].

M. Smigleckis bando aptarti įvairius atvejus, pateisinančius skolinamojo procento ėmimą. Jiems priklauso nuosavo turto nuomojimas (kaip vienas iš garbingiausių pasipelnymo būdų), dalyvavimas pirklių operacijose, pati prekyba ir kt. Šiems, kaip ir ankstesniems, aiškinimams taikomi įvairūs kazuistikos metodai, kuriais galiausiai buvo galima pateisinti beveik kiekvieną procentų ėmimą. Pavyzdžiui, tuo atveju, jei skolintojas galėtų naudingai panaudoti pinigus, tačiau draugas ar kas kitas prašo paskolinti (nepriklausomai nuo paskolos panaudojimo tikslo), procento ėmimas leistinas. Palūkanomis taip pat bus nelaikomas toks atlyginimas, kai skolininkas savanoriškai duos iš gailestingumo arba norėdamas padėti artimui [11, p. 122]. Autoriaus pasipiktinimas Vilniaus amatininkų brolijomis, ėmusiomis dešimt ir daugiau procentų paskolos, „o tai nėra nieko kita, o tik aiškus lupikavimas“ [11, p. 97], rodo, kad jis nejučiom smerkia tik pernelyg didelį procentą, nors tiesiogiai tokios minties darbe neišreiškia. Visi M. Smigleckio argumentai bei motyvai galiausiai rodo, kad lupikiškuoju jis laikė tokį procentą, kuris viršijo tam tikrą ribą.

XVI a. toks požiūris, kaip minėta, literatūroje nebuvo naujiena, o ekonominiame gyvenime jau tapo visuotinai priimta norma. Pavyzdžiui, Steponas Batoras savo universaluose įteisino dviejų auksinų už šimtą ėmimą, kad „nereikalautų aštuonių, kaip pasitaiko“ [4, p. 84].

Bankinį pelną M. Smigleckis apibūdina kaip atlyginimą bankininkui už darbą. Jis rašo: „tas, kuris savo darbu gauna pinigus, kad jais pagelbėtų kitiems, iškeičia ir skolina, kaip daro bankininkai Italijoje, gali už tai gauti atlyginimą“ [11, p. 111]. M. Smigleckis taip pat bandė įrodyti bankinio pelno pagrįstumą už pinigų pervedimą iš vienos šalies į kitą, kadangi pirkliui tada nereikia rizikuoti ir rūpintis pervežant pinigus, o bankininkas už tai nusipelno atlyginimo. Priklausomai nuo atstumo pervedant pinigus nustatomas mokestis už paslaugą [11, p. 110]. Juo labiau kad toks motyvavimas neprieštaravo Tomui Akviniečiui, pripažinusiam atlyginimą „už darbą ir išlaidas“. M. Smigleckis net pripažino pelną už monetų keitimą, ir „tai nėra palūkanos, nes palūkanos atsiranda skolinant, o ne mainant“. Pavyzdžiui, šimtas auksinų gali skirtis pagal savo vertę nuo šimto auksinų šilingais. O tai ypač būdinga raudoniesiems auksinams, kurių trūksta labiau už kitas monetas. Tikimybė, kad raudonųjų auksinų kaina dar kils, lemia jų kurso kilimą. Taigi pelną už pinigų keitimą M. Smigleckis nelaikė neleistinu. „O juk kiekvieno daikto kaina kyla, kai jo trūksta“, arba „kai norinčių pirkti daug, o parduodančių mažai“ [11, p. 107–109].

M. Smigleckis, aptardamas daugelį ekonominių kategorijų, nors siejo jas su pasiūlos ir paklausos veiksniais, išreikšdamas tuo naujųjų laikų ekonominę poziciją, tačiau dar neatrigojo ekonomikos, taip pat ir pinigų problemų nuo moralės ir teisės klausimų, o tai buvo būdinga vėlyvosios scholastikos raštams.

Visais viduramžiais iš esmės buvo paplitusios dvi pagrindinės pinigų teorijos –

nominalizmas ir substancializmas (arba metalizmas). Nominalistų nuomone, pinigų vertę iš esmės nulemia įstatymai, todėl valdovai savo sprendimais gali jiems suteikti norimą vertę. Taigi patys pinigai neturi vertės. Substancialistai priešingai – pinigų vertę sieja su monetų metalu, su pinigų medžiagos verte. Įdomu, kad šių abiejų teorijų ištakos yra Aristotelio darbuose, ir tik vėliau vienos ar kitos tezės buvo plačiau gvildenamos Aristotelio veikalų komentatorių.

1611 m. Karaliaučiuje išleistas Adomo Rasijaus „Traktatas apie prekybą“ [8] priklauso tiems darbams, kuriuose ekonominės pažiūros buvo dėstomos pagal Aristotelio veikale „Politika“ pateiktus ekonominius klausimus. Nors A. Rasijaus pozicijai taip pat darė įtaką naujųjų laikų pažiūros (polemizuojama su E. Roterdamiečiu, Ž. Bodenu ir kitais), bet ypač daug jis rėmėsi antikos autoriais. Pinigų esmės ir funkcijų klausimais A. Rasijus, galima sakyti, tik atkartojė Aristotelį ir akcentavo nominalistinę nuostatą: „Nėra tikri turtai tai, kas nepatikima. O pinigai yra nepastovus ir netikras dalykas <...>, nes priklauso nuo žmonių sprendimo <...>. O kadangi pinigų vertę gali pakeisti valdovų ediktas, tai tie pinigai, kurie šiandien daug gali, rytoj uždrausti neturės jokios vertės“ [8, p. 145]. Plačiai aptariamoms pinigų, kaip cirkuliacijos ir vertės mato, funkcijos, tačiau nelaikoma, kad brangieji metalai, kaip ypatingi pinigai, sudaro turtą. Nors merkantilizmo* koncepcija, plačiai nuvilnijusi per Europą, neabejotinai A. Rasijui buvo žinoma, tačiau jam ji nepriimtina: „Pinigai yra prekybos priemonė ir išrasti gamtos trūkumams pašalinti: per prekybą reikia siekti juos naudoti, o ne kaupti ir didinti, nes jų turėjimas nėra artimas prigimčiai, kadangi neveda į apibrėžtą tikslą“ [8, p. 142–143]. Autorius iš esmės seka Aristotelium ir jo komentatoriais: „tikri turtai sulaiko žmogaus norus iki tam tikrų ribų, todėl tiesiai veda į natūralų tikslą – gyvenimo išsaugojimą, o tik atrodantys – tuos norus didina ir plečia. Pavyzdžiui, kas turi grūdų tik šiai žiemai, netrokšta daugiau nei žino užteksiant iki būsimos pjūties, o tas, kuris skrynelėje laiko šimtą ar tūkstantį florinų, būtinai trokšta daugiau“ [8, p. 128]. Taigi „daugybė pinigų savaime ir pagal savo prigimtį nėra tikri turtai, o jų perteklius yra bjaurus ir atstumiantis dalykas“ [8, p. 143].

A. Rasijus pabrėžė, kad pati prekyba nėra smerktinas užsiėmimas (šia knyga autorius siekė apginti pirklius ir prekybą nuo istoriškai susiklosčiusio jų niekinimo – *E. L.*), bet žmonių ydos ją tokią padaro. Taigi darbe plačiai ir vaizdingai kritikuojamos prekiautojų ir ypač pirkėjų silpnybės, dėl kurių prekiautojai turi „nertis iš kailio“.

Prekybos tikslo priežastys apibrėžiamos kaip esminė ir neesminė. Esminė priežastis atitinka natūralų tikslą – daiktų trūkumo pašalinimą, neesminė – nenatūralų, t. y. mėgavimasi daiktais. Jis gimdo žmogaus ydas – pasipūtimą, nepadorumą. Neesminis prekybos tikslas yra pinigų kaupimas ir turtų dauginimas [8, p. 142].

Būdamas protestantizmo ideologas Lietuvoje, A. Rasijus visgi priklausė tiems reformacijos atstovams, kurie plintančių kapitalo reiškinių atžvilgiu užėmė konservatyvią poziciją. Jis pasisakė prieš palūkanų ėmimą, nors pats M. Liuteris teigė, kad įstatymų nustatytas 5 procentų lygis nėra per aukštas [7, p. 148].

XVI a. pabaigos–XVII a. pradžios Vilniaus akademijos dėstytojų ir auklėtinių darbuose gana aktyviai keliamos naujųjų laikų idėjos, o XVII a. pabaigoje, smukus krašto ekonomikai, išsivyrąja tik scholastinis ekonominių klausimų aptarimas, išstumiantis ekonominį jų turinio nagrinėjimą: Aristotelio, Tomo Akviniečio, Senekos teiginiai tik atkartojami. Tokiu tradiciniu kanonistų stiliumi yra 1690 m. parašytos Vilniaus akademijos absolvento Mykolo Maigio „Etikos-politikos“ tezės [12], kuriose buvo aptariami ir kai kurie ekonominiai klausimai.

Devintoje „Etikos-politikos“ tezeje, kuri vadinasi „Apie turto išsigijimą ir naudojimą“, M. Maigys, sekdamas Aristotelium, pačią prekybą priskiria prie dirbtinio uždarbio meno. O natūralų uždarbio meną sudaro keturios verslo rūšys:

* Merkantilizmas (it. *mercante* – prekybininkas, pirklys) Vakarų šalyse paplito XV a. pabaigoje kaip pirklių vykdyta ekonominė politika ir bandymas ją teoriškai pagrįsti. Merkantilizmui iš esmės būdingi du bruožai: turto tapatinimas su pinigais ir siekimas juos kaupti valstybės viduje. Visą dėmesį sutelkę į prekybą, merkantilistai išskėlė visos valstybės interesą, priešindami savo šalies turėjimą kitų valstybių ekonominiams interesams. Skiriamas ankstyvasis ir vėlyvasis merkantilizmas. Ankstyvajam būdingas „piniginio balanso“ pagrindimas, kai pinigams kaupti šalyje pasitelkiamos administracinės priemonės bei vykdoma fiskalinė ekonominė politika. Vėlyvasis merkantilizmas išskėlė „prekybos balanso“ prioritetą: kaupti pinigus didinant savo gamybos prekių eksportą.

žemdirbystė, gyvulininkystė, medžioklė ir karo menas. Kartu natūralūs turtai yra tikrieji, o piniginiai – netikri. „<...> Absurdiška, jog, turėdamas gausiai šitokių turtų (pinigų – *E. L.*), žmogus negali numalšinti bado (Aristotelis. Politika, I. 6)“ [12, IX tezė, p. 9].

Atkartodamas nominalistines Aristotelio pažiūras, pinigus M. Maigys pristato pagal jų pavadinimo kilmę: „pinigai ir vadinami: *pecunia, nummus, moneta, aes. Pecunia* – todėl, kad lakedemoniečiai kitados naudojami galvijų kailiais (lot. *pecus* – galvijai), parengtais pagal visuotinai nustatytą formą. *Nummus* arba *numisma*, arba *nomisma* kilęs iš graikų kalbos žodžio „įstatymas“, nes įstatymu yra įvesti ir pinigai, kaip tam tikri ženklai, kalami pagal nustatytą formą (Aristotelis. Etika, kn. 4, d. 8). *Moneta* kilusi iš žodžio *monendo* (lot. *monere* – įspėti, priminti), nes kaip išspausťas ženklas primena arba kūrėją, arba visuotinę vertę, arba metalo prabą ir svorį. Pagaliau *aes* (varis) vadinami todėl, kad mūsų protėviai pirmiausia pinigus pradėjo gaminti iš vario. Iš čia kilęs žodis *aerarium* (iždas) (Seneka. Apie geradarybes, d. 4)“ [12, IX tezė, p. 4].

Ekonominės minties pakilimo laikotarpiu Lietuvoje XVI a. antrojoje pusėje – XVII a. pirmojoje pusėje tuo pačiu metu plito merkantilizmo pažiūros. Pagal požiūrį į pinigus merkantilistus galima būtų priskirti substancinės pinigų teorijos šalininkams. Be to, jie pirmieji visiškai atsiribojo nuo etinių principų taikymo vertinant ekonominius reiškinius. Savo teiginius merkantilistai grindė ekonominės politikos požiūriu ir nebuvo linke į teorinius svarstymus.

Merkantilistinis požiūris į pinigus reiškiamas 1621 m. Vilniaus miestiečių skunde [1], kuriame jie kritikuoja Respublikos pinigų sistemą ir bajorų ekonominę politiką, varžančią miestiečių ir pirklių interesus ir tuo kenkiančią visos šalies gerovei.

XVII a. pradžioje Lietuvoje ėmė reikštis akivaizdūs ūkio krizės požymiai: smarkiai kilo kainos, devalvavosi pinigai. Po nesėkmingo mėginimo sulaukyti pilnaverčių monetų išvežimą iš šalies bei sureguliuoti jų kursą (pvz., 1601 m. buvo uždarytos visos pinigų kalyklos, išskyrus Krokuvos) pinigų krizės likvidavimo priemone šalyje tapo bajorų skatinama kainų nustatymo, vadinamoji taksavimo politika (tiek importuojamų, tiek vietinės gamybos prekių). Nemažai Seimo nutarimų (1613 m., 1621 m., 1623 m.) nustatinėjo įvairių prekių kainas. Šios priemonės buvo pateikiamos kaip kova su išsigalėjusia prekių spekuliacija, o iš tikrųjų tik varžė prekybą. Kilo miestiečių ir pirklių nepasitenkinimo banga.

Vilniaus miestiečiai savo skunde „Jų Malonybėms ponams senatoriams“ siekė atremti bajorų kaltinimus pirkliams dėl savavališko prekių kainų didinimo. Kaip vieną iš svarbiausių bendro kainų kilimo priežasčių miestiečiai nurodė blogų pinigų gausumą: „prekių kainų pakėlimas pastebimai prasidėjo <...> dėl žymaus geros monetos kainos pakilimo ir dėl pagedusios gausumo; kadangi buvo prarasta visa sena, bet gera moneta <...>, o šilingų tiek Lenkijoje, tiek Vilniuje daugybė kaldinta. Dėl to pirklių reikalai ėmė blogėti, nes šios šalies miestų mugėse, tiek Karaliaučiuje, Elblionge, Gdanske, Torūneje, tiek kitur nebuvo imami šilingai pirklių reikalams, bjaurėjosi jais. Todėl pradėjo brangti taleriai ir raudonieji auksiniai, kai kiekvienas norėjo greitai veikti apskaičiuojant ir vežant į mugę gerą ir lengvą monetą, o ne pagedusią ir sunkią, nes ką pora arkliukų veždavo vienu fajetonu, tai tą pačią sumą šilingais veždavo keletu vežimų. Tai liudija ir Jo Karališkosios Didenybės turtas, kai į Oršą kareivių apmokėjimui, taip pat į Livoniją šilingais vežta: kas anksčiau į vieną vežimą tilpo, paskui vos į trisdešimt ekipažų sukrovė“ [1, 9 punktas].

Vilniaus kalyklos pinigio Jono Trilnerio memoriale „Patikimas ir ne iš anksto nustatytas būdas, kaip tinkama moneta, dirbdinama Jo Karališkosios Didenybės šalyse, galėtų būti naudinga Respublikai“ [14] kainų kilimo priežastys taip pat nurodomos dėl nuvertėjančių pinigų. Autorius aiškiai pasisakė už stabilios

monetos įvedimą ir nurodė didžiulę pinigų kalyklų uždarymo žalą Lenkijos ir Lietuvos valstybei: svetimšaliai įveža perdirbtus mūsų pinigus jau su mažesniu sidabro kiekiu. Kadangi paprasti žmonės nesugeba atskirti tokių pinigų, tai svetimšaliai iš to gausiai pelnosi. Taigi vyksta nekontroliuojamas ir nuostolingas valstybei pinigų perkaldinėjimas; be to, dėl savų pinigų trūkumo plūsta menkavertės svetimšalės monetos. Autorius iš esmės laikėsi ankstyvojo merkantilizmo požiūrio: siekti ne tik kad savi pinigai nenutekėtų į užsienį, bet ir kad būtų pritraukiamos vertingos svetimšalės monetos. „Respublikai naudingesniausiai būtų <...>, kad būtų dirbdinami tokie pinigai, kurie iš valstybės neišeitų, o čia naudoti tinkami būtų“ [14, p. 257]. Todėl J. Trilneris kreipėsi į karalių ragindamas nedelsiant pradėti kaldinti savus pinigus. Savo ruožtu jis pateikė siūlomų kaldinti monetų vertės apskaičiavimus, siekdamas parodyti naujų monetų naudą valstybės išdui.

Kaip matyti iš to meto pasisakymų, pinigų krizė valstybės ekonomikoje dažniausiai buvo suvokiama kaip monetų gedimo padarinys. Natūralu, kad to meto atstovai nesugebėjo perprasti vykstančių ūkinių procesų ir tapatino reiškinio priežastis su jo pasireiškimo forma. Juo labiau kad tokie veiksniai, kaip monetų gedimas ir spekuliacija, be abejo, didino ekonomikos krizę ir prisidėjo prie kainų kilimo. Tokių pačių pažiūrų laikėsi kai kurie daug vėlesni monetarinės krizės Lenkijoje ir Lietuvoje tyrinėtojai (A. Šelegovskis, A. Popiol-Šimanska), neanalizavę giluminių proceso priežasčių. Šiuo požiūriu ypač svarbūs Z. Sadvoskio, nagrinėjusio ryškius kainų svyravimus pirmojoje XVII a. pusėje, kaip prasidėjusią struktūrinę krizę Lenkijos ir Lietuvos ekonomikoje, tyrinėjimai [9].

Pirmojoje XVII a. pusėje, sumažėjus grūdų kainoms Vakarų rinkoje, žemės ūkio produktų realizavimas negalėjo duoti didelio pelno. Tuo metu pramoninių prekių, ypač prabangos reikmenų, kainos kilo. Z. Sadvoskis apskaičiavo, kad importuojamų prekių kainų kilimas viršijo sidabro kiekio mažėjimą lenkiškame grašyje ir todėl importo kainos didėjo ne vien dėl monetų gedimo. Vadinas, kainos kilo ne tik nominaliai, bet ir realiai. Taigi dėl įvežamų prekių kainų kilimo krito šalies eksporto perkamoji galia, ir tai formavo pasyvų šalies prekybos balansą, o tai savo ruožtu buvo tik vienas iš padarinių; priežastys – neefektyvi ūkio plėtotė, bajorų ekonominė politika.

Šią ekonominę padėtį stebėtinai išvalgiai suvokė ir daug nuodugniau atskleidė* 1623 m. išleisto traktato „Pažvelgimas į išlaidas Karūnoje ir už Karūnos ribų, kada kaip veidrodyje kiekvienas gali pamatyti pirklių gudrybes ir didžiulius pelnus, grobimą ir lupikavimą, taip pat įvairius būdus, kaip to išvengti ir juos sutramdyti“ [6], autorius.

Veikalas parašytas dialogų forma, ir jau pirmojo pirklių su bajorais pokalbio pradžioje autorius pirklių lūpomis kritikuoja pinigų, t. y. monetų, vertės mažinimą. Pirkliai pažymi, kad, brangstant stambiams pinigams (raudoniesiems auksinams, taleriams), turintys jų nepralobsta, nors ir daugiau grašių gali įsigyti už stambią monetą. Juk blogėja smulki moneta ir mažėja joje esantis aukso ir sidabro kiekis: „taigi mes manome, kad svaras aukso geriau nei centneris švino“ [6, p. 2]. Vėliau prūsai taip pat pareiškia, kad neverta tikėtis didelių permainų iš „pinigų atpigimo“ (talerio vertės grašiais sumažėjimo – *E. L.*), nes vis tiek prekės brangsta [6, p. 69]. Galima sakyti, kad tuo apsiribodamas autorius palieka nuošaly plačią tuo metu monetų gedimo diskusiją ir pereina nuo piniginio prie prekinio balanso problemos.

Knygoje vaizdingai gvildenamos aktyvaus prekybos balanso idėjos, kurios jau sudarė vėlyvojo merkantilizmo koncepcijos turinį. Nesileisdamas į plačią tuo metu polemiką valstiečių padėties klausimu, autorius tiesiai nurodo baudžiąvą, kaip pagrindinę kliūtį, kad būtų įgyvendinta Lenkijoje ir Lietuvoje veiksminga ekonominė politika. Knygoje iškelta laisvo ūkininkavimo idėja, kartu

* Lenkų istoriografai šio kūrinio autorystę priskiria Stanislovui Zarembai, Graboveco miesto seniūnui, pasižymėjusiam Lenkijos ir Lietuvos kare su Švedija (1600–1629 m.). Mūsų nuomone, pateikiami argumentai yra per menki laikyti S. Zarembą šios knygos autoriumi, todėl šį darbą kol kas laikytume anoniminiu.

pasisakant už lygias ūkininkavimo sąlygas, t. y. prieš monopolijų ir prekybos privilegijų suteikimą atskiriems asmenims, kadangi konkurencija skatintų gaminti geresnę produkciją [6, p. 53].

Minėto veikalo autorius visapusiškai ir geriausiai suprato to laikotarpio ekonomines problemas. Tačiau jau pirmojoje XVII a. pusėje Lenkijoje ir Lietuvoje nebuvo realių galimybių įgyvendinti vėlyvojo merkantilizmo ekonominę politiką, kuri tuo metu gana aktyviai buvo vykdoma daugelyje Vakarų šalių. Ankstyvojo merkantilizmo politikos požymiai, aptinkami Žygimanto Senojo ir Žygimanto Augusto ekonominėje politikoje, ne tik neevoliucionavo, bet buvo užgniaužti bajorų ekonominės politikos* jau XVI a. pabaigoje. Stiprios centralizuotos valdžios nebuvimas, 1557 m. Valakų reforma ir baudžiatvora stiprėjimas, t. y. bajorijos išvirtinimas feodalinais pagrindais, išaldė iš vidaus gamybinių santykių metamorfozę. O politinės sąlygos ir dažni sunkūs kraštui karai taip pat komplikavo ūkinę raidą.

Antrojoje XVIII a. pusėje klostėsi kiek geresnės sąlygos miestams plėtotis, pradėtos vykdyti tam tikros ekonominės reformos (1764 m. Seime numatytas jurisdikcijų – vieno iš didžiausių laisvo amatų ir prekybos vystymosi stabdžio – likvidavimas, išplėstos miestų magistrato teisės, sukurta Ekonominė komisija, turinti atsiskaityti už savo veiklą Seimui). Tačiau tas „suspurdėjimas“ ekonominių reformų prasme (taip pat ir mėginimas įvesti popierinius pinigus) jau nedavė apčiuopiamų vaisių iki paskutiniojo Respublikos padalijimo.

XIX a. pradžioje vėl suaktyvėjusi ekonominių klausimų polemika jau atspindėjo bendras didelės valstybės problemas, ir pirmiausia įsisenėjusią baudžiatvora problemą. Pažangūs Vilniaus universiteto dėstytojai pradėjo propaguoti fiziokratų, A. Smito ekonomines teorijas. Tačiau pinigų klausimai tuo metu nebuvo nei teorinių diskusijų, nei juo labiau ekonominės politikos aktualija, Lietuvai visiškai praradus valstybingumą.

* Plačiau apie LDK bajorų ekonominę politiką žr. 4, p. 8–23.

Literatūra

1. Instrukcija, duota 1621 m. ponams Vilniaus miesto pasiuntiniams įteikti Jų Malonybėms ponams senatoriams šio miesto negerovių klausimu//E. Laumenskaitė. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995, p. 207–212.
2. Jurgutis V. Pinigai, V., 1996.
3. Jurgutis V. Tomo iš Akvino ekonominių minčių pagrindai. Referatas, skaitytas 1933 m. vasario 12 d. Vytauto Didž. u-te, K., 1933.
4. Laumenskaitė E. Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995.
5. Lipiński E. Historia polskiej myśli społeczno-ekonomicznej do końca XVIII wieku, Wrocław i. i., 1975.
6. Okulary na rozchody w Koronie i z Korony, przez które jako w zwierciadle obaczyć każdy może fortele i nieznośne zyski, zdiertstwa a lupiestwa kupieckie, przy tym śródki i sposoby różne jako temu zabieżeć i one pohamować. Roku pańskiego 1623.
7. Oncken A. Politinės ekonomijos istorija. Pirmoji dalis: laikai prieš Adomą Smitą, K., 1932.
8. Rassius Adamus. Tractatus de mercatura in quo idea eius, et ea omnia quae ad exercitia negociationum faciunt, e variis authoribus succincta methodo delineantur. Regiomonti, 1611. (Cituojama pagal paskutinį 1624 m. darbo leidimą.)
9. Sadowski Z. Pieniądz a początki upadku Rzeczypospolitej w XVII w., Warszawa, 1964.
10. Sąjauskas S., Kaubrys D. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika, V., 1993.
11. Śmiglecki M. O lichwie i trzech przedniejszych kontraktach: wyderkowym, czynszowym y towarzystwa kupieckiego. Nauka krotka. W Wilnie, 1596. (Cituojama pagal paskutinį 1753 m. darbo leidimą.)
12. Theses ethico-politicae de societate humana tam domestica quam civili ... defensionae ab ... Michaele Moygis ... Vilnae [1690].
13. Tomas Akviniētis. Apie palūkanų muodėmę (Summa theologica II. Quaest. LXXVIII). Vertė P. Šalčius//Šalčius P. Ekonominės doktrinos. Istorija ir tekstai, K., 1935.
14. Trilneris Jonas. Patikimas ir ne iš anksto nustatytas būdas, kaip tinkama moneta, dirbdinama Jo Karališkosios Didenybės šalyse, galėtų būti naudinga Respublikai (1636–1638 m.)//E. Laumenskaitė.

- Ekonominė mintis ir jos kūrėjai Lietuvoje (XVI–XVII a.). Studija ir tekstai, V., 1995, p. 253–257.*
 15. *Volumina Legum, Peterburg, 1859, t. 2.*
 16. *Русская историческая библиотека, издаваемая археологической комиссией. Литовская метрика, Юрьев, 1914, т. 27.*

Summary

MONEY AND OUTLOOK ON MONEY IN THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA

Egidija Laumenskaitė

The article gives an overview of the history of money and monetary ideas in the Grand Duchy of Lithuania (GDL) over the period of four centuries (during the end of the 14th till the end of the 18th centuries). The evolution of the system of Lithuanian money perfectly reflects the political and economic development of the GDL.

At the end of the 14th and the beginning of the 15th centuries Lithuanian money (silver sticks – *kapa* and the first silver coins – *pinigėliai*) were held in esteem by the neighbouring countries for its stable weight and quantity of pure silver. The historic period of the reign of the Great Duke Vytautas (1392–1430) was famous not only for the successful military deeds in Europe, but also for the strong economic and financial system. The upsurge in the economic and cultural life of the GDL in the middle of the 16th century, the so called „golden age“ was also the time when the most valuable and beautiful Lithuanian money – gold and silver coins (*florinas* and *dukatas*) – were used. The Union of Lublin (1569) and the establishment of Polish–Lithuanian State led to the loss of independent currency system of the GDL. The fall of economy in the 17th and the first part of the 18th century was followed by a deep monetary crisis. A characteristic feature of that period was a continuing reduction of money supply.

First public discussions on monetary problems in Lithuania appeared in the second part of the 16th century. We can trace medieval monetary doctrine (the tradition of Aristotle’s commentators) of nominalism as well as modern scholastic ideas in the works of Schoolmen. The problem of that time – money loans – was thoroughly discussed by M. Smigleckis in his book „On Usury...“ (1596). The author broke the conception of a canonical prohibition of usury and proved the necessity of interests when loans are granted for capital needs.

Together with modern economic ideas in scholastics the secularised mercantile views were spreading. The mercantile point of view was expressed by Vilnius citizens in their Appeal to Senators (1621) where they strongly criticised money reduction policy. The book „Review on the Crown’s Expenditure...“ (1623) by an unknown author deserves special attention. The book analysed the ideas of late mercantilism and gave a deep insight of the economic problems of the Republic. The author has not limited himself to the discussion on money reduction pointing out that rise of prices and other economic problems had deeper roots in the economic policy of landlords.

After final division of the Republic and incorporation of the GDL into Russia (1795) together with the loss of its money all monetary discussions were completely stopped for a long time.

LIETUVOS DIDŽIOSIOS KUNIGAİKŠTYSTĖS MONETŲ KALDINIMO RAIDA IKI LIUBLINO UNIJOS (1569 m.)*

Vytautas Aleksiejūnas

Straipsnyje supažindinama su Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės monetų atsiradimo bei jų kaldinimo (iki susijungimo su Lenkijos pinigų sistema) raida. Remiantis pastaraisiais metais skelbtais darbais, mėginama išryškinti esminius lietuviškų monetų kaldinimo momentus, diskutuotinas problemas. Pagrindiniai žodžiai: LDK monetos; Vilniaus pinigų kalykla.

Įvadas

Lietuvos valstybė savo monetų kaldinimo istoriją skaičiuoja septintą šimtmetį. Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės (toliau – LDK) monetos pradėtos kaldinti XIV a. pabaigoje. Šį laikotarpį galima apibūdinti kaip Lietuvos valstybės seniausių monetų gamybos pradžią (XIV a. pabaiga–XV a. pabaiga). Lietuviškų monetų kaldinimo naujas etapas siejamas su didžiojo Lietuvos kunigaikščio, o nuo 1501 m. – ir Lenkijos karaliaus Aleksandro (1492–1506 m.) vardu. Jam valdant, pradedami kaldinti denarai ir pusgrašiai. Lietuvos monetos toliau kaldinamos valdant Žygimantui Senajam (1506–1548 m.) ir jo sūnui Žygimantui Augustui (1544–1572 m.). Pastarasis ypač daug dėmesio skyrė Vilniaus pinigų kalyklai. Šis paskutinis Gediminaičių ir Jogailaičių dinastijos atstovas baigia LDK monetų kaldinimą.

1. Monetų kaldinimo ištakos

Monetose tarsi veidrodyje atsispindi amžių tėkmėje vykę politiniai įvykiai, ekonominis bei kultūrinis mūsų valstybės gyvenimas. Pirmosios monetos Lietuvoje, palyginti su kaimyninėmis Europos valstybėmis, pasirodo vėliau, XIV a. pabaigoje, susikūrus monetų kaldinimui reikalingoms institucijoms. Iki lietuviškų monetų atsiradimo LDK žemėse buvo naudojami sidabro lydiniai [1]. Manoma, kad žinomų archaiškiausių kaltinių, o vėliau ir plačiai paplitusių lietuviškų lydinų egzistavimo LDK pinigų apyvartoje laikas yra nuo X a. iki XV a. Lydiniai pagal savo formą, masę, paplitimo arealą yra vadinami lietuviškais ilgaisiais, trikampio skersinio pjūvio formos lydiniais (tribriauniais), taip pat Naugardo, Kijevo, Černigovo grivnomis. Lydiniai ar jų dalys buvo vartojami dideliems atsiskaitymams, turtui kaupti. Nedideli arabų dirhemų, Bizantijos, iš Vakarų Europos atkeliavusių denarų radiniai rodo, kad šios monetos svarbesnio vaidmens Lietuvos pinigų apyvartoje neatliko.

Visai kitas vaidmuo tenka Prahos grašiams, kurie pradėti kaldinti XIV a. pradžioje, Čekijoje pradėjus eksploatuoti didelius sidabro išteklius. Šios monetos LDK ir daugelio kaimyninių valstybių pinigų apyvartoje užėmė ypač reikšmingą vietą ir tapo pagrindine atsiskaitymo priemone [12]. Rašytiniuose LDK šaltiniuose Prahos grašiai pirmą kartą paminėti 1325 m. [7, p. 208]. Ypač jie paplito XIV a. pabaigoje–XV a. pradžioje. Dauguma mūsų žemėse randamų monetų priklauso čekų karaliaus Vaclavo IV (1378–1419 m.) valdymo laikotarpiui. Šios monetos mūsų pinigų rinkoje cirkuliavo visą XV a. ir net XVI a. pradžioje. Tapę vyraujančia valiuta pinigų cirkuliacijoje, Prahos grašiai galėjo būti lietuviškų monetų pradžia atitolinantis veiksnys. Kita vertus, Prahos grašiai kartu su lydiniais neabejotinai buvo naudojami kaip žaliava pirmosioms lietuviškoms monetoms

* Sprendimai dėl bendrų Lietuvos ir Lenkijos monetų kaldinimo priimti Liublino unijos metu (1569 m.), o pradėti įgyvendinti valdant Steponui Batorui (1576–1586 m.).

kaldinti. XIV a. pabaigoje, sparčiai besiplėtojant prekiniams ir piniginiams santykiams, ėmus stigti smulkesnių negu Prahos grašis monetų nominalų, pradėtos kaldinti pirmosios lietuviškos monetos. Lietuvos valdovams monetų kaldinimas buvo ne tik pajamų šaltinis. Svarbiausio šalies atributo – savų pinigų sukūrimas stiprino valstybę.

Dėl tikslios pirmųjų lietuviškų monetų kaldinimo pradžios ir monetų priklausomybės vienam ar kitam valdovui tebediskutuojama nuo XIX a. vidurio, kai į tyrinėtojų rankas pateko pirmosios lietuviškos monetos. Pagrindiniai šaltiniai, kuriais remiantis bandoma atsakyti į šiuos klausimus, tėra pačios monetos su jose esančiais įrašais ir ženklais. Ne mažiau informatyvūs yra duomenys, gauti nagrinėjant monetų kaldinimo techniką, metrologiją, monetų radimo aplinkybes.

Naujas lietuviškosios numizmatikos tyrinėtojų darbų etapas susijęs su mėginimais kuo tiksliau identifikuoti monetas, t. y. nustatyti jų kaldinimo laiką, vietą, priklausomybę ir nominalą. Pastarųjų metų darbuose tam buvo skiriama ypač daug dėmesio. Pirmiausia reikėtų paminėti lenkų mokslininko R. Kiersnovskio analitinį, didelės apimties straipsnį [5], lietuvių numizmatų S. Sajausko, D. Kaubrio kapitalinę monografiją [11] bei E. Ivanausko ir M. Balčiaus novatorišką studiją [6]. Tačiau iki šiol tyrinėtojų nuomonės apie svarbiausius klausimus (monetų chronologinę seką ir jų priklausomybę) yra ganėtinai skirtingos, o dėl esminių klausimų apskritai nesutariama. Todėl, manytume, lieka aktuali lietuviškų monetų klasifikavimo, skirstant monetas į tipus, problema.

Seniausiojo laikotarpio lietuviškos monetos (priskiriamos visos monetos, kaldintos iki Aleksandro (1492–1506 m.) valdymo pradžios) yra suskirstytos į monetų tipus. Aktualiausi iki šiol yra keturi pagrindiniai pirmųjų lietuviškų monetų tipai. Šią klasifikaciją 1949 m. paskelbė G. Fiodorovas* [15]. Svarbu yra tai, kad kaip tik šiomis keturių tipų monetomis vis papildomas monetų radimviečių (lobių ir ypač pavienių monetų iš archeologinių objektų) topografijos žemėlapis [13, p. 42–51]. Šiems tipams priklausančiose monetose matome Lietuvos valstybės, jos valdovų heraldikos ženklus. Tai ietigalio ir kryžiaus kompozicija, Vytis, Gediminaičių stulpai, Jogailaičių dvigubas kryžius skyde. Taip pat monetose aptinkamas įrašas slavų kalba PEČAT.

G. Fiodorovas mini ir dar vieną, penktą monetų tipą. Jis apibūdinamas kaip XIV a. totoriškos monetos su jose kaldintais Gediminaičių stulpais (autorius šį heraldikos ženklą vadina Stiebų vartais). Nors monetų kontrastavimas pavyzdžiai numizmatikoje yra gana paplitęs reiškinys, tačiau turima medžiaga apie šias monetas leidžia abejoti jų autentiškumu.

Dabar sukaupta kur kas daugiau ir išsamesnės informacijos apie naujus monetų radinius. Tai ir jau žinomų monetų tipų atmainos ir visiškai iki šiol nematytos lietuviškos monetos, lemiančios daugybę įvairiausių teorijų. Dažnai tai yra labai retos monetos, kurių žinoma esant vos po kelis egzempliorius. Daug dėmesio susilaukė prieš keliolika metų Lietuvoje rasti monetų su valdovo portretu ir heraldinėmis figūromis keli egzemplioriai, vėliau – atskirų tipų atmainos.

Tyrinėtojai mėgina identifikuoti šias monetas ir surasti jų vietą lietuviškos numizmatikos sistemoje. Kartu pažymėtina, kad tai nėra lengvas darbas ir dažnai pristingama įtikinamų argumentų. Galima būtų paminėti, pavyzdžiui, svarstymus apie monetų metrologiją, turint dviejų monetų duomenis, ar teorinį samprotavimą apie monetas, kurios realiai nėra žinomos [6, p. 56, 71–74].

Nesigilindami į gausius ir detalius tyrinėtojų pateiktus faktus bei įvairius komentarus, atkreipsime dėmesį, manytume, į vieną esminį momentą. Tai yra lietuviškų monetų kaldinimo pradžios klausimas. Iki šiol vyravusiai

* G. Fiodorovo lietuviškų monetų keturių tipų apibūdinimas:
I tipas – ietigalis su kryžiumi ir įrašas PEČAT;
II tipas – ietigalis su kryžiumi ir Gediminaičių stulpai;
III tipas – Vytis ir Gediminaičių stulpai;
IV tipas – Vytis ir dvigubas kryžius skyde.

1 pav. M. 2:1

2 pav. M. 2:1

3 pav. M. 2:1

4 pav. M. 2:1

nuomonei, kad pirmosios monetos – su ietigaliu ir kryžiumi, esančiais vienoje pusėje ir įrašu PEČAT – kitoje (I tipas) (žr. 1 pav.), buvo nukaldintos Algirdo ar Kęstučio valdymo laikotarpiu, priešinama kita. Teigiama, kad lietuviškų monetų kaldinimo pradžia – 1387 metai ir kad monetas su Vyčiu ir dvigubu kryžiumi skyde (IV tipas) nukaldino Jogaila [5] (žr. 2 pav.). Kitų tyrinėtojų nuomone, maždaug tuo pačiu metu kaldinamos Jogailai priskiriamos monetos su valdovo portretu [6, p. 15–20]. Iš to išplaukia tolesnis teiginys, kad kitos lietuviškos monetos, kartu ir jau minėtos I tipo, kaldintos vėliau, t. y. Vytauto, Kazimiero Jogailaičio valdymo laikais. Vadinasi, ikirikščiioniškoji Lietuva savo monetų nekaldino.

Detaliau apibūdinami monetas, pastebėsime, kad visos lietuviškos monetos nukaldintos ta pačia kaldinimo technika. Monetų ruošiniai – tai iš sidabrinės vielos atkirpti atitinkamos masės gabaliukai. Vienodas ir visų monetų kaldinimo būdas, kuris vadinamas *al marco*: iš atitinkamos metalo masės nukalamas tam tikras nustatytas kiekis monetų.

Pirmųjų monetų emisijos buvo gana nedidelės. I tipo monetų žinoma kiek daugiau negu 100 vienetų, jos buvo paplitusios Centrinėje Lietuvoje. Todėl labiausiai tikėtina, kad monetos buvo kaldinamos Kaune [14, p. 208]. Monetų masė yra gana įvairi. Remiantis Šančių lobio duomenimis, ji svyruoja nuo 0,7 iki 1,4 g. Mėginama šio tipo monetas susieti su lietuviškais lydiniais [7, p. 208].

IV tipo monetų suskaičiuojama dar mažiau – apie 40 vienetų. Šio monetų tipo radimvietės yra dabartinės Lietuvos teritorijoje. Manoma, kad šios monetos galėjo būti kaldinamos Vilniuje. Monetų masė svyruoja nuo 0,3 iki 0,7 g. Minėtų abiejų monetų tipų duomenys rodo jų deklaratyvų pobūdį ir nereikšmingą vaidmenį LDK gyvenime.

Kitaip galėtų būti vertinamos monetos su ietigaliu ir kryžiumi, esančiais vienoje pusėje ir Gediminaičių stulpais – kitoje (II tipas) (žr. 3 pav.). Šių monetų žinoma daugiau kaip keli tūkstančiai vienetų, o radimviečių gausu ne tik Lietuvoje bet ir dabartinės Baltarusijos bei Ukrainos teritorijose. Esant tokiam plačiam monetų paplitimui, ginčytinas yra ir monetų kaldinimo vietos nustatymas. Manoma, kad tai galėtų būti ir Luckas, ir Vilnius. Monetoms būdinga gana pastovi masė – apie 0,3 g. Kiek siauresnis paplitimo arealas yra monetų, kuriose matome Vytį ir Gediminaičių stulpus (III tipas) (žr. 4 pav.). Lietuvoje ir Šiaurės Baltarusijoje aptikta keliolika nedidelių lobių. Šių monetų žinoma per keletą šimtų vienetų, jų masė – apie 0,3–0,4 g. Daugybė diskusijų kyla dėl dažnai kai kuriose šio tipo atmainose interpretavimo pasitaikančios raidės, kuri, manoma, galėjo reikšti valdovo vardo pirmąją raidę. Tolesni tyrinėjimai, nauji monetų radiniai ateityje, matyt, baigs ir apibendrins šias aktualias diskusijas.

2. Lietuviškų monetų kaldinimo suklestėjimo laikotarpis

Aptartas seniausias Lietuvos monetų kaldinimo laikotarpis neatsispindi rašytiniuose šaltiniuose, o tolesnė monetų kaldinimo raida jau minima įvairiuose to meto dokumentuose. Aleksandro valdymo pradžioje įvykdyta reforma, pasirodė nauji piniginiai vienetai – denarai ir pusgrašiai. Jie buvo kaldinti Vilniaus pinigų kalykloje. Apie Kazimiero Jogailaičio paskutiniais valdymo metais kaldintus denarus, kurie minimi numizmatiniuose kataloguose, papildomų žinių neturime [4, p. 19]. Nereikėtų pervertinti keleto minimų denarų, kurių averse nėra A raidės, reikšmės. Neabejotina tai, kad ir prieš Aleksandro valdymo pradžią, dar valdant jo tėvui, buvo rengiamasi reformoms. Aleksandro laikais nukaldintas ir grašis, kurio žinomas vienintelis egzemp-

5 pav. M. 1:1

6 pav. M. 1:1

liorius iki mūsų dienų neišliko. Minėtos reformos XV a. pabaigoje sumanytojai nusprendė LDK gaminti didesnės vertės monetas negu Lenkijoje. Keturi lietuviški grašiai prilygo penkiems lenkiškiesiems. Nukaldinus naujus monetų nominalus, iš pinigų apyvartos pamažu buvo išimami Prahos grašiai. Tai davė išdui nemažą pelną. Nukaldintos monetos ryškiai atspindėjo Aleksandro laikais vykusias permainas. Monetų legendos iš pradžių rašytos gotikinėmis raidėmis (žr. 5 pav.). Vėliau, įsigalint renesanso kultūrai, gotikines raides pakeičia renesansinės.

Tolesnis monetų kaldinimo etapas – Žygimanto I laikų pusgrašių kaldinimas, o pradžia – 1508 m. Nuo šiol šiose populiariausiose pamečiui kaldintose monetose pradėtos žymėti datos. Lobių duomenys rodo, kad pusgrašiai kaldinti dideliais kiekiais. Monetose, nukaltose 1528 m. ir 1529 m., po Vyčio raidė „V“ rodo kaldinimo vietą (Vilnius) [2, p. 150]. Nuo 1529 m. Vilniaus pinigų kalykla kuriam laikui uždaroma, perkeliama į Torūnę. Praėjus keleriems metams, Vilniaus pinigų kalyklos veikla vėl atnaujinama ir 1535–1536 m. pradedama kaldinti lietuviškus grašius. Šis trumpas, bet reikšmingas laikotarpis plačiau aptartas remiantis archyviniais dokumentais bei pačiomis monetomis [8]. Vykstant karui su Maskva (nuo 1534 m.), reikėjo daug lėšų. Matyt, iš Torūnės kalyklos LDK išdas lėšų negalėjo gauti. Todėl, tikintis padengti karo išlaidas, 1535 m. ir vėl atidaryta Vilniaus pinigų kalykla. Lietuviško grašio sukūrimas baigė numatyta pinigų reformą. Iš pradžių šiuos grašius kaldino Ulrichas Hozijus, vėliau kalyklos reikalai buvo pavesti vyskupui Jonui. Pastarasis pažadėjo gautą iš kalyklos pelną investuoti į Vilniaus katedros (sudegė 1530 m.) statybą, dėl to, matyt, nesunkiai gavo Ponų tarybos sutikimą kaldinti monetas. 1536 m. prasidėjus taikos deryboms su Maskva, Vilniaus pinigų kalykla uždaroma. Nurodoma ir kita greito kalyklos uždarymo priežastis – administratoriaus vyskupo Jono ir Žemės išdo valdytojo Jono Hornostajaus, kuris vykdė Žygimanto I ir Bonos ekonominę politiką, nesutarimai su Goštautais ir Radvilomis. Beje, 1535–1536 m. grašiuose, be datos, buvo žymimi ir kaldinimo mėnesiai (žr. 6 pav.): 1535 m. monetose – A (Augustus), S (September), N (November), o 1536 m. – I (Januarius arba Junius), F (Februarius), M (Martius arba Maius), A (Aprilis). Tai vienintelis žinomas atvejis lietuviškų monetų kaldinimo istorijoje [11, p. 62–101].

Monetų kaldinimo darbus Vilniuje atnaujina tik įžengęs į sostą Žygimantas Augustas. 1545 m. pradedamas kelis dešimtmečius trukęs ryškiausias Vilniaus pinigų kalyklos, o kartu ir LDK monetų kaldinimo istorijos laikotarpis. Beveik visos Lenkijos kalyklos buvo uždarytos, vidaus poreikiams monetas kaldino tik Dancigo (Gdansk), Elbingo (Elbliongo) ir Vschovos miestų kalyklos. Tik vienerius metus (1566 m.) veikė Tykocino pinigų kalykla.

Vilniaus kalykloje kelerius metus (1545–1547 m.) kaldinti patys mažiausi LDK nominalai – obolai (pusdenariai). Šių prastos prabos sidabro monetų masė – apie 0,3 g. Beje, tai itin retai aptinkamos monetos, kurios nepateko į randamų lobių sudėtį. Kelių atmainų monetose matome valdovo monogramą, virš kurios – kunigaikščio karūna. Kitoje monetos pusėje, vietoj tradiciškai visose lietuviškose monetose esančio valstybės herbo Vyčio, atvaizduoti Gediminaičių stulpai. Matyt, šios monetos buvo prisimintos 1938 m., kai Lietuvos Respublikos dvidešimtmečio proga buvo kaldintos 10 litų monetos. Gausesni kiti naujai emituoti monetų nominalai – denarai, kaldinti 1546–1560 m., 1563 m. ir be datos. Jie labai primena Aleksandro laikų denarus, tik iškalta kaldinimo data. 1566 m., 1567 m. ir 1569–1570 m. kaldinti dvidenariai – tai jau naujas šio šimtmečio monetų nominalas. Tačiau populiariausi, kaip ir anksčiau, liko pusgrašiai. Jie kaldinti nuo 1545 m. iki 1565 m. Dėmesį patraukia pirmosios 1545 m. monetos, kur Vytis komponuojamas kartu su valdovo vardu vienoje

7 pav. M. 1:1

8 pav. M. 1:1

9 pav. M. 1:1

monetos pusėje (žr. 7 pav.). Vėlesniais metais tokios monetos jau nekaldinamos. Pusgrašiuose nuo 1562 m. atsiranda ir naujas herbas, kuris priklauso Vilniaus pinigų kalyklos valdytojui Gabrieliui Tarlai. Su Žygimanto Augusto portretu pirmiausia pasirodo lietuviški grašiai (žr. 8 pav.). Jie kaldinti 1545–1546 m., 1555–1557 m. ir 1559 m. Grašiai, nukaldinti pagal lenkų kalimo pėdą, žinomi su 1546–1548 m. ir 1566–1568 m. datomis. 1565 m. kaldintus dvigrašius ir 1565–1569 m. išleistus ir Europos valstybėse paplitusius ketvirtokus lietuviškų monetų kolekcijoje matome pirmą kartą. Pastaruoju metu abejojama dėl anksčiau buvusio vienareikšmio aiškinimo apie šių naujų monetų atsiradimą, esą nominalai kaldinti norint palengvinti lietuviškų monetų keitimą į lenkiškąsias [3, p. 180]. Nėra galutinai išnagrinėta ir Svidnicos miesto pusgrašių išpirkimo problema [9, p. 316].

Vienas iš populiariausių nominalų – trečiokas. Manoma, kad Lenkijos kalyklose (Torūnėje ir kt.) kaldintos monetos buvo jo kaldinimo pavyzdys. Tiesa, 1546 m., 1547 m. ir 1556 m. trečiokai primena Žygimanto I monetas, to nepasakytume apie 1562–1564 m. monetas. Vienoje monetos pusėje legenda juosia valdovo portretą ar monogramą, o kitoje – valstybės herbą Vytį. Nenorą keisti nusistovėjusį tokį monetų vaizdavimo principą atspindėjo vadinamųjų satyrinių trečiokų (1565–1566 m.) pasirodymas. Juose vietoj valdovo portreto atvaizduotas Vytis, o tradicinė keturių eilučių legenda reverse pakeista įrašu *QUI HABITAT IN COELIS IRRI DEBIT EOS* (kuris gyvena danguje, juokiasi iš jų).

Žygimanto Augusto laikais žinomi ir dvejopi labai reti šeštokai (1547 m. ir 1562 m.). Šių dviejų emisijų monetos akivaizdžiai skiriasi ne tik naudoto sidabro kokybe. Įdomus įvairaus amžiaus valdovo portreto vaizdavimas. Valdant Žygimantui Augustui, nukaldinti ir didžiausi sidabrinių monetų nominalai. Tai 1564 m. datuotas vienintelis žinomas pustaleris bei tų pačių metų taleriai. Šias monetas puošia ir puikus šešių laukų heraldinis skydas, kuris pirmiausia atsiranda auksinėse monetose. Čia matome Lenkijos karalystės erelį, Lietuvos Vytį, Sforcų giminės herbą – žaltį, Kijevo Archangelą Mykolą, Žemaitijos mešką ir Volynės kryžių (žr. 9 pav.). Žinomi ir tik du 1565 m. portretiniai taleriai, artimi medaliams, yra puikūs renesanso kultūros pavyzdžiai.

Unikalus XVI a. lietuviškos numizmatikos faktas – Ispanijos (Neapolio) Karolio V ir Pilypo II pustalerių kontrasignavimas [10, p. 92]. Žygimantas Augustas, susigrąžinęs savo motinos karalienės Bonos dalį skolų ir skubėdamas išleisti monetas į apyvartą, kontrasignavo jas savo monograma ir 1564 m. data. Beje, karo reikmėms monetos buvo išleidžiamos privalomu 60 grašių kursu su įsipareigojimu vėliau jas išpirkti.

1547 m. pirmą kartą išleidžiami į apyvartą ir lietuviški dukatai. Monetos buvo emituojamos nedideliais kiekiais, svėrė 3,5 g ir buvo nukaldintos iš aukštos 23,5 karatų prabos aukso. Auksinės monetos kaldintos su pertraukomis imtinai iki 1571 m. Didžiausias auksinės monetos nominalas – 1562 m. portugalas (10 dukatų). Auksinės monetos buvo kaldinamos vienoje kalykloje kartu su sidabrinėmis monetomis.

1580 m. pinigų reforma faktiškai suvienodino Lietuvos ir Lenkijos pinigų sistemas, įvedė bendras monetas. Nuo šiol Vilniuje kaldintos monetos skyrėsi tik savo legendomis ir Lietuvos išdininkų ženklais.

Literatūra

1. Dukša Z. *Pinigai ir jų apyvarta//Lietuvių materialinė kultūra IX–XIII amžiuje, V., 1981, t. II, p. 83–129.*
2. Białkowski A., Szweycer T. *Monety ostatnich Jagiellonów, Warszawa, 1975.*
3. Dygo M. *O mennictwie litewskim Zygmunta Augusta. Problematyka mennictwa Jagiellonów, Nitra-Swit, 1988, p. 173–185.*
4. Hutten-Czapski E. *Catalogue de la collection des médailles et monnaies polonaises, St. Petersburg, 1871, Vol. I.*
5. Kiersnowski R. *Najdawniejsze monety litewskie//Wiadomości Numizmatyczne, Warszawa, 1984, R. XXVIII, Z. 3–4, p. 129–175.*
6. Ivanauskas E., Balčius M. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lydiniai ir monetos nuo 1387 iki 1495 metų, V., 1994.*
7. Jamišonis S. *Praho grašis Lietuvos piniginiėje apyvartoje XIV–XVI amž.//Spalio revoliucija ir visuomeniniai mokslai Lietuvoje, V., 1967, p. 206–209.*
8. Jamišonis S. *1535–1536 m. lietuviški grašiai//Lietuvos istorijos metraštis, 1987 metai, V., 1988, p. 80–108.*
9. Męclewska M. *Wilenska mennica młodego króla (The Wilno mint of the young king). Nummus et historia, Warszawa, 1985, p. 315–320.*
10. Mikolajczyk A. *Emergency coinage in the late Jagiellonian Poland and Lithuania. Hamburger Beiträge zur Numismatik. Heft. 30/32. 1976/1978, Hamburg, 1985, p. 89–98.*
11. Sajauskas S., Kaubrys D. *Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės numizmatika, V., 1993.*
12. Soboleva N. A. *Grosze praskie w Wielkim Księstwie Litewskim//Wiadomości Numizmatyczne, 1970, R. XIV, Z. 2, p. 101–117.*
13. Бектинеев Ш. И. *Денежное обращение Великого Княжества Литовского в XIII–XV вв., Минск, 1994.*
14. Соболева Н. А. *О денежных системах Великого Княжества Литовского в XIV–XV в.в.// Nummus et historia. Pieniądz Europy średniowiecznej, 1985, s. 205–212.*
15. Федоров Г. Б. *Классификация литовских слитков и монет//Краткие сообщения ИИМК, М.–Л., 1949, вып. XXIX, с.114–115.*

Summary

DEVELOPMENT OF THE GRAND DUCHY OF LITHUANIA COINAGE UP TO THE LUBLIN UNION (1569)

Vytautas Aleksiejūnas

Development of the coinage of the Grand Duchy of Lithuania up to the Lublin Union (1569)

Coins of the Grand Duchy of Lithuania (GDL) from the beginning of minting (the end of the 14th century) to the unification of the currency system of Poland and the GDL are reviewed in this article. Two most important phases of Lithuanian coins are considered: the period from the end of the 14th century till the late 15th century and the period till the Lublin Union. The attention is focused on the recent research of the history of numismatics in the GDL and the most controversial issues of the Lithuanian numismatics.

LIETUVOS BANKO SUKŪRIMAS 1922–1923 m.

Vladas Terleckas, Irena Čepienė

Straipsnyje, remiantis pirminiais šaltiniais, bandoma panagrinėti Lietuvos banko kūrimo procesą, pradedant neįgyvendintais emisijos banko sumanymais, jo įstatymo priėmimu ir baigiant banko struktūros sudarymu. Nagrinėjami 1922–1923 m. įvykiai, mažiau kreipiama dėmesio į banko funkcijas ir 1922 m. pinigų reformą, kaip į pakankamai ištirtus klausimus.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuvos bankas, emisijos bankas; savi pinigai, lito banknotai; diskonto komitetas; valstybės išdinės.

1. Neįgyvendinti emisijos banko steigimo sumanymai

1919 m. vasarą buvo rengiamasi spausdinti savus pinigų ženklus: numatytas piniginio vieneto pavadinimas, pinigų ženklų kupiūros, nupiešti pinigų ženklų projektai, skirta lėšų spausdinimo išlaidoms, susitarta su Švedijos valstybine spaustuve dėl Lietuvos pinigų ženklų spausdinimo [9]. Kadangi Lietuva neturėjo padengiamųjų vertybių, valdžios viršūnės gana greitai (rugpjūčio mėn.) ėmė abejoti savų pinigų išleidimo tikslingumu. Po 1919 m. rudenį įvykusios Vyriausybės krizės Ministru Pirmininku tapus E. Galvanauskui, pinigų ženklų spausdinimas sustabdytas, nes švedų valstybinė spaustuve atsisakė šį darbą atlikti, o privačią spaustuve sunku kontroliuoti.

1919 m. pasirengimo išleisti savus pinigus darbai verčia galvoti, kad buvo sumanymų steigti emisijos banką. Deja, nepavyko rasti jokių dokumentų apie tai. 1920 m. antrą kartą bandyta išleisti savo pinigus ir įkurti emisijos banką pasitelkus Anglijos privatųjį kapitalą, taip pat ir Nacionalinio metalų ir chemijos banko. Pagal susitarimą su anglų verslininkais, Lietuvos pinigai būtų buvę susieti su svarų sterlingu santykiu 1:1, pusė Lietuvos emisijos banko akcijų būtų atitekę anglams [24]. Lietuvos emisijos bankas, kaip ir Anglijos bankas, turėjo būti padalytas į emisijos ir bankinį skyrius. Gerai, kad Steigiamasis seimas atmetė šį Lietuvai nenaudingą, finansinę priklausomybę nuo Vokietijos keitusį į anglų privataus kapitalo išsiviešpatavimą valstybės ekonominiame centre projektą. Įdomu, kad 1920 m. būta planų sudaryti Baltijos regiono valstybių pinigų uniją, vadinasi, ir įkurti bendrą emisijos banką. Pinigų unijos idėją 1920 m. rugpjūčio 6 d.–rugsėjo 6 d. pasiūlė Rygoje vykusios Estijos, Latvijos, Lenkijos, Lietuvos ir Suomijos konferencijos speciali finansų komisija [21]. Ši idėja buvo per ankstyva, nereali, nes jai įgyvendinti nebuvo nei politinių, nei ekonominių sąlygų.

1920 m. buvo pareikšta privati iniciatyva įsteigti emisijos banką, siekiant sulaikyti dolerių ir aukso išvežimą į Vokietiją. Lietuvos prekybos ir pramonės banko vadovai pasiūlė Vyriausybei suteikti šiam bankui pinigų emisijos teisę [23, p. 218–219]. Galvota išleisti į apyvartą šio banko kapitalu ir užsienio valiuta padengtas obligacijas – pinigų pakaitalus. Nepaisant pakartotinių banko kreipimųsi, Vyriausybė šio klausimo net nesvarstė. Žinant, kad pusė šio banko akcijų priklausė valstybei, t. y. buvo galimybės banką ir emisijos reikalus kontroliuoti, šis sumanymas laikytinas priimtiniu, galėjusiu kraštą porą metų anksčiau apsaugoti nuo Vokietijos markės didžiulės infliacijos padarinių.

Neįvykdžius minėtų projektų, kažkodėl pasirengimas įvesti savus pinigus 1–1,5 metams nutrūko. Ir tik 1921 m. pabaigoje tikriausiai dėl paspartėjusios Vokietijos markės infliacijos sukruntama kurti emisijos banką ir išleisti savo pinigus.

■ Vladas Terleckas – socialinių mokslų daktaras, Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros docentas. Veiklos sritys: pinigų ir bankininkystės teorija, Lietuvos pinigų ir bankų istorija.

■ Irena Čepienė – socialinių mokslų daktarė, docentė, Vilniaus universiteto Finansų ir kredito katedros vedėja. Veiklos sritys: valstybės finansai, taupymas Lietuvoje, Lietuvos bankininkystė.

2. Lietuvos banko įsteigimas

1921 m. gruodžio 6 d. Finansų, prekybos ir pramonės ministerijos (FPPM) iniciatyva suorganizuojamas finansininkų ir bankininkų pasitarimas dėl savų pinigų išleidimo, o kiek vėliau pradedami rengti emisijos banko įstatymo ir statuto projektai [14, p. 93]. Jie Vyriausybės buvo atmesti nesvarsčius jų dėl atgyvenusių pagrindų. Tada šių dokumentų kūrimo ėmėsi pats Ministras Pirmininkas E. Galvanauskas, pasitelkdamas techninį pagalbininką – Ministrų kabineto reikalų vedėją V. Mašalaitį. Buvo išstudijuoti daugelio valstybių (Anglijos, Prancūzijos, Vokietijos, Šveicarijos, Belgijos) emisijos bankų įstatymai, ypač daug dėmesio skirta Belgijos įstatymui [15, p. 232]. Archyvų medžiaga rodo, kad buvo domėtasi ir Rusijos valstybinio banko įstatymu [12, p. 189–195]. 1922 m. kovo 22 d. Vyriausybė pradėjo svarstyti emisijos banko įkūrimo ir veikimo dėsnių projektą [10, p. 92]. Gegužės 22 d. Vyriausybė pritarė Piniginio vieneto, o liepos 13 d. – Lietuvos banko įstatymų projektams. Liepos 17 d. abu projektai įteikti Steigiamajam seimui prašant juos skubiai svarstyti ir priimti [10, p. 172]. Liepos 19 d. Lietuvos banko įstatymo projektas paskelbtas oficioze. Rugpjūčio 2 d. Steigiamasis seimas pradėjo svarstyti Piniginio vieneto įstatymo, o rugpjūčio 3 d. – Lietuvos banko įstatymo projektus. Po diskusijų trečiuoju svarstymu šiuos įstatymus Seimas priėmė, atitinkamai rugpjūčio 9 ir 11 d. Parlamentas pakeitė kai kurias svarbias įstatymų projektų normas: 1) dvigubai (iki 0,150462 g grynojo aukso) sumažino piniginio vieneto aukso turinį, 2) pakeitė piniginio vieneto pavadinimą, 3) susilpnino užsienio kapitalo įtaką Lietuvos bankui, 4) sustiprino valstybės įtaką bankui, 5) leido bankui kredituoti žemės ūkį. Šie pakeitimai buvo pagrįsti ir būtini, jie sudarė prielaidas įgyvendinti valstybės, o ne privačių interesų vairuojamą pinigų ir kredito politiką.

Minėti pakeitimai ir Lietuvos banko įstatymo palyginimas su kitų valstybių analogiškais teisės aktais leidžia abejoti V. Jurgučio teiginiu, kad Lietuva tik nukopijavusi Belgijos įstatymus. Lietuvos banko įstatyme būta originalių normų, nors, antra vertus, pagrindinės jo nuostatos atitiko pasaulinę praktiką. Reikšminga ir tai, kad, nepaisant to, jog Lietuva neturėjo patirties, specialistų, tačiau įstengė sukurti tokį savo emisijos centro įstatymą, kurio nereikėjo vėliau iš esmės taisyti. Jis padėjo sukurti pastovią pinigų sistemą. Skubiai priimtais Lietuvos banko ir Piniginio vieneto įstatymais buvo padėti teisiniai nacionalinės pinigų sistemos sukūrimo pagrindai. Delsti kuriant pinigų sistemą jau nebuvo galima, nes: 1) vis pragaištingiau ėmė reikštis pinigų unijos su Vokietija ir jos pinigų spartėjančios infliacijos padariniai (miestų aprūpinimo maisto produktais blogėjimas, gyvenimo lygio kritimas, valdžios aparato pakrikimas, kredito santykių siaurėjimas ir kt.), 2) didėjo visuomenės, opozicinių partijų, ekonomistų spaudimas valdžiai ir 3) artinosi rinkimai į Seimą, kurių laimėti negalėjo tikėtis politinės jėgos, besitaiktančios su infliacija ir kt.

Deja, priimtų įstatymų įgyvendinimas trumpam buvo sustojęs. Tai galima paaiškinti finansų, prekybos ir pramonės ministro pakeitimu, aukštų FPPM pareigūnų atostogomis, naujojo šio žinybos vadovo (V. Petruolio) neapsisprendimu. Jis dvejojo, ką daryti: perantspauduoti auksinus ar užsakyti lito banknotų spausdinimą. Apskritai pažymėtina, kad, kuriant savų pinigų ir Lietuvos banko įstatymus, juolab anksčiau, nebuvo pasirūpinta savų pinigų ženklų gamyba. Tik 1922 m. rugpjūčio 29 d. pasirašyta sutartis su A. Hasės firma dėl lito banknotų spausdinimo, o po kelių dienų – nauja sutartis su O. Elsnerio spaustuve dėl laikinųjų lito banknotų spausdinimo. Pastaroji apsiėmė litus pagaminti per 3 savaites, o A. Hasės firma – per 3 mėn. (iki lapkričio 16–gruodžio 15 d.). Sprendimas spausdinti laikinuosius banknotus ir taip paskubinti savų pinigų išleidimą buvo teisingas, bet rizikingas, nes jį priėmusieji galėjo būti apkaltinti

nekompetentingumu ir biudžeto lėšų nesaikingu naudojimu. Paaiškėjus litų pagaminimo terminui, pradėta skubinti Lietuvos banko steigimo darbus. Jie buvo pavesti FPPM. Banko organizavimo ir pinigų spausdinimo išlaidoms apmokėti buvo skirta 400 mln. auksinų [13, p. 210]. Iš pradžių banko steigimo parengiamuosius darbus vykdė FPPM kredito kanceliarija ir paskolų skyrius. 1922 m. rugsėjo 6 d. Vyriausybė nusprendė ministerijoje sudaryti Laikinąjį Lietuvos banko komitetą, pakviečiant į jį ir kai kuriuos akcininkus [16]. Komitetas intensyviai (net nakties valandomis) dirbo reikalingus darbus. Siekiant išsiaiškinti komercinių bankų vadovų požiūrį į savų pinigų įvedimą ir užsitikrinti jų paramą tuo reikalu, FPPM buvo organizuotas pasitarimas su jais. Paaiškėjo, kad jų požiūris į savus pinigus optimistiškas, kad jie tam nematė kliūčių ir sunkumų [17].

Pagaliau 1922 m. rugsėjo 2 d. spaudoje buvo paskelbta žinutė apie pradedamą Lietuvos banko akcijų pasirašymą, o nuo rugsėjo 8 d. pakartotinai spausdinamas skelbimas su visa reikiama informacija apie tai. Banko akcijas reikėjo pasirašyti valstybės išdinėse iki rugsėjo 19 d. Pasirašant reikėjo įmokėti pusę perkamų akcijų kainos (JAV doleriais), o likusią dalį – ne vėliau kaip per vienerius metus. Be to, turėjo būti sumokėtas 2,5 procento dydžio žyminio ženklų mokestis. Abejotina, ar juo reikėjo branginti akcijas, daryti jas mažiau paklausias. Įmokėjusiems pusę kainos buvo išduodami vardiniai valstybės išdo kvitai, kurie vėliau iškeisti į laikinuosius pažymėjimus, o šie, sumokėjus likusią sumą, – į akcijas. Technškai akcijų platinimas nebuvo tobulas, nes, matyt, nebuvo suspėta išspausdinti laikinuosius pažymėjimus.

Nepaisant prastos akcijų platinimo reklamos, kitų nesklaidumų (įždinių tarnautojai skundėsi, kad trumpas jų pasirašymo terminas), jos buvo perkamos sparčiai, nes finansų, prekybos ir pramonės ministras džiaugėsi, kad „Lietuvos banko akcijų pasirašymas vyksta visu pageidaujama spartumu“ [14, p. 94]. Tai patvirtina ir tas faktas, kad iš FPPM leistų pirkti 119 200 akcijų jai liko tik 96 971 akcija [11, p. 71]. Be Vyriausybės, akcijų pirko 501 fizinis ir juridinis asmuo, iš kurių dauguma (349) buvo smulkūs akcininkai, pirkę po 4 akcijas [4, p. 88–110]. Iš privačių asmenų daugiausiai akcijų (18 000) nupirko visi Kauno komerciniai bankai ir V. Frenkelio bankinis namas. Lietuvos banko akcijomis labai domėjosi užsienis, ypač Vokietijos ir Prancūzijos verslininkai. Grupei pastarosios šalies metalurgijos kapitalistų Lietuvos Vyriausybė buvo net nutarusi parduoti iš FPPM dalies 20 000 akcijų. Kažkodėl šis sandoris neįvyko. Iš užsieniečių 100 akcijų nupirko Belgijos elektros kompanija (jai priklausė Kauno elektros stotis) ir 112 akcijų – JAV lietuviai bei iš Lietuvos emigravę žydai [4, p. 88–110].

Išplatinus akcijas, 1922 m. rugsėjo 23 d. FPPM buvo sukviestas privatus banko akcininkų pasitarimas dėl valdybos, tarybos ir revizijos komisijos sudėties, būsimo akcininkų susirinkimo procedūrų [18]. Rugsėjo 27 d. centrinės išdinės patalpose įvyko pirmasis ir steigiamasis Lietuvos banko akcininkų susirinkimas. Jame dalyvavo 202 akcininkai, arba 40 procentų bendro jų skaičiaus. Susirinkimas išrinko (faktiškai tik patvirtino) Vyriausybės nutarimu numatytus banko valdybos, tarybos ir revizijos komisijos narius, priėmė statutą, nustatė darbo užmokesčio dydį banko vadovams (valdytojui lygų ministro pirmininko, o valdytojo pavaduotojui – ministrų algoms). Rugsėjo 28 d. Respublikos Prezidentas Vyriausybės vadovo teikimu banko valdytoju paskyrė V. Jurgutį, o jo pavaduotoju – A. Prūsą. Banko valdyba sudaryta pagal profesionalumo, o taryba – pagal atstovavimo principą. Pagal tuometines galimybes banko valdymo struktūra suformuota iš visuomenei žinomų, kvalifikuotų specialistų. Banko vadovai atsisakė FPPM sumanymo kviešti dirbti banke Anglijos finansininką Dž. Avisoną ir nutarė verstis savo jėgomis. Į banką buvo priimti žymūs ekonomistai A. Moravskis, A. Rimka ir kt. Spalio 2 d. bankas, turėdamas tik 5 tarnautojus, pradėjo savo veiklą.

Lietuvos banko įsteigimą ir savų pinigų išleidimą priešiškaai sutiko Vokietija, rusų baltagvardiečiai Rygoje ir, deja, kai kurie Lietuvos politikai. Vokietijos laikraščiai buvo paskelbę melagingų žinių apie nepasisekusią pinigų reformą Lietuvoje ir jos valdžios ketinimą litus padengti Reichsbanko banknotais. Nemokšiškaai, demagogiškaai Lietuvos banką, jo pinigų politiką puolė kraštutiniai priešingų politinių partijų vadovai (A. Smetona, A. Voldemaras ir Z. Angarietis). A. Voldemaras drįso šaipytis, kad Lietuvos bankas tiek reikalingas, kiek ir automobiliai. Palankiai apie Lietuvos banką ir pinigų reformą rašė Anglijos, Italijos didžioji spauda, kai kurie Sovietų Rusijos ekonomistai. Antai M. Nachimsonas pažymėjo, kad Lietuva, kaip Latvija ir Čekoslovakija, pinigų reformas įvykdė savarankiškaai, be Tautų Sąjungos paramos bei nurodymų [22, p. 53, 149].

Iš tiesų Lietuvos banko įsteigimas – epochinės reikšmės įvykis jau vien todėl, kad emisijos bankas buvo sukurtas pirmą kartą per 700 metų valstybingumo istoriją, juolab kad tai padaryta be svetimoms finansinės ir techninės pagalbos. Taip pat nacionalinio emisijos banko sukūrimas sustiprino Lietuvos ekonominių savarankiškumą, sudarė prielaidas kredito, be kurio buvo neįmanomas gyvensnis ūkio atkūrimas, plėtra. Tačiau Lietuva vėliausiai iš visų kaimyninių po Pirmojo pasaulinio karo susikūrusių valstybių įsteigė emisijos banką ir įvedė savo pinigus. Lenkija šiuos darbus nuveikė jau 1918 m. lapkričio 14 d., užimdama vokiečių įsteigtą lenkiškąją Krašto skolinamąją kasą, kuri kaizerinės okupacijos laikais emitavo su Vokietijos marke susietus pinigus.

Latvijoje pinigų (latviškųjų rublių) emisijos reikalai buvo pavesti 1919 m. rugpjūčio mėn. Finansų ministerijoje įkurtam Valiutos skyriui.

Estai savo emisijos centrą sukūrė ir nacionalines markes išleido 1921 m., Estijos komercinį akcinį banką perorganizuodami į emisijos banką.

Lietuvos kaimynės, anksti sukurdamos nacionalines pinigų sistemas, eliminavo kitų kraštų ekonomikos, finansų įtaką savo ūkiams.

Lietuvos atsilikimo (minėta prasme) nuo kaimynų priežasčių buvo daug: ilgesnė ir sunkesnė kova dėl nepriklausomybės, nuolatinis konfliktas su Lenkija, stipresnis ūkio nualinimas dėl ilgiau užtrukusios okupacijos, pinigų unija su Vokietija, jos ir Lietuvos kai kurių žymių verslininkų nesuinteresuotumas savais pinigais. Išleisti savo pinigus ir įkurti emisijos banką trukdė valdžios viršūnėse vyravusi psichologinė nuostata, kad svetimų pinigų apyvarta Lietuvai naudinga, kadangi nereikia rūpintis biudžeto subalansavimu, pinigų pastovumo palaikymu. Prie to prisidėjo jų nepakankamas teorinis išprusimas pinigų klausimais, dėl to jie nesugebėjo visapusiškai įvertinti savų pinigų vaidmens kraštui, pinigų išleidimas tapatintas su stabilizavimu. Dėl pastarosios aplinkybės savų pinigų išleidimo galimybė buvo siejama su užsienio paskolų gavimu, o tai pokario metais buvo nerealu.

Taigi, kuriant lito pinigų sistemos pamatus, dėl skubėjimo ir trūkstant patirties buvo neišvengta kai kurių nesklandumų (per vėlai paskelbta apie auksinų keitimą, nebuvo paskelbti spaudoje lito pavyzdžiai, per vėlai uždrausta mokesčius mokėti doleriais ir kt.). Abejonių kelia auksinų keitimo į litus termino trukmė (3 mėn.).

3. Banko plėtra

Kurti ir plėsti banką buvo sudėtinga dėl patalpų, specialistų ir patirties stokos. Bankui vykdyti pinigų reformą padėjo išdinės, atlikdamos pinigų keitimo operacijas. Jose nuo 1922 m. spalio 1 d. turėjo būti atidarytos keitimo kasos, leidžiant kiekvienai jų papildomai pasamdyti po 1 kasininką ir 2 pinigų skaičiuotojus. Nuo 1922 m. spalio 16 d. keitimo kasos perduotos Lietuvos bankui ir jam pavesta nustatinėti valiutų kursus. Apskritai galima sakyti, kad bankas

susikūrė iš išdinių. Įstatyme buvo numatyta Lietuvos bankui atlikti valstybės kasininko funkcijas, todėl jis 1923 m. kovo 3 d.–birželio 27 d. perėmė visas išdines. Tokiu būdu gavo patalpas ir tarnautojus, jau įgudusius atlikti mokesčių surinkimo bei biudžeto lėšų išmokėjimo operacijas. Išdinės virto banko skyriais. Be to, bankas savarankiškai įsteigė skyrius Klaipėdoje (1923 02 23) ir Kybartuose (1923 03 28). Banko tarnautojų skaičius iki 1923 m. pabaigos padidėjo 362 ir jų buvo 367 [20, p. 36].

Pirmosiomis dienomis visa banko veikla telkėsi centre (Kaune). Manytina, kad tada bankas tik keitė pinigus ir surinktus auksinus mainė Berlyne į markes, o jas – į tvirtą užsienio valiutą. Tačiau buvo skubama pasirengti ir pradėti atlikinėti kitas operacijas. Jau 1922 m. spalio 17 d. Lietuvos banko generalinė taryba patvirtino paskolų teikimo ir indėlių priėmimo sąlygas, nustatė kredito ribas įmokėtu akciniu kapitalu [2, p. 11]. Remiantis šiuo dokumentu, išėitų, jog iki spalio 17 d. bankas dar neatlikinėjo indėlių, einamųjų sąskaitų, kreditavimo operacijų. Pastarųjų nebuvo galima daryti be diskonto komiteto rekomendacijos. 1922 m. spalio 28 d. patvirtinama šio komiteto sudėtis. Pirmasis centro diskonto komiteto posėdis įvyko lapkričio 4 d. Jame svarstyti paskolų prašymai. Buvo rekomenduota 6,1 mln. Lt paskolų suteikti Kauno akciniams bankams ir nedideles sumas paskolinti įvairioms įmonėms bei asmenims [1, p. 313–314]. Taigi bankas kreditavimo veiklą pradėjo po lapkričio 4 d. suteikdamas didesnes paskolas kitiems bankams, nors neatsisakė ir tiesioginio įvairių kitų klientų kreditavimo. Iš skelbimo spaudoje, manytina, kad bankas ir kitas operacijas (perlaidų, akredityvų, inkaso, einamųjų sąskaitų, indėlių, aukso pirkimo) pradėjo atlikinėti nuo lapkričio 4 d. [19]. Iki 1923 m. paskolas teikė tik centras. Tačiau 1923 m. gegužės 25 d. valdybos aplinkraščiu leista skyriams duoti nedideles (iki 2000 Lt) paskolas vietos verslininkams, sutinkant jo diskonto komitetui [3, p. 181], nes juose jau buvo sudaryti diskonto komitetai. Į juos buvo parenkami vietos verslininkai, šiaip žinomi žmonės. Jiems taikyti sąžiningumo, kompetencijos, verslo etikos laikymosi reikalavimai. Prašymai gauti didesnes paskolas su skyriaus nuomone ir toliau turėjo būti siunčiami valdybai, kuri priimdavo sprendimus. Valdyba, leisdama skyriams savarankiškai teikti paskolas, siekė išsilaisvinti nuo paprastų, mažiau reikšmingų klausimų svarstymo, kad daugiau laiko turėtų esminiams reikalams. Iš to matyti, kad banke buvo taikoma kolegiali daugiapakopė paskolų teikimo tvarka. Skyriai buvo įpareigoti nuolat ir sistemingai stebėti vietos įmonių padėtį, rinkti ir kaupti informaciją apie jas. Tuo tikslu turėjo būti pildomos informacinės kortelės, o jų duomenys perduodami centrui. Valdyba laikėsi požiūrio, kad nėra trafareto skolininkų kreditingumui įvertinti.

Siekiant geriau organizuoti banko darbą, 1923 m. birželio 24 d. patvirtinama darbo tvarkos instrukcija, numatoma parengti direktorių, skyrių ir padalinių darbo reglamentus [6, p. 510]. Darbo organizavimas buvo tikslus, pagrįstas pasitikėjimu tarnautojais, darbo drausmė ir vidaus tvarka – griežta. Verta dėmesio tarnautojų darbo apmokėjimo sistema, kurios skiriamasis bruožas – periodiškasis (dažniausiai kas pusmetį) užmokesčio didinimas.

Iš pat pradžių buvo įgyvendinama griežto taupumo ir maksimalaus tarnautojų užimtumo politika. 1923 m. birželio 7 d. skyriams nurodyta siekti kuo didžiausios ekonomijos, tenkintis tik būtinausiomis išlaidomis [3, p. 59]. Buvo peržiūrimi darbo paskirstymo planai, šalinamas nenašus darbas. Kad nenukentėtų klientų aptarnavimo kultūra, mokesčių mokėjimo dienomis buvo samdomi sezoniniai tarnautojai. Apskritai buvo tenkinamasi tarnautojų minimumu. Net 1933 m. keturiuose skyriuose dirbo po 6, trijuose skyriuose – po 7, viename skyriuje – 8, penkiuose skyriuose – po 12, keturiuose skyriuose – po 13 ir tik Klaipėdos, Panevėžio, Šiaulių skyriuose – per pora dešimčių tarnautojų [7, p. 48–64]. Skyrių tarnautojų pareigos rodo saikingumą ir skyrių vietą banko sistemoje. Mažesniuose

skyriuose dirbo tik direktorius, buhalteris, jo padėjėjas, kasininkas ir jo pavaduotojas, raštininkas, sargas, vaikas pasiuntinys [7, p. 48–64]. Kauno ir Klaipėdos skyriai turėjo direktorių pavaduotojus, vyriausiuosius buhalterius ir jų pavaduotojus. Antra vertus, tai rodo, kad daugelis skyrių buvo daugiau mokesčių rinkyklos, o ne bankinių operacijų padaliniai.

Grižtant prie taupumo politikos, pasakytina, jog ji buvo viską apimanti. Štai kitas būdingas pavyzdys. Griežtai buvo kontroliuojamos raštinės išlaidos. Raštinės reikmenis iš centro sandėlio galima buvo paimti tik skyriaus vedėjo leidimu, už dingusias rašymo, apšvietimo priemones, jei nebuvo pateisinamos priežasties, turėjo atlyginti kalti tarnautojai [5, p. 59].

Banko organizacija buvo vertikaliai centralizuota. Skyriai neturėjo teisės be valdybos žinios priimti ar atleisti tarnautojų, skyrių direktoriai – atvykti į centrą. Skyrius revizuodavo centro tarnautojai. Nuolat buvo tobulinama apskaita, sąskaitų planas, dokumentai.

Apibendrinant galima teigti, jog apie 1923 m. vidurį banko organizacinė struktūra baigta kurti: sudaryti reikiami padaliniai, sukurtas skyrių tinklas, nustatyta darbo organizavimo tvarka, suformuotos veiklos ir politikos gairės. Taip sudarytos prielaidos įstatymo nubrėžtiems sudėtingiems uždaviniams įgyvendinti plečiant operacijas. Iki 1922 m. pabaigos banko įmokėtas akcinis kapitalas padidėjo 4,95 mln. Lt (iki 10,95 mln. Lt), banknotų apyvarta – iki 30,4 mln. Lt, padengiamųjų vertybių fondas sudarė 33,1 mln. Lt [20, p. 62–63], o svarbiausia – pasiektas išorinis lito stabilumas, sumažinta infliacija, ūkis pradėtas aprūpinti santykinai pigiu kreditu. Be to, Lietuvos bankas tapo tarpbankinių atsiskaitymų centru, lengvinusiu ir spartinusiu mokėjimus. 1923 m. einamąsias sąskaitas Lietuvos banke turėjo visi Kauno bankai ir kitos kredito įmonės. Lietuvos bankas nenusistovėjęsios konjunktūros sąlygomis, dar neturėdamas pakankamų kreditavimo, valiutinių operacijų atlikimo įgūdžių, išvengė nuostolio ir 1922–1923 m. gavo 1 mln. Lt pelno [20, p. 68]. Vos įsisteigęs bankas pradėjo palaikyti ryšius su užsienio ir Lietuvos diplomatinėmis tarnybomis. Joms išsiuntinėjo savo įstatymą ir statutą, Piniginio vieneto įstatymą, lito banknotų pavyzdžių katalogą, atsakingų tarnautojų parašų pavyzdžių korteles, nuolat siuntinėjo balansus [5, p. 20, 33]. Greitai bankas užmezgė korespondentinius ryšius su užsienio bankais, sugebėjo saugiai deponuoti auksą.

Literatūra

1. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 6.
2. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 7.
3. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 8.
4. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 11.
5. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 25.
6. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 237, d. I.
7. LCVA, f. 755, ap. 2, b. 384.
8. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 11.
9. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 24.
10. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 215.
11. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 216.
12. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 223.
13. LCVA, f. 923, ap. 1, b. 288, d. II.
14. *Steigiamojo seimo darbai, 1922 10 06, 256 posėd.*
15. *Galva G. Ernestas Galvanauskas. Politinė biografija, Čikaga, 1981.*
16. *Iš Ministrų Kabineto//Lietuva, 1922 09 10.*
17. *Kauno kronika//Lietuva, 1922 08 25.*
18. *Kauno kronika//Lietuva, 1922 09 27.*
19. *Kauno kronika//Lietuva, 1922 11 04.*
20. *Lietuvos bankas. Pirmasis dešimtmetis. 1922–1932, K., 1932.*

21. *Moravskis A. Rygos konferencijos finansinių klausimų svarstymo vaisiai//Lietuva, 1920 10 08.*
22. *Нахимсон М. Валютные реформы на Западе, М.–Л., 1925.*
23. *Prūsas A. Gyvenimo keliai, Marijampolė, 1938.*
24. *Smetona A. Savųjų pinigų viltis//Tėvynės balsas, 1922 08 26.*

Summary

ESTABLISHMENT OF THE BANK OF LITHUANIA IN 1922–1923

Vladas Terleckas, Irena Čepienė

The history and circumstances of establishment of the Bank of Lithuania – the centre of money emission – are presented in the article. There is a short review of unrealised projects on money emission and establishment of the bank of issue in 1919 and 1920 and explanation of the reasons why Lithuania was the last from the Baltic region states to create the national monetary system, the bank of issue.

The Law on the Currency Unit and The Law on the Bank of Lithuania (on August 9 and 11, 1922, respectively) were the legal basis for the emission of the national currency and the establishment of the bank of issue. The Bank was established on September 27 1922, and started its activities on October 2 1922. The Litas was introduced the same day – October 2. Establishing the Bank of Lithuania, the government actively participated in its capital (83 percent). The bank was a stock company with a capital of LTL 12 million. Besides the performed functions of the issuer and cashier, the Bank directly credited agriculture, so it had branches in the district centres. Approximately by the middle of 1923 the creation of the organisational structure was finished.

TARPUKARIO LIETUVOS EKONOMINĖ MINTIS PINIGŲ TEORIJOJOS IR POLITIKOS KLAUSIMAIS

Stanislovas Martišius

Pinigų teorijos ir politikos klausimais rašė daug Lietuvos ekonomistų. Jų ekonominiai tyrinėjimai ir svarstymai – įdomus mūsų šalies ekonominės minties palikimas – mažai dar nagrinėtas. Daugiau tyrinėti tarpukario Lietuvos pinigų istorijos klausimai [37], žymaus ekonomisto prof. V. Jurgučio visuomeninė ir mokslinė veikla [1; 16], bendra tarpukario Lietuvos ekonominė politika [5]. Bent kiek reikšmingiau ir išsamiau neaptarti pinigų teorijos ir politikos klausimai.

Šio straipsnio tyrimo objektas – tarpukario Lietuvos ekonomistų pagrindinės pinigų politikos nuostatos, pinigų devalvacijos problemos, emisijos banko vieta ūkio politikos formavimo ir reguliavimo srityje. Straipsnyje pateikiamos to meto žymiausių ekonomistų mintys pinigų teorijos ir politikos klausimais. Pagrindiniai žodžiai: centrinis emisijos bankas; pinigų politika; pinigų rinka; valiutos reguliuojamas ūkis; pinigų nuvertinimas, pinigų devalvacijos.

1. Trečiojo dešimtmečio Lietuvos ekonomistų svarbiausios monetarinės nuostatos

Tarpukario Lietuvos ekonomistų pažiūroms didelę įtaką darė klasikinė (ortodoksinė) pinigų mokykla, kuri tvirtai laikėsi aukso valiutos nuostatų. Tenka sutikti su J. Pažemėnu (Pažemecku), jog „tuomet ekonomikoj vyravo mintis, kad tvirto ir pastovaus santykio palaikymas tarp krašto piniginio vieneto ir tarptautinės vertės mato – aukso yra tas inkaras, kuriuo turi bazuotis visa centrinio banko pinigų ir kredito politika“ [23, p. 71].

Tuos principus stengėsi įgyvendinti visi buvę Lietuvos banko vadovai. Pirmas tą aiškiai suformulavo J. Paknys [20]. Primindamas, kad teorijoje yra gerai žinoma bankinė emisija, kur pinigų išleidimo dydis susiejamas su prekybos vekselių pasiūla, Lietuvos bankas „savo praktikoje nesilaiko minėtos banknotų padengimo teorijos dėsnių, o seka priešingos teorijos, taip pat vadinamos *currency theory*, principais, sulig kuria banknotas yra tik aukso sertifikatas; išleisti banknotai privalo būti pilnai padengti aukso ir emisijos bankas negali būti verčiamas, nors ir padidintu diskontiniu matu, visą patiekiamą vekselių medžiagą diskontuoti“ [20, p. 14].

To meto Lietuvos banko oficialioji pinigų emisijos politika buvo be galo atsargi. Lietuvos banko vadovų nuomone, „patyrimas išmokino mūsų visuomenę skeptiškai žiūrėti į labai svyruojančios vertės didelę apyvartos pinigų sumą. Geriau turėti mažiau apyvartoj pinigų, kaip nors išliksim, bet tik nesugrįžtų blėdingos vokiečių markės laikai, – sutiko pagaliau ir labai griežti vekselinės emisijos politikos šalininkai“ [20, p. 14]. Jau pirmaisiais trečiojo dešimtmečio metais išryškėjo svarbiausia Lietuvos ekonomistų mintis: Lietuvos pinigų politika – pariteto neliečiamybė. Idėjinis tos krypties autoritetas prof. V. Jurgutis rašė: „Lito tvirtumu remiasi mūsų ekonominis savarankiškumas, kuriuo pagrįsta ir mūsų politinė nepriklausomybė“ [9, p. 1]. Sudėtingais krizės metais (1929–1933 m.) ta mintis kitų Lietuvos banko vadovų buvo dar labiau akcentuota: „Lietuvos bankas, pasitikėdamas savimi, tikėdamas šviesiąja Lietuvos ateitimi, turėtų šiandieną nutarti, kad jis pasižada litą visuomet lygiu auksui išlaikyti. Tokia Lietuvos banko prievolė turėtų būti įrašyta į banko statuto įstatymą“ [17, p. 49]. Litui – Lietuvos ūkinio savarankiškumo simboliui – buvo daug kas aukojama. Tokia buvo oficialioji Lietuvos banko pinigų emisijos nuostata.

Ne tik ekonominėje publicistikoje, bet ir mokslinėje literatūroje buvo propaguojamos ir kitos idėjos. Tuo požiūriu labai įdomi S. Kuzminsko studija „Lietuvos banko emisijos

■ Stanislovas Martišius – socialinių mokslų habilituotas daktaras, profesorius, Vilniaus universiteto Ekonomikos fakulteto dekanas.

Veiklos sritys: statistiniai ekonominių tyrimų metodai, ekonometrija, Lietuvos ekonominė mintis.

politika Europos monetarinių santykių plėtotės šviesoje“ [15]. Knygos autorius kiekvieną Lietuvos ūkinę problemą siūlė „svarstyti ir spręsti ne savo siaurai naminių interesų akiračiu, bet plačios pasaulinės pasaulėžvalgos mastu“ [15, p. 207]. Viena iš knygos tezių yra tokia: „auksas nėra absoliučiai tinkamas emisijai reguliuoti“ [15, p. 208]. Autorius labai palankiai aptaria indeksinės valiutos klausimus, supažindina skaitytojus su I. Fisher ir J. M. Keynes naujomis pinigų teorijomis. Tačiau, būdamas realistas, išdėstęs I. Fisher ir J. M. Keynes idėjas, S. Kuzminskas konstatuoja, kad Pirmojo pasaulinio karo stabilizuoti blogas valiutas be aukso standarto buvo neįmanoma. „Šalys, daug blogio patyrusios infliacijos laikais, ieškojo tvirtesnių pagrindų naujai tvarkomai valiutai <...> Atskirų valstybių tarpe be ilgų svyravimų nusistatė vienoda nuomonė – auksą pasirinkti vertės mastu ir grįžti prie aukso valiutos“ [15, p. 69–70].

S. Kuzminskas savo knygoje įrodinėjo, kad auksas piniginio vieneto įpirkimo galiai reguliuoti turi antraeilę reikšmę. Pagal jį, aukso fondas turi būti toks, koks yra reikalingas įvairiems užsienio mokėjimams išlyginti. O vidaus pinigų santykiams reguliuoti aukso fondo dydį reikėtų nustatyti atsižvelgiant į šalies ekonominius poreikius.

S. Kuzminsko nuomone, emisijos politika turėtų būti nustatoma ne tiek atsižvelgiant į emituojamų banknotų padengimą auksu, kiek į praktinę šalies ekonominę, finansinę, socialinę ir politinę padėtį. Anot jo, banknotų leidimas turi būti sutelkto komercinio portfelio cirkuliavimas.

S. Kuzminskas palaikė nuomonę ekonomistų (A. Rimkos ir kt.), kurie tvirtino, „kad Lietuvos banko emisinė politika tais laikais buvo vedama išimtinai lito vertės pastovumo sumetimais, o ekonominiai šalies interesai buvo dabojami tik kredito politikoj restriktyvios emisijos ribose“ [15, p. 187]. Tačiau S. Kuzminskas kritikavo per daug atsargią to meto Lietuvos banko emisijos politiką, kaip per mažai suderintą su šalies ekonominiais reikalavimais [15, p. 188–189].

Bendrai tenka konstatuoti: S. Kuzminskas buvo modernių monetinių teorijų propaguotojas ir populiarintojas. Jam patiko I. Fisher siūlymas pinigų vertę nustatyti ne pagal pastovų, bet pagal nuolat keičiamą aukso svorį, kuris turėtų atitikti pasikeitusią aukso vertę. S. Kuzminskui, kaip ir I. Fisher, imponavo idėja: ne pastovus piniginio vieneto aukso kiekis, bet pastovi aukso vertė. S. Kuzminskas pritarė ir J. M. Keynes idėjai, kad pastovios prekių kainos turi didžiausią reikšmę teigiamai ūkio raidai. Emisijos bankų politikos atžvilgiu jo nuomonė buvo tokia: „faktinė kurios nors šalies centrinio emisijos banko vedama emisijos politika pirmiausia turi priklausyti nuo konkrečių tos šalies ekonominio gyvenimo sąlygų, kurios yra reikšmingos cirkuliuojančių banknotų apyvartai reguliuoti. Aukso fondai ir padengimo normos pildo antraeilę funkciją – palankioms sąlygoms esant apsaugoja cirkuliuojančių banknotų retenybės kvalifikaciją ir aprubežiuoja banknotų emisijos maksimum“ [15, p. 99].

S. Kuzminskas, kaip ir J. M. Keynes, manė, kad „pasenusi aukso padengimo sistema turi būti pamiršta, ir emisijos reguliavimas turi būti pagrįstas grynai moksliniais apskaičiavimais“ [15, p. 58]. Tiesa, S. Kuzminskas aukso valiutą pakeisti indeksiniais skaičiavimais tvarkomąja valiuta siūlė tik neribotoje ateityje. Jis puikiai suprato, kokią reikšmę pinigų politikai turi psichologiniai elementai.

Tam laikotarpiui priklauso ir K. Sruogos disertacija [33]. Tai tradicinė Vokietijos universitetų daktaro disertacija, nagrinėjusi Lietuvos banko darbą. Istoriniu aspektu K. Sruoga aptaria Lietuvos pinigų istoriją, banknotų emisiją šalies ūkio struktūros ir konjunktūros požiūriu. Disertacija yra aprašomojo empirinio pobūdžio, teorinės problemos faktiškai nenagrinėjamos, įdomi statistinė medžiaga, nors jau buvo skelbta žurnalo „Lietuvos ūkis“ puslapiuose, t. y. ekonominėje publicistikoje.

2. Lietuvos ekonomistų monetarinės nuostatos valiutų nuvertinimo metais

Lietuvos ekonomistų ir politikų dėka litas nebuvo įtrauktas į didįjį 1931–1936 m. devalvacijos ciklą. Kaip jau rašyta, ir krizės metais Lietuvos pinigų politika liko orientuota į lito pariteto neliečiamybę. Tuo metu Kembridžo universiteto profesorius J. M. Keynes su skaitlingais savo mokiniais skelbė: „aukso visagalybė virsta fetišu, jo jėga pasidaro mitu. Svaras neatsipalaidavo nuo aukso, jis nusikratė aukso. Anglai išsilaisvina iš aukso vergijos ir pasiima į savo rankas pasaulio ūkio vadžias“ [10, p. 172]. Lietuvos ekonomistai buvo kitos nuomonės.

Visų tų teorijų atžvilgiu 1938 m. V. Jurgutis rašys: „Nesu didelis gerbėjas tų „modernųjų pinigų teorijų“, kurios dygo ir augo karinės bei pokarinės infliacijos dumblyne. Tos teorijos ne tiek davė akstino gilesnėms pinigų mokslo studijoms, kiek geros progos intelektualiniam grynų teoretikų smaguriavimui. Jei kada praktikai naudojosi tomis „moderniomis“ teorijomis, tai nebent tais atvejais, kai reikėjo pateisinti jų pačių nesugebėjimais, aistromis ir nesąžiningumais sukurtą mūsų dienų pasaulio pinigų anarchiją“ [11, p. 2]. V. Jurgutis ir daugybė jo mokinių liko ištikimi toms teorijoms, „kurias sukūrė didieji XIX a. ekonomistai, kurias užgrūdino ilgų metų pati gyvenimo ugnis“ [10, p. 2]. Lietuvos ekonomistai (V. Jurgutis, A. Rimka, Dz. Budrys, J. Pažemėnas, D. Cesevičius), likdami ištikimi „ilgų metų paties gyvenimo išmėgintai, vadinamajai ortodoksinei pinigų teorijai, kuri sieja piniginio vieneto vertę su tam tikru aukso svoriu“ [10, p. 241], ieškojo kartu ir kitų kelių pinigų teorijai ir praktikai. Pavyzdžiui, V. Jurgutis labai palankiai vertino psichologinę pinigų vertės teoriją, kurios autoriumi laikomas Paryžiaus universiteto profesorius A. Aftalion. Teisingu V. Jurgučio pastebėjimu, klasikinės kvantitatinės teorijos skelbiamas pinigų apyvartos greitis yra pagrįstas tam tikrais psichologiniais veiksniais: „<...> pinigų apyvartos greitis dėl to didėja, kad žmonės pradeda kitaip vertinti pinigus, kad žmonės pradeda nebetikėti pinigais“ [10, p. 243]. Nepasitikėjimas pinigais, menkas jų vertinimas tampa tiesiogine kainų kilimo priežastimi, pinigų apyvartos greitis yra tik antrinė, išorinė priežastis.

V. Jurgutis buvo tos nuomonės, kad „vieni monetariniai veiksmai negali nei sukurti, nei pašalinti ekonominės krizės“ [11, p. 209]. V. Jurgutis nepritarė tiems ekonomistams, kurie naujų monetarinės politikos kelių pinigams stabilizuoti ieškojo per pastovų prekių kainų palaikymą. Daug žymių ekonomistų, kaip G. Casell, I. Fisher, R. Hawtray, J. M. Keynes, manė, kad tinkamiausias kelias sukurti tokią ūkio santvarką, kuri nežinotų konjunktūrinių svyravimų, yra tvarkomoji valiuta. Pagrindinis metodas tvarkomajai valiutai sukurti yra indeksiniai skaičiavimai, kuriuos atliekant pinigų vertė susiejama ne su tam tikru aukso svoriu, bet su prekių kainų indeksu.

Visus V. Jurgučio priekaištus taip populiariai ir propaguojamai indeksinei valiutai galime trumpai nusakyti taip:

1) vienomis monetarinėmis priemonėmis neįmanoma tvarkyti viso ekonominio gyvenimo, pašalinti visų neigiamų pasaulio ūkio konjunktūros padarinių (šią V. Jurgučio mintį detaliau aptarsime straipsnio 3 dalyje, kai nagrinėsime visuomeniškumo principą bankų veikloje);

2) sunku parinkti tokias prekes, kurias reikėtų įtraukti į kainų indeksą, pagal kurį turėtų rikiuotis pinigų vertė;

3) įvairių kraštų skirtingos gyvenimo sąlygos iš principo neleidžia sudaryti vienodą prekių kainų indeksą [žr. 10, p. 240–243, 301–302, 326–327].

V. Jurgutis kritikavo ir neutralią pinigų teoriją, kurią propagavo Vienos bei Londono universiteto profesorius F. A. von Hayek, po Antrojo pasaulinio karo tapęs Nobelio premijos laureatu. Pagal V. Jurgutį, „pinigų neutralumo problema gali būti svarstoma ir sprendžiama tik abstrakcijos keliu sukurtoje, nerealioje ūkio santvarkoje, kuri leistų pačiam ūkiui plėtotis aiškiai pastoviais etapais“ [10, p. 302]. Reikia sutikti su V. Jurgučiu,

kad neutralių pinigų teorija turi ne realią, bet grynai teorinę reikšmę. Be to, ją sunku suderinti su kapitalų kūrybos problema, aktyvia ūkine veikla, jo pažanga. Pinigų sistema, kuri visiškai nedarytų įtakos ūkinio gyvenimo raidai, visuomet liks idealas, kurio galima siekti, tačiau ar kada jį bus galima įgyvendinti, t. y. pasiekti? Todėl reikia sutikti su V. Jurgučiu: „<...> izoliacijos keliu ir protinės abstrakcijos priemonėmis mes ir galime įsivaizduoti pinigų neutralumo būklę, kur <...> koncentruojamos visos pinigų teorijos problemos <...>, tuo tarpu konkretūs gyvenimo pinigai visomis savo funkcijomis, net visais savo pasireiškimais veikia ne tik žmonijos ūkį, bet ir visą pasaulio kultūros bei civilizacijos raidą“ [10, p. 303].

Jau prieš 60 metų V. Jurgutis sugebėjo pastebėti tarptautinių pinigų idėjos svarbą, nors ir jautė, kad ją įgyvendinti yra nelengvas dalykas, o tai gyvenimo istorija visiškai patvirtino. V. Jurgutis labai bijojo, kad pasaulinės emisijos institutas nepatektų nei į vienos, nei į kelių didžiųjų valstybių rankas [10, p. 354–355]. Jis pastebėjo, kad „<...> tarptautinės valiutos sunkumai <...> tiek pat sveria, kiek ir vieno pasaulinio pinigų patogumai“ [10, p. 355].

Iš pinigų teorijos problemų bene įdomiausi V. Jurgučio įrodinėjimai pinigų vertės klausimais. Tuos klausimus V. Jurgutis sprendžia jau taikydamas makroekonomikos sąvokas. Tą vartojamųjų gėrybių visumą, kuri patenka į rinką, jis vadina realiomis tautos pajamomis arba socialiniu produktu. O pinigai, su kuriais susiduria vartojamosios gėrybės, jo vadinamos piniginėmis tautos pajamomis [10, p. 359].

Kai pasikeičia realios tautos pajamos, turi keistis ir pinigų kiekis, nes kitaip turėtų pasikeisti pinigų pirkimo galia, jų vertė. Jei sumažėja realios pajamos, pinigai pinga, jei jos padidėja, pinigai brangsta, žinoma, kai pinigų kiekis vienu ar antru atveju pasilieka tas pats. Pinigai, – pažymi V. Jurgutis, – niekada negali nutraukti saitų su realiomis tautos pajamomis [10, p. 363–367].

Pinigų apyvarta turi būti susieta su ūkinio gyvenimo eiga. „Jei už pinigų nugaros, – rašė V. Jurgutis, – stovi ne prekės ir ne ūkiški patarnavimai <...>, tuomet kuriama dirbtinė fiktyvi pirkimo galia, kurios (prekės – *S. M.*) rinkoje nesutinka naujos, realios tautos pajamos“ [10, p. 366]. Aišku, ši dirbtinė pirkimo galia mažina pinigų vertę ir kelia prekių kainas. Žinoma, prekių kainos kyla nevienodai, ne kartu. Tai lemia pinigų pasiūlą.

Pinigų pasiūlos ir pinigų paklausos rezultatas – pinigų vertė. Teorija, kuri sieja pinigų vertę su realiomis tautos pajamomis, vadinama kiekybine pinigų vertės teorija. Ją propagavo ir argumentuotai gynė V. Jurgutis, todėl tas mūsų ekonomistas laikytinas kiekybinės pinigų vertės teorijos šalininku. Pagal jį, pinigų vertė, pagrįsta realiųjų pajamų ir pinigų kiekio santykiais, yra pirmasis modernių monetarinių reiškinių aiškinimo etapas [10, p. 371–374].

Tarpukario Lietuvoje pasirodė pirmieji J. Pažemėno straipsniai pinigų teorijos ir politikos klausimais. Svarbiausias iš jų – „Pinigų rinka“ [21]. Jame J. Pažemėnas aiškiai atskiria pinigų ir kapitalo rinkas, jų panašumus ir skirtumus. Skiria viešąją pinigų rinką, t. y. tas pinigų operacijas, kurios vyksta biržoje. Čia vietos atžvilgiu aiškiausiai susikoncentruoja trumpalaikio kredito paklausa ir pasiūla.

Šalia viešosios pinigų rinkos, J. Pažemėnas skiria ir uždarają pinigų rinką, apimančią daugelį komercinių bankų operacijų ir visas centrinio emisijos banko kredito operacijas. J. Pažemėno nuomone, „bendroji pinigų rinka susideda svarbiausiai iš šių dalinių rinkų – viešosios ir uždarnosios pinigų rinkos“ [21, p. 255].

Pinigų rinkos institutai – komerciniai kredito bankai ir centrinis emisijos bankas. J. Pažemėnas detalai aptaria ir identifikuoja įvairios kilmės laikinuosius pinigų rezervus, atskiria juos nuo tikrųjų šalies taupmenų, kaip tikrųjų kapitalų rinkos šaltinių [21, p. 258–260]. Konkretumo požiūriu J. Pažemėno straipsnis priskirtinas taikomajai ekonomikai.

Daug vietos savo studijinio pobūdžio straipsnyje J. Pažemėnas skiria pinigų rinkos ir notų banko santykiams apibūdinti [21, p. 260–263]. Labiausiai autorių domina kredito politikos klausimai. Mažų šalių atžvilgiu J. Pažemėnas, šalia diskonto procento panaudojimo, rekomenduoja tiesioginį kredito apribojimą – kredito restrikciją, taip būdingą ano meto Lietuvos banko kredito politikai.

J. Pažemėnas teisingai pastebi, kad ne visoms ūkio sritims ir ne visoms ūkio šakoms įmonių palūkanų procentų pakilimas daro vienodą įtaką. Jautriausiai reaguoja biržų darbuotojai, prekybininkai „perneša“ didesnę procentų pakėlimą, o „pramonės įmonės gali net tokio pakėlimo realiau nepajusti, nereaguoti“ [21, p. 261]. J. Pažemėnas rėmė tuos ano meto ekonomistus, kurie manė, kad: „dabartinės ūkio sąlygos tiek komplikotos ir turi kiekviename krašte savotiškų ypatybių, jog to ūkio dirigavimas vien notų banko diskonto procento keitimu uždėtų pačiam bankui tokius uždavinius, kurių jis nepajėgtų atlikti“ [21, p. 261]. J. Pažemėnas palaikė klasikinę centrinio emisijos banko veikimo sritį: „<...> notų banko veikimo sritis – šalies pinigų tvarkymas ir tam atitinkama kredito politika, o ne bendro pobūdžio ūkio uždaviniai“ [21, p. 261]. Straipsnio autorius konstatuoja, kad centriniai emisijos bankai dažniausiai pavėluoja ūkio konjunktūros tyrimo srityje. Be to, centriniams emisijos bankams sunkiai sekasi reguliuoti pinigų apyvartą, nes turtingose šalyse juos pinigų rinkose keičia akciniai komerciniai bankai, tapdami ir rinkos reguliuotojais.

J. Pažemėnas padarė šias pagrįstas išvadas:

1) normaliu metu centrinio emisijos banko vaidmuo pinigų rinkoje turi padedamąjį, o ne lemiamąjį pobūdį;

2) palankios ūkio konjunktūros metu centrinio emisijos banko „kontrolė pinigų rinkoje sviri, nes jo diskonto procentas ima diriguoti visus pinigų rinkos kreditus“ [21, p. 263]. Kadangi aukšti ūkinio pakilimo metai retesni už normalius, tai ir centrinio emisijos banko vaidmuo pinigų rinkoje nėra lemiamas. Tokia buvo J. Pažemėno išvada. Gaila, kad po 1940 m. pasikeitusios gyvenimo sąlygos neleido jam tęsti pradėtų originalių pinigų studijų.

Nagrinėjamas straipsnis – pirmoji paraiška rimtam akademiniam darbui.

Aptariant centrinio emisijos banko vietą reguliuojamoje (diriguojamoje) ūkio sistemoje, minėtinas Dz. Budrio straipsnis „Centrinių bankų kredito operacijos laisvoje rinkoje“ [2]. Šiame straipsnyje jau jaučiama ir modernių teorijų įtaka. Straipsnio autorius pripažįsta, kad seniau, iki 1929 m. depresijos, centrinio emisijos banko politika buvo pasyvi, nes buvo manoma, kad „kredito paklausai tiesiogiai gali kilti tik centrinio banko išorėj, ir centrinio banko uždavinys palieka tik pritaikinti savo politiką toms išorės kredito paklausoms“ [2, p. 3]. Tai žinoma diskonto politika. Tačiau minėta ūkinė depresija išmokė suprasti, jog „centrinio banko viena iš pagrindinių funkcijų yra pačiam nustatyti, kiek gali ir turi visuomenė tokio kredito naudoti“ [2, p. 3]. Tradicinės teorijos požiūriu centrinis emisijos bankas, reguliuodamas vidaus pinigų pasiūlą, turi vieną pagrindinį tikslą: išlaikyti pastovią pinigų perkamąją galią. Anot Dz. Budrio, su tuo visi sutinka, bet nesutaria, kaip tai padaryti. Doktrina, kad centrinis emisijos bankas gali ir turi stabilizuoti prekių kainas, turi daug šalininkų [2, p. 9].

Aptardamas tvarkomosios valiutos pobūdį, Dz. Budrys pažymi, kad tokia valiuta „esanti geriausia priemonė apsaugoti ūkį nuo konjunktūrinių svyravimų, tačiau, kokia turėtų būti toji tvarkomoji valiuta, skiriasi ir patys tokios valiutos šalininkai: vieni tokią valiutą, nors ir labai palaidais saitais, sieja su auksu, kiti siūlo grynai indeksinę valiutą“ [2, p. 13].

Po visų svarstymų ir samprotavimų Dz. Budriui tenka konstatuoti: „Centrinio banko galia dargi pinigų rinką reguliuoti yra palyginti gana ribota, ir vargu mes galime iš jo dar daugiau reikalauti“ [14, p. 14]. Autoriaus nuomone, jeigu ir galima ko nors iš centrinio banko reikalauti, tai tik sušvelninti palūkanų kitimus, patenkinti sezoninę pinigų paklausą ir sustabdyti fantastinį procentų didėjimą krizės metais.

Negalima iš centrinio emisijos banko reikalauti, kad jis fiksuotų kainų lygį, nes jo politika yra vienas iš daugelio veiksnių pinigų ir kapitalų rinkoje, o šiose rinkose esanti situacija yra viena iš daugelio veiksnių, kurie sąlygoja prekių rinkas. Todėl Dz. Budrys daro ryžtingą išvadą „viena pati monetarinė politika, nors ir protingai vedama, negali pakankamai užtikrinti ekonominį stabilumą, jeigu nėra ar negali būti kontroliuojami nemonetariniai faktoriai, siekiant to tikslo“ [2, p. 15]. Autorius dar pažymi, kad dirbtinis pinigų metimas į rinką gali kartais reikšti ne ką kita, kaip tik dirbtinę infliaciją pinigų rinkoje.

Atrodo, jog galima sutikti su Dz. Budrio išvadomis, kad centrinio emisijos banko pastangas dažnai paralyžiuoja kiti rinkos veiksniai. Šalies ūkio konjunktūros raidą kuria ne vien tik monetariniai veiksniai: „Vien tik kredito padidėjimas dar nepadidins prekių ar darbo paklausų, kol tie žmonės, kurie tuo verčiasi, to kredito tiems reikalams nepanaudos. Yra ir bus klaida tikėti, kad vien praplečiant kreditą jau bus sulaukta reikalinga ūkiui įtaka“ [2, p. 16].

Bendrai Dz. Budrio straipsnis leidžia teigti, kad jis nebuvo entuziastingas monetarinės politikos šalininkas, negalvojo, kad atviros rinkos politika galima sėkmingai kovoti su ekonominiais savo krašto negalavimais. Dz. Budrys, kaip ir jo mokytojas V. Jurgutis, bendradarbis J. Pažemėnas, suprato, kad atviros rinkos politika sėkmingai gali veikti tose šalyse, kurios turi gausius kapitalus ir yra mažiau priklausomos nuo centrinio emisijos banko diskonto politikos. Tačiau šalių, kurios turi silpnai organizuotą kredito rinką, emisijos bankai, norėdami papildyti diskonto politiką, turi imtis kreditų varžymo, restrikcijų bei kontingentavimo priemonių.

Visi mūsų nagrinėti autoriai (V. Jurgutis, Dz. Budrys, J. Pažemėnas) sutinka, kad „atviros rinkos politika tam tikromis krašto ūkio sąlygomis gali būti <...> naudingas įrankis tvarkyti krašto pinigų apyvartą ir laikyti savo valiutos pastovumą, kol jis naudojamas tiesioginiams bei realiems notų bankų uždaviniams vykdyti“ [11, p. 470]. Bet jie visi suprato, kad kai atviros rinkos politika pradeda tarnauti fiskaliniams tikslams, nerealiems siekiams, pavyzdžiui, įgyvendinti pastovias prekių kainas, ji tampa kenksminga net pačiam centriniam emisijos bankui.

Įdomus ir kitas Dz. Budrio straipsnis „Prof. Irwing Fisher'io 100% pinigai ir bankų rezervų problema“ [3]. Įdomios šio straipsnio išvados, kurias trumpai galima apibūdinti taip:

1. Perėjus į 100% sistemą, Lietuvos bankas galėtų lengviau atlikti įstatymo jam numatytas pareigas – reguliuoti krašto pinigų apyvartą, veikti pinigų ir kredito rinką.
2. Pinigų kūrimas būtų vieno Lietuvos banko žinioje, tuo tarpu privatiems bankams būtų privalomas tik vienas suvaržymas: negalima paskolinti pinigų, kurių neturi.
3. Bankų skolinimo šaltiniai būtų:
  - a) jų pačių pinigai (kapitalas);
  - b) taupmeniniai indėliai;
  - c) gražinamų paskolų sumos [3, p. 369].

Dz. Budrio nuomone, jei būtų įgyvendinti šie reikalavimai, tada ir privatūs bankai galėtų geriau atlikti tas funkcijas, kurias jiems uždeda tautos ūkis.

JAV ekonomistų teorinės minties ir Federalinės rezervų sistemos bankininkystės principų propagavimas Lietuvoje – neginčijamas Dz. Budrio nuopelnas. Tuo požiūriu Dz. Budrys iš esmės praturtino Lietuvos ekonominę literatūrą. Tiesa, savo knygoje tą darė ir jo mokytojas prof. V. Jurgutis. Dz. Budrys praplėtė ir pagilino savo mokytojo V. Jurgučio JAV ekonomistų monetarinius tyrinėjimus, tos šalies bankinių institucijų veiklos pažinimą.

Minėtinas T. Zaleskio straipsnis „Bankas ir klientūra“ [39]. Tai pirmas straipsnis Lietuvos ekonominėje literatūroje bankininkystės marketingo srityje. Kadangi tai neįeina į mūsų straipsnio tyrimo objektą, jo detalčiau neaptarsime.

Aukso ir prekių kainų analizei skirtas K. Tarbūno straipsnis [35]. Jame konstatuojama: jei nėra laisvo aukso judėjimo, nėra ir jo ryškesnės įtakos visuotiniam kainų lygiui [35, p. 58]. Tą seną teorinį klausimą, kad aukso gamybos kiekis nulemia kainų lygį, straipsnio autorius paneigia: „<...> aukso politika šiandien dėl daugelio priežasčių yra klaidingai vedama ir todėl nematome pasaulyje aiškios aukso ir prekių kainų judėjimų pareinamybės“ [35, p. 58]. Tuo savo straipsniu K. Tarbūnas norėjo verifikuoti G. Cassel teorinį tvirtinimą, kad piniginio vieneto vertė nepriklauso nuo aukso, bet nuo pinigų pirkimo galios, t. y. nuo pinigų kainos palyginti su kitų prekių kainomis. Empirinių duomenų stoka, jų netikslumai neleido jam to teiginio išsamiau patikrinti.

3. Naujų pinigų politikos kelių ir krypčių beiškant

Prof. V. Jurgučio nuomone, 1931 m. prasidėjo nauja akcinių kredito įmonių gyvenimo era, nes tų metų valiutų ir bankų griūtis „nutraukia sterlingų svarą nuo tvirto auksinio inkaro<...>, nuverčia dolerį nuo jo aukso sosto ir visą laiką pakeliui duoda daugiau ar mažiau skaudžius smūgius viso pasaulio kredito ir notų bankams“ [12, p. 117]. Lietuvoje, kaip ir kituose kraštuose, pasigirdo vis daugiau balsų, kad šalies ūkį reikia reguliuoti, valstybė ekonomikos sferoje turi aktyviau veikti. Atsirado „diriguojamos ekonomikos“ postulatas [5, p. 91–92].

„Diriguojamoji ekonomika“ nuo laisvosios rinkos ekonomikos turėjo skirtis tuo, kad laisvosios rinkos ekonomikoje valstybė įsikiša į ekonomiką tik retkarčiais, pavieniais atvejais, o „diriguojamoje ekonomikoje“ valstybė ūkį turi kontroliuoti ir jam nuolat „diriguoti“. Lietuvos ekonominėje spaudoje pasirodė daug straipsnių, kur buvo nagrinėjamos reguliuojamo ūkio problemos [6]. Neliko tiems klausimams abejingi ir Lietuvos finansistai. Jų buvo suvokta, kad valiutų politika – geriausias metodas, padedantis prisiderinti prie trumpalaikių ekonomikos ir užsienio prekybos svyravimų. Planingumą jie matė galimą įgyvendinti per kontroliuojamą pinigų ūkį [19, p. 67]. Jų nuomone, ūkio planingumas turėtų sąlygoti paklausos skatinimą. „Daugiau nulemias ginklas būtų valstybės nuožiūra tvarkomų pinigų – monnaie dirigée – politika“ [19, p. 67].

Tačiau Lietuvos ekonomistai nebuvo akli „diriguojamos“ ekonomikos šalininkai. Jie suprato, kad planingas ūkis nesocialistinėje sistemoje fatališkai nulemia reguliuojamus pinigus, kurių vertės normavimas yra visiškoje valstybės dispozicijoje, prirėkusių atpalaiduojant jį net nuo aukso standarto, o tai Lietuvos ekonomistams buvo nepriimtina. Jų požiūrį į planingą ūkį monetarinėmis priemonėmis nesocialistinėje valstybėje bene aiškiausiai nurodė P. Padalskis (Padalis), detaliausiai tyrinėjęs tą klausimą: „liberalistinis ūkis nerealizavo ideališkos ūkio harmonijos. Bet kol ekonominis gyvenimas, laisvai veikiant pasiūlų-paklausų dėsniai, bus išstatytas įvairiems netikėtumams, kol žmonių reikmės nebus racionalizuotos ir pareis nuo skonio, mados, snobizmo ar fantazijos, tol įvesti liberalistiniam ūkiui tikrąją, pastovią ūkio harmoniją, į ką pretenduoja planingas ūkis, bus tik iliuzija“ [18, p. 79].

Bankų įstatymų keitimas buvo tas naujas kelias, galintis pamažu tobulinti esamą ūkinę sistemą didesnės ekonominės harmonijos link. Tą pirmas pastebėjo prof. V. Jurgutis [12]. Pagal jo tikslų pastebėjimą, senoji bankų sistema buvo pagrįsta liberalinio individualizmo idėjomis; nuo 1931 m. visur buvo pradėta bankų darbą pagrįsti visuomeniniais idealais, „įnešti į bankų statiką ir dinamiką daugiau visuomeniškai tautinių veiksmų“ [12, p. 120]. V. Jurgučio nuomone, bankai turi pasidaryti visuomenine įstaiga, gautus pinigus saugoti, valdyti ir leisti į kūrybinį pelningą krašto ūkio darbą. Vykdyti socialines funkcijas, banko darbas virsta visuomenine veikla, pasidaro viešąja tarnyba, nuo kurios racionalaus darbo priklauso krašto pinigų pastovumas ir visos šalies ūkio gerovė.

V. Jurgutis buvo už tai, kad Vyriausybė, spręsdama naujojo banko reikalingumo klausimus, atsiklaustų centrinio emisijos banko. Nebuvo V. Jurgutis ir didelis bankų konkurencijos šalininkas, nes konkuruojantys krašto bankai lengvai papuola į spekuliatyvinio pobūdžio operacijas, prasilenkia su „visuomeninės etikos ir tautos gerovės reikalavimais“, pražudo svetimus bankui patikėtus kapitalus.

V. Jurgutis visada siūlė šalies bankų priežiūrą pavesti emisijos bankui, nes visus bankus jungia bendras vieningos krašto ūkio politikos reikalas: „vieninga krašto ūkio politika mūsų kredito ūkio laikais turi būti pagrįsta vieninga kredito politika“ [12, p. 124]. O tokią darnią ir pagrįstą ūkio politiką galima bus sukurti, jei ūkiui diriguos svarbiausias krašto kredito veiksnys – centrinis emisijos bankas.

Ne tradiciškai žiūrėjo V. Jurgutis ir į komercinės paslapties reikalingumą. Pagal jo požiūrį, individualus liberalizmas, laikydamas bankus vien komercinėmis įmonėmis, per plačiai jiems taikė komercinės paslapties principą. Komercinė paslaptis turi būti subordinuota visuomenės interesams. Bankas – visuomenės pasitikėjimo institucija. Ji dirba ne su nuosavais, bet su svetimais pinigais, o jo veikla turi didžiausią reikšmę šalies ūkio raidai. Todėl V. Jurgutis labai palaikė tą Vakarų šalių bankų įstatymų tendenciją, kad bankai neturi teisės vien savo nuožiūra skirti administraciją. Turi dalyvauti ir visuomenė [12, p. 126–128]. Labai V. Jurgutį džiugino tas faktas, kad „visuomenės gerovės idėjos eina per visas naujų bankinių įstatymų nuostatas“ [12, p. 129].

V. Jurgutis ne kartą savo darbuose yra akcentavęs: „dabartinė ūkio santvarka, kuri remiasi asmens laisve, private nuosavybe ir darbo paskirstymu, neįmanoma be finansinio kapitalo“ [11, p. 3]. Jo nuomone, visų kapitalo kilmės teorijų branduolį sudaro taupmenų teorija. Ypač V. Jurgutis gynė ir aukštino smulkius taupytojus, vidurinėsios klasės atstovus, kurie ir „sunki tautos ūkio metu pasilieka tvirta sveikos krašto ūkio politikos atspara“ [12, p. 130].

Indėlių saugumo požiūriu V. Jurgutis visada kritikavo mišrius bankus, nes juos žudo jų dvilypės kredito operacijos. Paprastai tokių bankų vadovai pasiduoda nepamatuotam optimizmui, trumpalaikiais indėliais atlieka finansavimo operacijas, pasitikėdami gera ateities ūkio konjunktūra. Trumpalaikiai indėliai, patekę į finansavimo operacijas, pačių bankų vėliau sunkiai atgaunami ir juos pražudo, todėl būtina aiškiai skirti kreditavimo ir finansavimo įmones, pinigų ir kapitalų rinkas, kreditavimo ir finansavimo operacijas [12, p. 131].

Tarp indėlių laidavimo priemonių V. Jurgutis išskyrė tris atvejus:

- 1) banko likvidavimo atveju duoti pirmenybę smulkiems indėlininkams;
- 2) būtina įsteigti specialias indėlių draudimo įstaigas;
- 3) kurti kredito įmonių fondus, iš kurių ateityje būtų teikiama parama į mokėjimo sunkumus patekusiems bankams ir konkurso atveju išmokami smulkesnių indėlininkų pinigai [12, p. 132–133].

V. Jurgutis tikėjo, kad „visuomenės ir tautos gerovės vardu naujieji bankų įstatymai mėgina priversti ir finansinį kapitalą tarnauti tautos ūkio reikalams, patį tautos ūkį įkinkyti į atsakingą, bet kilnų darbą, kurio gairės rodo: tautos kultūra, civilizacija, laisvė ir politinė galia“ [12, p. 137]. Tai jau socialinės rinkos šalininko balsas.

V. Jurgutis nesitenkino vien naujų idėjų propagavimu tvarkant kredito įmonių reikalus. Jo iniciatyva buvo parengtas ir 1940 m. gegužės 31 d. Lietuvos Seimo priimtas „Kreditinių įmonių įstatymas“ [13], kurį lemtingomis 1940 m. birželio dienomis pasirašė (17 d.) einantis Respublikos Prezidento pareigas A. Merkys ir einantis Ministro Pirmininko pareigas – R. Bizauskas. Tai buvo tų vyrų paskutinė „gulbės giesmė“. Pats įstatymas neišgaliojo, o paliko tarpukario Lietuvos ekonomistų ir teisininkų parengtų dokumentų, liudijančių Nepriklausomos Lietuvos pasiektą ūkio reguliavimo lygį.

Prieškarinės Lietuvos ekonomistų minties palikime ypatingą vietą užima Dz. Budrio disertacija „Trumpalaikio žemės ūkio kreditavimo principai ir sistemos“ [4]. Disertacijos darbo tezė: kapitalistinis, kooperatinis ir viešasis principas trumpalaikio žemės ūkio kreditavimo sistemoje. Pirmoje dalyje autorius nagrinėja žemės ūkio gamybos ir organizavimo pagrindinius požymius, trumpalaikio kredito paklausą žemės ūkyje, nereorganizuotą kredito pasiūlų rinką, antroje dalyje – trumpalaikį žemės ūkio kreditavimą įvairiose šalyse (JAV, Vokietijoje, Prancūzijoje), kreditavimo sistemas ir principus (kapitalistinis, viešosios organizacijos, kooperatinis), organizacinius klausimus (išteklių suradimo politiką, centrinių organizacijų funkcijas, centrinio banko organizaciją).

Dz. Budrio disertacija – tai maža enciklopedija trumpalaikio žemės ūkio kreditavimo klausimais. Mes jų visų neaptarsime, nušviesime tik bendruosius, daugiau pinigų ir kredito teoriją, o ne bankų organizaciją nagrinėjančius klausimus.

Disertacijos autorius gina tezę, kad geriausia trumpalaikio žemės ūkio kredito organizavimo forma – kooperatinės kredito draugijos, dirbančios tarpusavio kreditavimo tikslais [4, p. 49]. Pagrindiniu kooperatinio kredito principu disertantas laikė „produktingųjų paskolų“ postulata, kuriuo vadovaujantis gali sveikai funkcionuoti visa trumpalaikio žemės ūkio kredito sistema. Autoriaus nuomone, vadinamieji Raifeizeno principai (lokalizacijos, kreditavimas tik draugijos narių, draudimas nariams dalyvauti keliuose panašiose draugijose) sudaro tik sąlygas, kurioms esant „produktingųjų paskolų“ postulatas gali būti įgyvendintas [4, p. 106–112].

Ir šių dienų agrarinės politikos atstovams įsidėmėtina ši autoriaus ginama tezė: trumpalaikiam žemės ūkio apyvartos kreditavimui reikalinga specifinė organizacija, nes komerciniai bankai šio reikalo negali tinkamai ir visapusiškai atlikti. „Ideali žemės ūkio kreditavimo organizacija būtų tokia, kuri ne tik patenkintų ūkininkų kredito paklausas, bet taip pat sugebėtų sekti ir kontroliuoti, ar užtrauktos paskolos tikrai tam tikslui sunaudojamos, kuriam jos buvo skirtos“ [4, p. 142].

Dz. Budrys aptaria vieną iš gyviausių ir kartu sunkiausių naujosios ūkio politikos problemų: kaip nustatyti ribas tarp valstybės ir viešųjų įmonių, viena, ir privataus verslo rinkos, kita. Dz. Budrys pripažįsta, kad „<...> „laisser-faire“ izmas“ visada buvo gryna abstrakcija ir vargu ar galima principiniai ginčyti valstybės reikalą įsikišti į ūkio gyvenimą“ [4, p. 145]. Pagal Dz. Budrį, klausimas negali būti statomas „taip“ ar „ne“, bet „daugiau“ ar „mažiau“. „Negali būti klausama, ar valstybė turi ar neturi kištis į ūkišką gyvenimą“, bet turi būti svarstoma „kuriais principais, kuriuo laipsniu ir kuriose gyvenimo srityse jos įsikišimas turėtų vykti“ [4, p. 145].

Dz. Budrys buvo už kredito įmonių veikimo kontrolės sustiprinimą ir už valstybės bei savivaldybių tiesioginį ar netiesioginį dalyvavimą kredito ūkyje:

1) kuriant nuosavus viešojo pobūdžio bankus, kad su jų pagalba valstybė ar kitas viešasis organas (savivaldybė) tenkintų tam tikrus kredito reikalavimus;

2) materialiai paremtas kredito įstaigas, kurios formaliai yra privataus pobūdžio įstaigos [4, p. 148].

Dz. Budrys kėlė principinį klausimą dėl esamų kredito institucijų perėjimo į viešąsias rankas, kredito įmonių suvalstybinimo, kada valstybė lieka visų kreditų ir bankų savininkė ir atsakovė. Jo atsakymas į šį klausimą buvo toks: „jei suvalstybinimas liestų kredito teikimą su kredito gavėjo pareiga nustatyta tvarka paskolintą kapitalą gražinti, tai toks suvalstybinimas dar nereikštų galą privačiai kapitalo kūrybai“ [4, p. 149–150]. Jo nuomone, kredito paskirstymo aparato suvalstybinimas atiduotų į valstybės rankas be galo svarbią priemonę, kuria ji galėtų veikti visą ūkišką gyvenimą, bet tas nepaliestų dabartinės ūkiškos santvarkos funkcionavimo pagrindų.

Reikia sutikti su tais autoriaus teiginiais, kad bendrųjų visuomeninių reikalų „nebojimas kapitalistiškai orientuotam bankininkystės versle ne visada naudingas visam šalies ūkiui. Ūkinio principo įgyvendinimo požiūriu privati verslovė turi pranašumą prieš valstybinę, tačiau negalima perdėti pelno stimulo vaidmens ūkiškai tvarkant įmones, nes žmogus nėra vien *homo economicus*“ [4, p. 152–153].

Už ūkio reguliavimą Dz. Budrys pasisakė vadovaudamasis to meto madingomis monetarinėmis teorijomis. Jo nuomone, „valstybinei intervencijai pagrindą duoda vykdytas tų ūkiškų uždavinių, kuriuos moderniškai valstybei uždeda dabartinis socialinis ūkis ir <...> visų tautos ūkio produktingų jėgų plėtimas bei ugdymas“ [4, p. 155]. Žinoma, viskas yra gerai, jei neperžengiamos ribos. „Valstybė <...> yra prievartos jėga ir jeigu ji paimtų tvarkyti visą ekonominį gyvenimą, režimas turėtų virsti tiranija pilna to žodžio prasme“ [4, p. 156]. Viešoji intervencija į ekonominį gyvenimą tegali eiti ligi tam tikrų ribų, netapti viską apimanti, kas įvyko tarybinio ūkininkavimo metu. Reikia sutikti su disertacijos autoriumi, kad praktiškai viena iš sunkiausių problemų yra nustatyti tas ribas, nors pats principas teorijoje gali būti pakankamai aiškus ir neginčijamas.

Dz. Budrio darbams jaučiama anglosaksų kraštų ekonominės minties įtaka. Tai ypač matome nagrinėdami taupymo klausimus. Taupmenims, kaip pagrindiniam kapitalo kūrybos šaltiniui, nagrinėjamoje disertacijoje skirta daug dėmesio, bet jaučiama J. M. Keynes įtaka.

Dz. Budrys, šalia kuriančių taupmenų, t. y. tų, kurios skirtos akcijoms, obligacijoms pirkti, išskiria ir dalį pajamų, patenkančių į vadinamojo rezervo taupmenis, prie kurių „tenka priskirti ne tik tezaurizuotus taupmenis (laikomus kišenėse, seifuose), bet dalinai ir trumpalaikius indėlius bankuose, geriau pasakius, einamąsias sąskaitas, į kurias pinigai dedami ne tiek palūkanoms gauti, kiek saugumo sumetimais“ [4, p. 178]. Pritardamas prof. A. Rimkai, Dz. Budrys kapitalo kūrybos atžvilgiu siūlo išskirti taupmeninius ir komercinius indėlius [4, p. 178]. Tiriant šalies ūkio konjunktūrą, toks komercinių ir taupmeninių indėlių išskyrimas yra tiesiog būtinas, nes jų kitimas priklauso nuo skirtingų veiksnių ir dažniausiai vyksta visai priešinga kryptimi [4, p. 338–341].

Manau, trumpalaikio kredito Lietuvoje organizatoriams ir dabar Dz. Budrio disertacija gali daug padėti. Būtų labai gera, jei kas nors disertaciją išleistų ir ji taptų prieinama visiems ekonomistams, žemės ūkio kredito vadybininkams, ūkininkams. Ji įdomi ir politikams, ieškantiems visuomeniškumo ir individualizmo principų darnaus suderinimo.

Panašias idėjas bankų suvalstybinimo požiūriu nagrinėjo ir P. Kopustinskas [14]. Jo pasiūlymai ir svarstymai buvo radikalesni, mažiau akademiški. Tačiau ir jis geriausiu bankų suvalstybinimo būdu laikė ne revoliucinį, o evoliucinį [14, p. 203]. Bankų akcijos pamažu turi pereiti į valstybės rankas.

4. Tarpukario Lietuvos ekonomistai pinigų devalvacijos klausimais

Jau minėta, kad valiutų politika – šalies konjunktūros reguliavimo priemonė. Valiutos politikos svarbūs elementai buvo: pinigų kurso manipuliacijos, jų devalvavimas, pinigų standarto keitimas (perėjimas nuo aukso valiutos prie tvarkomosios valiutos), devizų pirkimo ir pardavimo reguliavimas, tam tikro laipsnio infliacija ar defliacija ir kt.

Daugelis tarpukario Lietuvos ekonomistų, kaip rašyta, gynė lito pariteto pastovumą. „Valiuta turi būti pastovi. Kiekvienas pilietis turi žinoti ir būti tikras, kad jo santaupos, jo lėšos be jo kaltės nesumažės“ [34, p. 160]. Ir tai nebuvo vienišas balsas. Dar aiškiau tuo klausimu pasisakė Finansų departamento direktorius M. Lipčius: „Ūkio būklė (kalbama apie 1936 m. – S. M.) rodo tolyginį pagyvėjimą, mūsų valiuta visiškai suderinta

su dabartiniais Lietuvos vidaus ir užsienio prekybos reikalavimais. Todėl šiuo metu mūsų kraštas neturi jokio pagrindo siekti lito nuvertinimo, nes tas nuvertinimas nieku būdu neišeitų į naudą“ [18, p. 251].

Gana vaizdžiai pinigų nuvertinimo padarinius nusakė D. Cesevičius: „dirbtinos gi priemonės ūkiškajam gyvenimui gaivinti, paremtos <...> pinigų nuvertinimu <...>, tik laikinai pataiso konjunktūrą <...> Galima vaizdžiai pasakyti, kad valstybės, kurios imasi tokių priemonių, yra panašios į asmenis, kurie alkūnėmis skinasi kelią iš teatro ir tuo būdu tik didina susigrūdimą <...>“ [7]. Net ir oficialieji sluoksniai pasisakė už lito pastovumą: „pastovumas pinigų yra mūsų gyvenimo pastovumas, todėl lito vertė turi likti pastovi“, – teigė spaudos konferencijoje Ministras Pirmininkas J. Tūbelis [38].

Bet kokiais išskaičiavimais ir teoriniais samprotavimais buvo grindžiama ši idėja? Geriausią atsakymą į šį klausimą duoda prof. A. Rimkos studijinis straipsnis „Apie pinigų devalvaciją ir nuvertinimus“ [25] ir jo paskaitos mintys, paskelbtos spaudoje [26]. Jau pats paskaitos turinio apibūdinimas, kad „lito nuvertinimas būtų pati neracionaliausia, neekonomiškausia ir pati pikčiausia priemonė“, rodo autoriaus argumentacijos kryptį.

A. Rimka manė, kad 1931 m. prasidėjusi pinigų devalvacijos banga buvo ne monetarinės būklės neišvengiamas padarinys, bet sąmoningai pavartota ekonominės politikos priemonė tam tikram tikslui pasiekti: pakeičiama šalies atskirų gyventojų sluoksnių perkamoji galia, išlošia skolininkai ir materialinių gėrybių bei prekių savininkai, pralošia pinigų taupytojai ir mokamųjų priemonių bei kredito dokumentų turėtojai, darbo ir piniginių pajamų gavėjai [25, p. 304].

A. Rimkos požiūriu bent sąlyginai socialiniu ir ekonominiu požiūriu pinigų nuvertinimas būtų racionalus, jei susidarytų šios sąlygos:

- 1) nuvertinus pinigus, sumažėtų užsieniui priklausomas skolų dydis;
- 2) pinigų nuvertinimo metu gautas piniginių kapitalų bei mokamųjų priemonių vertės bei perkamosios galios sumažinimas tepaliestų nedidelį gyventojų skaičių, o daugumos gyventojų perkamoji galia paliktų tokia pati ar net būtų padidinta;
- 3) piniginiai kapitalai bei taupmenys priklausytų palyginti nedidelei turtingų žmonių grupei, o ne piniginius atlyginimus bei darbo algas gaunančiai žmonių daugumai;
- 4) darbo užmokestis ir kiti gyventojų piniginiai atlyginimai yra nemaži, o pinigus nuvertinus, galima laukti, kad kainos, kiti mokėjimai bei mokesčiai iš esmės nepadidėtų, o ūkio konjunktūra liktų depresijos stadijoje.

A. Rimka pinigų nuvertinimo klausimą detaliai nagrinėjo šalies biudžeto vykdymo, fiskalinės politikos požiūriu. Biudžeto išlaidos nuvertintais pinigais vienetais neišvengiamai turi padidėti net ir tuo atveju, jei šalyje gaminamų produktų kainos dėl pinigų nuvertinimo gerokai ir nepadidėtų, bet valstybės išdas nemažas pajamų sumas turėtų išleisti užsienyje pirkdamas prekes ar mokėdamas užsienio skolas. Turint daugiau išlaidų, neišvengiamai reikėtų didinti mokesčius, o tai nulemtų gamybos kaštų didėjimą, kainų kilimą ir visų piniginių atlyginimų didinimą. O tai, anot A. Rimkos, „neilgai trukus turi susidaryti vėl padėtis, buvusi prieš pinigų nuvertinimą“ [26, p. 3]. Šalis nieko neišlošia.

Lietuvos ūkio atžvilgiu A. Rimka darė kategorišką išvadą: „Lietuvoje palankių sąlygų, t. y. tokių, kurios pinigų nuvertinimą darytų ekonomiškai racionalia priemone, niekuomet nėra buvę“ [26, p. 4]. Prie tos tezės mes dar grįšime. Dabar tik atkreipsime skaitytojų dėmesį, kad, remiantis atliktais A. Rimkos skaičiavimais, Lietuva nenuvertinusi lito, gerokai sumažino užsienio skolas ir daug išlošė.

Kaip mes turime dabar vertinti išsaugotą lito pastovumą? Reikia sutikti su tais ekonomistais, kurie teigia, „jog, sprendžiant ekonomikos klausimus, Lietuvoje buvo jaučiamas tam tikras nerangumas ir vengiama iniciatyvos. Tai, beje, pasakytina apie

ekonomikos sferas: pramonę, prekybą, kreditą. Iš to galbūt atsirado ir kai kurie uždelsimai Lietuvos ekonomikoje“ [5, p. 129]. Vertinant lito pariteto neliečiamybę šiandien, tenka konstatuoti, kad valstybės, kurios pasirinko valiutos devalvaciją, labiau išplėtė tarpusavio prekybą. Lietuva, svarbiausiu pinigų politikos principu nustačiusi aukso vertės neliečiamybę, turėjo pasitenkinti, anot J. Pažemėno, mažesniais darbo rezultatais, bet kartu ištesėjo savo žodį, duotą tautiečiams, t. y. taupytojų interesai nebuvo pažeisti, jų pasitikėjimas litu nesumažintas [22]. Litas lemtingus 1940-uosius metus sutiko nenuvertėjęs, tautos sąmonėje jis liko Nepriklausomybės simboliu. Ir emigracijoje atsidūrę Lietuvos ekonomistai tikėjosi, Lietuvai atkūrus nepriklausomybę, išlaikyti pastovų lito kursą. Jų nuomone, „tam patikrinti Lietuvos valiuta bus grindžiama:

- 1) mūsų ūkio gamybiniu pajėgumu;
- 2) aukso, kaip galutine tarptautinių atsiskaitymų priemone;
- 3) Lietuvos piniginis vienetas bus litas, lygus 0,088 g aukso arba dešimtadaliui dabartinio JAV aukso dolerio“ [8, p. 154]. Ir 1950 m. išliko didžiulė pagarba lito kurso pastovumui.

Su buvusiu Lietuvos ūkio politikos neryžtingumu tenka sutikti. Lietuva visada atsilikdavo. „Tik vėliau, pamačius gresiančią tikrovę, ji pradėdavo vytis kitus kraštus su kainų, devalvų judėjimo, užsienio prekybos ir kitais suvaržymais“ [36, p. 350]. Reikia sutikti su pateiktos citatos autoriumi A. Taruliu, kad „nepalyginamai drąsesnė ir pažangesnė už Lietuvos ūkio politiką veda Estija ir Latvija. Ypatingai Latvija, nepabijojusi kelių valiutos nuvertinimų <...> Negalima pasakyti, kad Lietuva, varydama pernelyg atsargią ūkio politiką, būtų daugiau už Latviją laimėjusi“ [36, p. 350]. Priminsiu, kad tai buvo parašyta 1938 m., dar neturint istorinės perspektyvos.

Prof. A. Rimkos valiutiniai nagrinėjimai nesibaigia pinigų devalvacijos klausimų aptarimu. Jis buvo pirmas Nepriklausomos Lietuvos pinigų istorikas [27] ir Lietuvos banko emisijos politikos gynėjas [28; 29]. A. Rimka labiausiai gynė mintį, kad banknotų emisijos plėtimas ir jo derinimas su krašto ūkio reikalais yra galimas tik per gerai organizuotą kredito politiką. Teoriniai banknotų padengimo ir jų apyvartos kiekio klausimai gali būti nagrinėjami ir sprendžiami tik kredito politikos požiūriu [30, p. 70].

A. Rimka buvo kredito, pinigų bei kapitalo statistikos pradininkas Lietuvoje. Jo iniciatyva 1928 m. pradėtas leisti Lietuvos banko biuletėnis. Labai originali ir pritaikyta Lietuvos sąlygoms buvo A. Rimkos kredito įstaigų ir kredito įstaigų operacijų klasifikacija [24, p. 318–331], taupmenų ir komercinių indėlių statistikos rodikliai [24, p. 337–341] bei ūkio konjunktūros tyrimo metodika [24, p. 496–560].

Teoriniu požiūriu įdomi diskusija, vykusį tarp Vienos universiteto doktoranto L. Serbentos ir prof. A. Rimkos [30; 32]. L. Serbenta buvo indeksinės valiutos šalininkas. Pagal jį, turi būti stabilizuotas ne aukso kiekis pinigų vienete, kuris neturi įtakos kasdieniniam gyvenimui ir ūkio raidai, bet kainos, kurios nulemia gamybą ir vartojimą [32, p. 144]. Kritikuodamas lito pastovumo nuostatą, L. Serbenta teigia: „litas yra pastovus matas tiktai vienos prekės – aukso, kurio niekas Lietuvoje nevalgo nei negeria, nes už litą galima gauti tik aukso pastovų svorį, o duonos, mėsos, žagrių, apdarų ir apavų svoriai ir kokybės, duodami už tą patį litą kas metai, o dažnai net kas dieną, visai kitokie“ [32, p. 144]. Ūkiniam gyvenimui reikalingi pastovūs pinigai, bet jei aukso vertė nepastovi, tai aukso standartas negali būti pastovių pinigų pagrindas. L. Serbentos nuomone, reikia pasiekti, kad pinigų perkamoji galia būtų pastovi, ji ir pačius pinigus padarys pastovius.

A. Rimka, „polemizuodamas su jaunu Vienos daktaru, teisingai pastebi, kad L. Serbenta „krizės priešasčių ieško monetarinėse sąlygose, o krizę nugalėti tikisi pinigų politikos priemonėmis [30, p. 154]. Bet tai per siauras požiūris į ūkinių krizių kilmę ir priežastis. Ūkio konjunktūrai daro įtaką kur kas daugiau veiksnių:

- 1) mažiau ar daugiau periodiškai pasikartojančios išorinės gamtos sąlygos;
- 2) atskirų šalių gamtos sąlygos;
- 3) socialinė ir ekonominė santvarka bei jos pagrindus sudarantys socialiniai, ekonominiai ir net psichologiniai bei politiniai veiksniai;
- 4) retkarčiais pasikartojantys, bet ligi šiol jokiems matavimams nepasiduodantys išorinės gamtos ir socialinės bei ekonominės santvarkos sukrėtimai [24, p. 505–506].

Pagal A. Rimką, „tautos ūkio negerovių gydymas pinigų politikos priemonėmis yra tas pats kaip kai kurių žmogaus kūno negerovių gydymas ricina: efektas greitas ir neišvengiamas, o tam tikrais atvejais – ir išganingas“ [30, p. 154]. A. Rimka L. Serbentos, kaip ir visų indeksinės valiutos šalininkų, siūlymus griauna jų mažu pagrįstumu. „Pagrindinė aukso priešininkų klaida yra ta, – rašo A. Rimka, – kad jie, siūlydami pinigų mainomąją vertę derinti su prekių kainolygiu ir tuo būdu „stabilizuoti“ pinigų perkamąją galią, visai nenumato priemonių, kuriuos (pinigus – S. M.) apsaugotų nuo svyravimų atskirų prekių kainos“ [30, p. 154]. A. Rimkos nuomone, su prekių bendruoju kainų lygiu derinamieji „indeksiniai“ pinigai neišsprendžia nė vienos ekonominės problemos ir negarantuoja atskirų prekių savitarpio mainomosios vertės santykio pastovumo [30, p. 159].

Toks sprendimas, žiūrint šių dienų ekonomikos mokslo akimis, yra per daug kategoriškas, todėl ir diskusinis. Praktinei šių dienų pinigų raidai dažnai yra artimesni L. Serbentos samprotavimai. Bet ir šių dienų pinigų teorijos dar tebėra mokslinių diskusijų objektas.

Paskutinis A. Rimkos darbas notų bankų emisijos klausimais liko nebaigtas [31]. Jis buvo rašomas 1938–1939 m. Iš jo matyti, kad A. Rimka jau jautė ateinančius „diriguojamos valiutos“ laikus. Bet jie profesoriaus nežavėjo. Jis gerai suprato, kad aukso troškimas yra pagrįstas tvirtais psichologiniais žmonių veiksniais, kuriuos dar labiau sustiprina ilgų amžių žmonijos praeitis. Bergždžias dalykas kovoti su žmogaus prigimtimi, griauti ilgų žmonijos gyvenimo amžių sukurtas tradicijas. Teorijos, neatsižvelgiančios į žmogaus prigimtį, yra laikinos ir nepastovios.

Išvados

Lito pariteto neliečiamumas – tarpukario Lietuvos visų vyriausybių palaikoma ir ginama nuostata. Žymiausi to meto Lietuvos ekonomistai (V. Jurgutis, A. Rimka, D. Cesevičius ir kt.) palaikė tokį nusistatymą.

Lietuvos ekonomistai labiausiai simpatizavo kvantitetinei, arba kiekybinei, pinigų vertės teorijai. Jie buvo už tokius mainų rinkos ūkio reikalavimus atitinkančius pinigus, kurie:

- 1) turėdami pastovią vertę, turi ir pastovią pirkimo galią;
- 2) pageidaujami užsienyje ir tinkamai gali atlikti ekonominio tarpininko funkcijas;
- 3) patogūs žmonėms laikyti ir vartoti.

Indeksinės valiutos šalininkų ir propaguotojų Lietuvoje buvo nedaug (S. Kuzminskas, L. Serbenta), tačiau tarpukario Lietuvos ekonomistai gerai žinojo pasaulinėje ekonominėje literatūroje vykstančias pinigų klausimais diskusijas ir stengėsi savo krašte pritaikyti visas naudingas mokslines naujoves pinigų teorijų srityje.

Teorinė mintis pinigų klausimais buvo orientuota į taikomuosius klausimus, dažniausiai nagrinėjo einamosios ūkio politikos iškeltas problemas: lito pastovumą, kapitalo kaupimą, pinigų rinkos funkcionavimą, trumpalaikį žemės ūkio kreditavimą, bankų įstatymus. Lietuvos ekonomistus mažai žavėjo nuo gyvenimo faktų atitrūkusios pinigų ir kredito teorijos.

Literatūra

1. Akademikas profesorius Vladas Jurgutis 1885–1966. Konferencijos, skirtos gimimo 110-osioms metinėms, medžiaga, V., 1996.
2. Budrys Dz. Centrinųjų bankų kredito operacijos laisvoje rinkoje//*Ekonomika*, 1939, Nr. 1(17).
3. Budrys Dz. Prof. Irwing Fisher'io 100% pinigai ir bankų rezervų problema//*Ekonomika*, 1936, Nr. 4(8).
4. Budrys Dz. Trumpalaikio žemės ūkio kreditavimo principai ir sistemos, K., 1937. Disertacijos rankraštis. Žr.: MA biblioteka, Rankraščių skyrius, A. Rimkos fondas F-276-751.
5. Cesevičius D. Lietuvos ekonominė politika 1918–1940, V.: *Academia*, 1995.
6. Cesevičius D. Ginčas dėl *laisser-faire*//*Vairas*, 1931, Nr. 1, p. 51–56; Nr. 2, p. 186–197; Nr. 3, p. 235–242; Cesevičius D. Visuomeniškumo argumentas mūsų laikų santvarkoje//*Ekonomika*, 1935, Nr. 4, p. 293–326; Budrys Dz. Planingas ūkininkavimas ir jo tendencijos žemės ūkyje//*Ekonomika*, 1936, Nr. 2, p. 232–254; Padalskis Pr. Planingas ūkis nesocialistinėje valstybėje//*Ekonomika*, 1935, Nr. 1, p. 117–128.
7. Cesevičius D. Pasaulio ūkio padėtis//*Lietuvos aidas*, 1935 m. gruodžio 11 d.
8. Išlaisvintas Lietuvos ūkis, Reutlingas, 1949.
9. V. Jurgučio kalba 1927 m. sausio 15 d.//*Lietuvos ūkis*, 1927, Nr. 2(53).
10. Jurgutis V. Pinigai, V.: *Mintis*, 1996, 385 p.
11. Jurgutis V. Bankai, K., 1940.
12. Jurgutis V. Naujausios bankų įstatymų tendencijos//*Ekonomika*, 1935, Nr. 2.
13. Kreditinių įmonių įstatymas//*Vyriausybės žinios*, 1940 m. birželio 28 d., Nr. 712.
14. Kopustinskas P. Bankų suvalstybinimo klausimas//*Kultūra*, 1933, Nr. 4.
15. Kuzminskas S. Lietuvos banko emisijos politika Europos monetarinių santykių plėtotės šviesoje, Kaunas–Marijampolė, 1925.
16. Laumenskaitė E. Vladas Jurgutis, V., 1994.
17. Lietuvos banko valdytojo V. Stašinsko kalba//*Tautos ūkis*, 1931, Nr. 2.
18. Lipčius M. Nauja devalvacijos banga ir Lietuva//*Tautos ūkis*, 1936.
19. Padalskis Pr. Planingas ūkis nesocialistinėje valstybėje//*Ekonomika*, 1935, Nr. 1.
20. Paknys J. Lietuvos banko emisinė politika//*Lietuvos ūkis*, 1923, Nr. 1(8).
21. Pažemėckas J. (Pažemėnas). Pinigų rinka//*Ekonomika*, 1939, Nr. 3.
22. Pažemėnas J. Litas – Lietuvos ūkinio savarankiškumo ženklas//*Lietuvių enciklopedija*, Bostonas, 1959, t. XV.
23. Pažemėnas J. Prof. V. Jurgutis//*Aidai*, 1967, Nr. 2.
24. Rimka A. Socialekonominė statistika. Teorija ir metodai, K., 1933.
25. Rimka A. Apie pinigų devalvaciją ir nuvertinimus//*Ekonomika*, 1936, Nr. 4(8).
26. A. Rimkos paskaita//*Lietuvos aidas*, 1936 m. lapkričio 7 d., Nr. 514(3130).
27. Rimka A. Ostų likvidavimas//*Lietuvos žinios*, 1922, Nr. 82, 84, 86, 92, 93, 97.
28. Rimka A. Lietuvos banko pirmojo penkmečio darbas//*Lietuvos ūkis*, 1928, Nr. 5.
29. Rimka A. Lito emisijos perspektyvos//*Tautos ūkis*, 1931, Nr. 3.
30. Rimka A. Dėl pinigų politikos bruožų//*Ekonomika*, 1936, Nr. 2(6).
31. Rimka A. Notų bankų emisijos politikos naujoji kryptis. Rankraštis. MA biblioteka. Rankraščių skyrius. A. Rimkos fondas F-276-620.
32. Serbenta L. Pinigų politikos bruožai//*Ekonomika*, 1936, Nr. 2(6).
33. Sruoga K. Die Wirtschaft der Republik Litauen und ihre Notenemission, Kaunas, 1930.
34. Sruoga K. Lietuvos ūkio bei finansų politikos keliai//*Vairas*, 1936, Nr. 2.
35. Tarbūnas K. Auksas ir prekių kainos//*Ekonomika*, 1937, Nr. 1.
36. Tarulis A. Industrializacija Lietuvoje, K., 1938. Disertacijos rankraštis. MA biblioteka. Rankraščių skyrius. A. Rimkos fondas F-276-750.
37. Terleckas V. Pinigai Lietuvoje 1915–1944, V.: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1992, 195 p.
38. Tūbelis J. Vyriausybės žygiai ūkininkų būklei pagerinti//*Lietuvos aidas*, 1935 m. rugsėjo 18 d.
39. Zaleckis T. Bankas ir klientūra//*Ekonomika*, 1937, Nr. 4.

Summary

DEVELOPMENT OF ECONOMIC IDEAS OF MONETARY THEORY AND POLICY OF INTER WAR LITHUANIA

Stanislovas Martišius

Several economists have written papers on the issues of monetary theory and policy. Mainly they were the supporters of banking theory and were praising the stability of the Litas parity. They have been influencing the Government and the Litas was stable until 1940. After the World War I Lithuanian economists of younger generation, who studied abroad, often advocated the idea of indexed currency. Following Cassel, Keynes and Fisher they supported the idea that the best way for the elimination of a crisis is the modern monetary theory.

After the recession of 1929, the economists of Lithuania analysed said monetary policy from the social point of view, paying attention to money depreciation, crediting of agriculture, money market and other issues. The distinguished economist of inter war Lithuania, Professor Vladas Jurgutis, supported the theory of the quantitative money value. He disliked popular at that time monetary theory.

V. JURGUČIO PAŽIŪROS PINIGŲ SANDAROS KLAUSIMU

Gitanas Nausėda

Šiame straipsnyje nagrinėjamos vieno iškiliausių šio šimtmečio Lietuvos finansininkų, savarankiškos pinigų sistemos patriarcho prof. V. Jurgučio (1885–1966 m.) pažiūros pinigų sandaros klausimu. Daug dėmesio skiriama V. Jurgučio praktinei veiklai jam dirbant Lietuvos banko valdytoju bei jo kapitaliniams darbams pinigų politikos ir bankininkystės klausimais. Prieinama prie išvados, kad V. Jurgutis pirmenybę teikė pasitikėjimo pinigais kategorijai ir pagrindine šio pasitikėjimo sukūrimo priemone laikė aukso standartą. Autorius parodo, kad V. Jurgutis, būdamas aukso pinigų šalininkas, siekė kūrybiškai taikyti šį modelį konkrečioms gyvenimo aplinkybėms.

Pagrindiniai žodžiai: aukso standartas; aukso ir užsienio valiutos atsargos; banknotų padengimas; emisijos politika.

Įvadas

Profesoriaus V. Jurgučio „Pinigų studijų“ skaitytojui specialiai pristatinėti turbūt nereikia. Ši asmenybė savo polėkių ir interesų platumu, profesionalumu darė ir tebedaro didžiulę įtaką ekonomistams, finansininkams, visiems socialiniu gyvenimu besidomintiems žmonėms. Šiame straipsnyje mėginama pagvildinti V. Jurgučio teorinius samprotavimus šalies pinigų sandaros arba konkrečiau – aukso standarto klausimu. Jie daugiausia nulėmė ir praktinę Lietuvos pinigų politiką, ypač tuo metu, kai prie Lietuvos banko vairo stovėjo V. Jurgutis.

Prof. V. Jurgučio monetarines pažiūras tikslinga nagrinėti per trijų jo veiklos etapų prizmę:

- 1) iki jo paskyrimo Lietuvos banko valdytoju (iki 1922 m. rugsėjo mėn.);
- 2) jam vadovaujant Lietuvos bankui (1922–1929 m.);
- 3) jam atsidėjus mokslinei bei pedagoginei veiklai (1929–1940 m.).

1. V. Jurgučio veikla pirmaisiais lito gyvavimo metais

Deja, labai sunku įvertinti V. Jurgučio finansines idėjas ankstyvuojų jo politinės veiklos laikotarpiu, kadangi išliko labai nedaug jas fiksuojančių dokumentų. Taip atsitiko ne tik dėl profesoriaus saikingumo publikacijų prasme, bet greičiau ir dėl netiesioginio jo dalyvavimo finansinio valstybės gyvenimo verpetuose. Kaip žinoma, 1922 m. vasario 2 d. V. Jurgutis buvo paskirtas E. Galvanausko kabineto užsienio reikalų ministru. Kadangi profesorius rūpinosi derybomis dėl ostų likvidavimo, iš pirmo žvilgsnio gali atrodyti, kad jis neturėjo glaudžių saitų su ekonominių įstatymų rengimu bei jų įgyvendinimu.

Tačiau nereikėtų pamiršti, jog tuo pačiu metu (1920–1922 m.) V. Jurgutis buvo ir Steigiamojo seimo Finansų ir biudžeto komisijos vadovas. Jau tada profesorius reiškėsi kaip pragmatikas, taikęs ekonominę teoriją konkrečioms gyvenimo aplinkybėms. Šiam principui jis liko ištikimas ir 1922 m. viduryje, kai buvo svarstoma lito „konstitucija“ – Piniginio vieneto bei Lietuvos banko įstatymai. Ir nors jo tuometinių minčių nuotrupos pasiekia mus vėlesnių atsiminimų forma (1938 m. išleistoje knygoje „Pinigai“ ir 1940 m. – „Bankai“), žinant V. Jurgučio pažiūrų santykišką pastovumą, galima tvirtinti, kad jos nelabai pakito. Rašydamas autoriaus žodį veikalui „Pinigai“, jis prisipažįsta: „Rūpinausi sekti tas teorijas, kurias sukūrė didieji XIX a. ekonomistai <...>, kurių dėsnius atsidėjęs vykdžiau per septynerius su viršum metus, stovėdamas Lietuvos pinigų kūrimo įstaigos priešakyje“ [3, p. VI].

Turint galvoje pinigų suirutę Lietuvoje iki lito įvedimo, visiškai nestebina tas faktas, kad dauguma politikų ir ekonomistų pasisakė už auksu pagrįstą pinigų sistemą. Tik tvirtai su auksu susietas litas galėjo atsistoti ant kojų, laimėdamas gyventojų pasitikėjimą.

Kaip teigia J. Karys monografijoje „Nepriklausomos Lietuvos pinigai“ (1953 m.), „lito kūrėjai puikiai suprato, kad aukso kainos laikui bėgant keičiasi, tačiau jie taip pat žinojo, jog tie pokyčiai nėra tokie žymūs ir dažni, be to, visų tuometinių valstybių (net ir sovietinės Rusijos – G. N.) pinigai viena ar kita forma buvo pagrįsti auksu“ [4, p. 136].

Šiuo klausimu V. Jurgutis laikėsi plačiai paplitusios nuomonės. Abejonių jam kėlė tik Steigiamojo Seimo Ekonominės komisijos pasiūlytas lito aukso paritetas – 0,300924 g (1/5 JAV dolerio). „Toks paritetas, atrodo, būtų buvęs per aukštas mūsų neturtingam ir karo nuteriotam kraštui“, – rašė V. Jurgutis [3, p. 242]. V. Jurgučio šalininkai tąkart nugalėjo, ir pati Ekonominė komisija iš naujo pasiūlė litą prilyginti 0,150462 g grynojo aukso (1/10 JAV dolerio). Naująjį paritetą patvirtino Steigiamasis Seimas.

Tapęs Lietuvos banko valdytoju, V. Jurgutis nė per žingsnį neatsitraukė nuo užsiimtos pozicijos. Jo vadovaujamas Lietuvos bankas pirmaisiais egzistavimo metais įgyvendino aukso bei aukso valiutos (užsienio valiutos, laisvai keičiamos į auksą) standarto politiką, visiškai padengdamas litų banknotus minėtomis atsargomis. Kaip buvo padengti litų banknotai 1922–1924 m., iliustruoja 1 lentelė.

1 lentelė

Banknotų padengimas auksu ir aukso valiuta

Data	Auksas, tūkst. Lt*	Aukso valiuta, tūkst. Lt	Aukso ir aukso valiutos suma, tūkst. Lt	Banknotų apyvartoje suma, tūkst. Lt	Banknotų padengimas auksu ir aukso valiuta, %
1922 12 31	15192,9	17952,6	33145,5	30227,8	109,6
1923 03 31	15921,3	28552,1	44473,4	42361,8	104,9
1923 06 30	16473,9	35520,5	51994,4	48577,5	107,0
1923 09 30	16636,2	37202,3	53838,5	53564,2	100,5
1923 12 31	16701,0	46521,8	63222,8	60074,3	105,0
1924 03 31	24193,7	56746,6	80940,3	71247,1	113,8
1924 06 30	24571,3	55385,1	79956,4	67863,4	117,9
1924 09 30	25417,4	50502,6	75920,0	74481,2	101,9
1924 12 31	30839,3	62257,8	93097,1	92982,4	100,1

Šaltinis: Moravskis A. Lietuvos finansai, Kaunas, 1925, d. II, p. 48.

Tiesa, banknotų padengimas auksu per nurodytą laikotarpį labai svyravo: 1922 m. pabaigoje jis sudarė 50,3 procento, 1923 m. birželio 30 d. – 33,9, o 1923 m. gruodžio 31 d. – 27,8 procento. Iš esmės buvo pažeistas Lietuvos banko įstatymo 12 paragrafo reikalavimas: „<...> Ne mažiau kaip 1/3 esamos apyvartoj banknotų sumos turi būti padengta auksu, likusioji suma lengvai realizuojamomis vertybėmis“ [9]. Kaip žinoma, tuo metu Lietuvoje buvo įgyvendinta vadinamoji kontinentinė banknotų padengimo sistema, pagal kurią visi išleisti banknotai padengiami auksu tik iš dalies – 30–40 procentų.

V. Jurgučio nuomone, „<...> notų padengimo normos negali būti ne tik visiems kraštams vienodos, bet ir tam pačiam kraštui įvairiais laikais gali būti įvairios. Todėl šiandieną stengiamasi kiekvieno krašto metalinio padengimo normas pritaikyti ekonominėms, kultūrinėms bei politinėms krašto gyvenimo sąlygoms, todėl ir paskiriems kraštams leidžiama tam tikrais atvejais prašokti įstatymines padengimo normas“ [2, p. 450].

* Į šią sumą įtraukiama ir labai nedidelė sidabro apimtis, laikyta Lietuvos banke.

Vargu ar anksčiau minėtas įstatymo pažeidimas aiškintinas tokiomis Lietuvos banko vadovo pažiūromis. Paradoksalu, tačiau banknotų padengimo lygio sumažėjimą aiškina tuometinės Lietuvos Respublikos Vyriausybės ir centrinio banko pastangomis kelti pasitikėjimą nacionaline valiuta ir skatinti litų paklausą. Sparčiai didėjančių litų poreikį Lietuvos bankas galėjo patenkinti įvairiais pinigų emisijos kanalais, todėl didėjančių jų kiekį nebūtinai lydėjo didėjančios aukso atsargos. Jau 1922 m. pabaigoje banknotų suma padidėjo 3,8 karto, o 1922–1924 m. šis padidėjimas buvo išties išpūdingas – 11,7 karto! Aukso atsargos tiesiog nespėjo „vytis“ taip sparčiai didėjančio pinigų kiekio.

Kaip vieną iš ryžtingų Vyriausybės veiksnių stiprinant lito pozicijas galima paminėti Finansų, prekybos ir pramonės ministro V. Petrulio 1923 m. vasario 6 d. įsakymą, kuriuo visoms valdžios įstaigoms buvo nurodyta, renkant mokesčius ir rinkliavas, nepriiminėti dolerių, svarų ir kitokių valiutų. Jos privalėjo imti tik litus [4, p. 150].

Kita vertus, Lietuvoje nebuvo uždrausta naudoti užsienio valiutą vidaus atsiskaitymams už prekes. Dėl šios aplinkybės ir vis dar nepakankamo pasitikėjimo lito ateitimi doleris ir auksas išsaugojo savo, kaip pagrindinės taupymo priemonės, vaidmenį [8, p. 113].

2. V. Jurgutis ir emisijos politikos pokyčiai 1925 m.

Nuo 1925 m. pinigų politikos pobūdis ėmė keistis. Buvo atsisakyta banknotų padengimo tik auksu bei užsienio valiuta, į padengimo bazę pradėti įtraukti ir prekybos vekseliai. Toks emisijos politikos posūkis suprantamas prisiminus V. Jurgučio nuostatą: siekti glaudesnio pinigų politikos ir ūkio konjunktūros sąryšio. Jo nuomone, tarp pinigų kiekio ir prekių gamybos turi būti išlaikytas tam tikras santykis norint išvengti defliacijos ar infliacijos. Pasiiekti tą pusiausvyrą bankas turės tik vieną priemonę – vykdyti selektyvinę kredito politiką, kiek įmanoma visapusiškiau ir prienamiau teikti pigesnius kreditus toms ūkio šakoms, kuriose sukonzentruotos ūkinio gyvenimo gamybos jėgos, kur kaupiasi turtas ir kapitalas. Prekybos vekselių rediskontas Lietuvos banke buvo patogi priemonė transmisijai tarp pinigų politikos ir ūkio raidos užtikrinti.

Iš pradžių prekybos vekseliai sudarė nedidelę padengimo bazės dalį, tačiau pamažu pasiekė 15 procentų [8, p. 121].

Ekonominėje literatūroje pasigirsta nuomonių, kad banknotų padengimo struktūros pasikeitimas 1925 m. reiškė emisijos liberalėjimą bei restriktinės pinigų politikos pabaigą [8, p. 120]. Negalėčiau su tuo visiškai sutikti, kadangi dėl šių pertvarkymų sparčiai nedidėjo pinigų kiekis. Atvirkščiai, tais metais pinigų apyvarta pirmą kartą absoliučiai sumažėjo, nors, kaip jau matėme, 1922–1924 m. banknotų kiekis didėjo labai sparčiai. Be abejo, tam turėjo įtakos išsigalėjusi ūkinio gyvenimo depresija ir nederlius, kurie mažino pramonės gamybą bei eksportą. Šiomis sąlygomis padengiamosios vertybės statuso suteikimas prekybos vekseliams tik truputį amortizavo aukso ir valiutos atsargų mažėjimo padarinius litų emisijai, bet iš esmės nepakeitė restriktinės pinigų politikos krypties.

Tačiau ir šie pokyčiai buvo pakankamai reikšmingi, kadangi jie garantavo didesnę pinigų emisijos lankstumą. Psichologine prasme jie pareikalavo nemažos Lietuvos banko vadovybės drąsos – nepraėjus nė trejiems metams nuo lito įvedimo, atsisakyta šimtaprocentinio banknotų emisijos padengimo auksu ir užsienio valiuta, iš dalies pakeičiant šias „klasikines“ vertybes vekseliais, kuriais neįmanoma tiesiogiai atsiskaityti su gyventojais pinigų krizės atveju.

Emisijos politikos modifikavimas trečiojo dešimtmečio viduryje dar kartą parodo V. Jurgutį nesant kraštutiniu ortodoksu, negalinčiu peržengti tam tikro teorinio modelio ribų ir ignoruojančiu ekonominio gyvenimo reikmes. Apskritai V. Jurgutis

niekada nefetišizavo aukso reikšmės pinigų sistemoje. Kur kas svarbesnė jam atrodė gyventojų pasitikėjimo pinigais kategorija: „Svarbiausias kiekvieno krašto valiutos ramstis yra ne aukso atsarga, ne užsienio devizų fondai, pagaliau, ir ne geras vekselių portfelis, bet savo krašto žmonių pasitikėjimas savo pinigais“ [3, p. 268].

Tačiau pasitikėjimo negalima sukurti iš oro, ypač savarankiškai pinigų sistemai žengiant tik pirmuosius žingsnius. Banknotai privalo būti uždirbti, t. y. padengti vertybėmis, kurios yra kondensuotas žmogaus darbas. Šios vertybės gali būti ne tik auksas, tačiau auksas, V. Jurgučio nuomone, pasilieka pirminis arba pagrindinis banknotų padengimas [2, p. 439].

Tiesa, būta ir kitokių, pusiau rimtai, pusiau juokais siūlomų pasitikėjimo pinigais užtikrinimo būdų. Vokietijos banko direktorius ir žurnalo „Die Bank“ steigėjas bei ilgametis redaktorius A. Lansburgas (Argentarius), teigdamas, kad pinigai yra teisė, kaip alternatyvą aukso valiutai rekomendavo „kartuvių“ valiutą. Šioje sistemoje drakoniškomis priemonėmis turėtų būti baudžiamas kiekvienas valstybės pareigūnas, kuris vienaip ar kitaip „pavogė“ iš tautos pinigų perkamosios galios dalį. Jo nuomone, tokia nuo valstybės savivalės apsaugota valiuta būtų nė kiek ne blogesnė už aukso valiutą [1, p. 136]. Beje, V. Jurgutis labai aukštai vertino A. Lansburgą. Jis tarpininkavo leidžiant jo knygą „Pinigai, valiuta, notų bankas“ lietuvių kalba bei plačiai naudojosi vokiečio kūrinių rašydamas savo knygą.

Manyčiau, kad Lietuvos banko emisijos politikos lūžio trečiojo dešimtmečio viduryje ištakų galima rasti ir kituose V. Jurgučio samprotavimuose. Knygoje „Pinigai“ jis rašo: „Aukso devizų valiuta buvo palankiai sutikta po Didžiojo karo, tačiau jau nuo 1927 m. pradedama ją kritiškai vertinti ir ta proga visai teisingai buvo nurodinėjama: 1. kad laikomos užsienyje notoms padengti devizos, tai teikiamos labai patogiomis sąlygomis užsieniui paskolos; 2. gulinės užsienyje devizos didina be pagrindo užsienio krašto pinigų apyvartą; 3. valiutiniai depozitai, kai jie atšaukiami, sudaro transfero sunkumus, kurie veikia mokėjimus vykdančio, mokėjimams tarpininkaujančio ir mokėjimus gaunančio krašto pinigų rinką; 4. devizos duoda teisę į auksą, todėl ir aukso devizų valiutoje galutinai atsiskaitoma auksu, nes devizos tik tarpininkauja tarp krašto pinigų ir aukso; 5. devizos nėra visai tinkamas notų padengimas, nes: a) devizų padengimas yra labai silpnas, nes faktiškai tomis pačiomis devizomis gali padengti savo notas daugelis kraštų; b) užsienio valiuta, vartojama notoms padengti, gali kristi, kas ne tik sumažintų notų padengimą, bet ir padarytų žalos tam bankui, kuris dengė savo notas devizomis; c) valiutiniai depozitai užsienyje gali „išalti“ ir tai gali atsitikti kaip tik tuo metu, kada reikia keisti notas užsienio valiuta; 6. kai notas dengiamos devizomis, už kurias tikimasi, reikalui esant, gauti aukso, tai krašto valiuta priklauso svetimo aukso“ [3, p. 289–290].

Ne su visais V. Jurgučio argumentais galima būtų be išlygų sutikti. Iš tiesų, laikomos užsienyje valiutos atsargos yra savotiška lengvatinė paskola išsivysčiusioms valstybėms, tačiau abejotina, ar pats jų buvimas užsienio bankuose be pagrindo didina pinigų apyvartą. Greičiau valiutos atsargų papildomi srautai arba naujų šalių, taikančių aukso valiutos standartą, atsiradimas turi įtakos tų kraštų pinigų apyvartai. Be to, Lietuvos požiūriu šis argumentas apskritai netenka prasmės, nes mūsų šalies valiutos atsargos savo dydžiu negali turėti reikšmingesnės įtakos pinigų apyvartai užsienyje.

Taip pat abejotina, ar banknotų padengimo užsienio valiuta silpnumą lemia tai, kad ta pačia valiuta banknotus gali padengti daugelis šalių. Kiekviena šalis disponuoja tik savo uždirbta užsienio valiuta, t. y. tie patys pinigai negali turėti kelių savininkų. Taigi banknotų padengimo kokybė daugiausia priklauso nuo pinigų politikos „sveikumo“ užsienio valiutą emituojančioje valstybėje.

Keletas kitų V. Jurgučio argumentų suvokiami tik atsižvelgiant į laikmečio, kada jis gyveno, aktualijas.

Kita vertus, teiginys apie banknotus padengiančiai šaliai išskylantį pavojų, susijusį su galimu užsienio valiutos devalvavimu, nepraranda savo reikšmės ir šiandien, kadangi jis tinka visoms, o ypač fiksuoto kurso režimą pasirinkusioms šalims.

Nenuostabu, kad nuo 1931 m. (V. Jurgutis jau nebevadovavo bankui, tačiau neformaliuose susitikimuose su J. Pakniu svarstydavo svarbiausius banko politikos klausimus), kai Lietuva pajuto pirmuosius pasaulinės ūkio depresijos smūgius ir daugelis šalių ėmė nuvertinti savo valiutas, Lietuvos bankas radikaliai pakeitė aukso bei užsienio valiutos atsargų struktūrą, didindamas aukso dalį. Šį procesą rodo 2 lentelė.

2 lentelė

Lietuvos banko aukso ir užsienio valiutos atsargos 1925–1940 m. (metų pabaigoje)

Metai	Aukso ir užsienio valiutos atsargos, mln. Lt	Aukšas, mln. Lt	Užsienio valiuta, mln. Lt	Aukso dalis, %
1925	52,87	32,29	20,58	61,1
1926	66,79	31,36	35,43	47,0
1927	85,99	33,21	52,78	38,6
1928	77,89	34,27	43,62	44,0
1929	113,56	35,08	78,48	30,9
1930	125,71	39,39	86,32	31,3
1931	83,31	50,14	33,17	60,2
1932	65,03	49,07	15,96	75,5
1933	67,34	52,00	15,34	77,2
1934	60,52	52,14	8,38	86,2
1935	46,05	36,14	9,91	78,5
1936	77,18	73,10	4,08	94,7
1937	80,91	79,04	1,87	97,7
1938	69,58	64,71	4,87	93,0
1939	59,59	53,01	6,58	89,0
1940 06 15	74,67	57,45	17,22	76,9

Šaltinis: Lietuvos banko biuletenis, 1940, Nr. 48, p. 18.

Kaip matyti iš 2 lentelės, 1936–1938 m. Lietuvos bankas beveik eliminavo užsienio valiutą iš savo atsargų ir teikė absoliučią pirmenybę auksui. Atsižvelgiant į tai, jog tuo metu pasaulyje beveik neliko tvirtų valiutų, o Vokietija ėmė atvirai ruoštis naujam pasauliniam karui, tokia Lietuvos banko užsienio atsargų valdymo politika vertintina kaip racionali.

3. V. Jurgučio teorinė veikla

Ketvirtojo dešimtmečio antroje pusėje V. Jurgutis rengė savo plačiai žinomus darbus: „Finansų mokslo pagrindai“, „Pinigai“ ir „Bankai“. Šiose knygose jis apibendrina Lietuvos pinigų sistemos raidą (nedarydamas toli siekiančių išvadų, nes tai, jo nuomone, priklausė ne istorijai, o gyvenimui), apžvelgė užsienio valstybių atradimus ir paklydimus, taip pat palygino klasikines ir naujas pinigų teorijas. Juo įdomiau išklausti jo verdiktą: „Nesu didelis tų „moderninių pinigų teorijų“ gerbėjas, kurios dygo ir augo karinės bei pokarinės infliacijos dumblyne <...> Jei kada praktikai naudojosi tomis „moderninėmis“ teorijomis, tai nebent tais atvejais, kai reikėjo pateisinti jų pačių nesugebėjimais, aistromis ir nesąžiningumais sukurtą mūsų dienų pasaulio pinigų anarchiją“ [3, p. VI].

Pažymėtina, kad V. Jurgučio knygos pasirodė tada, kai pasaulio ūkį nuniokojo visuotinė depresija, daugelyje šalių sukėlusį įvairiausių ekonominius eksperimentus, įskaitant ir nacionalinės valiutos devalvavimą. Mokslo visuomenė buvo smarkiai paveikta naujosios J. M. Keynes ekonomikos teorijos, kurią lydėjo daugybė mažiau žinomų ir įtakingų teorinių srovių. V. Jurgučio gana kategoriškai pozicijai nemažą įtaką darė tai, kad daugeliu atveju vyriausybių ir centrinių bankų diegiamos naujovės nedavė laukiamų rezultatų ar net pablogino padėtį, o keinsizmas ekonominėje politikoje išgalėjo tik po Antrojo pasaulinio karo. Taip pat nereikėtų pamiršti, kad šiuos žodžius parašė subrendęs, penktąjį dešimtmetį perkopęs žmogus, sunkiau pasiduodantis originalių, kartais net ekstravagantiškų teorijų išpūdžiui ir labiau linkęs vadovautis ilgamečiais stebėjimais bei turtinga patirtimi.

Veikale „Pinigai“ V. Jurgutis netiesiogiai pateikė ir savo, kaip mokslininko, credo: „Neabejotina, kad naujausios pinigų teorijos gali pasididžiuoti ne vienu skambiu, pasaulyje plačiai pagarsėjusiu ekonomistų vardu, tačiau, jei ne rimtesni, tai bent jau lygiai rimti ekonomistai pasilieka ištikimi ilgų metų paties gyvenimo išmėgintai, taip vadinamai ortodoksinei pinigų teorijai, kuri sieja piniginio vieneto vertę su tam tikru aukso svoriu“ [3, p. 215]. Šiai teorijai liko ištikimas ir įžymus Lietuvos ekonomistas V. Jurgutis. Ištikimas ne poza, o unikalio profesionalo praktiko patirtimi bei giliomis pedagogo teoretiko žiniomis.

Literatūra

1. *Argentarius. Pinigai, valiuta, notų bankas, K., 1931.*
2. *Jurgutis V. Bankai, K., 1940.*
3. *Jurgutis V. Pinigai, K., 1938.*
4. *Karys J. K. Nepriklausomos Lietuvos pinigai, Niujorkas, 1953.*
5. *Laumenskaitė E. Vladas Jurgutis, V., 1994.*
6. *Lietuvos banko biuletenis, 1940, Nr. 48.*
7. *Moravskis A. Lietuvos finansai, K., d. II, 1925.*
8. *Terleckas V. Pinigai Lietuvoje 1915–1944, V., 1992.*
9. *Vyriausybės žinios, 1922, rugpjūčio 29.*

Summary

THE VIEWS OF PROFESSOR VLADAS JURGUTIS ON THE NATIONAL CURRENCY SYSTEM

Gitanas Nausėda

The views of Professor Vladas Jurgutis (1885–1966) on financial issues is the object of interest and importance, as he was one of the most distinguished Lithuanian financiers of this century as well as the founder of the national currency system. His opinion on the stability of money was especially interesting, because he had an opportunity to implement his theoretical ideas in practice.

It would be expedient to analyse the development of monetary views of Vladas Jurgutis in three stages: before the appointment to the position of the governor of the Bank of Lithuania (till September, 1922); managing the Bank of Lithuania (1922–1929); performing scientific and pedagogic activities.

From the beginning Vladas Jurgutis was a strong supporter of currency backing in gold. Under his management during first years of existence the Bank of Lithuania has implemented the policy of gold and gold exchange standard (currency in gold standard). Besides, the so-called continental system of banknote backing in gold has been implemented in Lithuania by law.

Since 1925 monetary policy acquired new character. They refused banknote backing only in gold and foreign exchange and added negotiable bills of exchange. Vladas Jurgutis often used to affirm that some ratio should be maintained between money amount and production of goods in order to avoid deflation or inflation. A convenient measure for achieving this goal was the rediscount of bills of exchange in the central bank. This proves that Vladas Jurgutis was not an extreme orthodox, not able to abolish the model of gold money and ignoring the needs of the economic life.

Vladas Jurgutis emphasised the significance of confidence of people in the stability of monetary system. According to him „the most important support for the currency of every country is not the gold reserve, funds of foreign exchange, and, after all, good portfolio of bills, but the confidence of people in the money of their country“. It is true, that in the situation of ruined economy and political instability Vladas Jurgutis did not see any other means of creating said confidence except gold.

At the second half of the fourth decade Vladas Jurgutis summarised his practical and scientific activities in three capital works: „The Fundamentals of Financial Science“(1938), „Money“ (1938) and „Banks“ (1940). Once more he confirmed his faithfulness to the system of gold standard in these books, and analysing modern and classical monetary theories, sympathised the latter. The reason for this was not only abstract theoretical reasoning, but also rich experience acquired during long years of managing the Bank of Lithuania.

LIETUVOS PINIGŲ SISTEMOS PAGRINDŲ KŪRIMAS 1990–1993 m.

Per Hedfors

Straipsnyje trumpai pateikta Lietuvos pinigų sistemos pagrindų kūrimo istorija pradedant nuo Lietuvos nepriklausomybės paskelbimo iki 1994 m. pradžios. Jame aptariami pagrindiniai žingsniai kuriant šią sistemą bei nagrinėjamos tuo metu iškilusios problemos.

Pagrindiniai žodžiai: Lietuvos bankas; nacionalinė valiuta, talonas, litas; pinigų politika, pinigų politikos priemonės; Lito komitetas.

1990 m. kovo mėn. Lietuvai paskelbus savo nepriklausomybę, ekonominiai šio žingsnio aspektai jau buvo ištyrinėti. Jau 1988 m. gegužės mėn. dalis Lietuvos mokslininkų (ekonomistų, filosofų, matematikų), dirbančių remiant Lietuvos mokslų akademijai, suformavo vadinamąją Grupę ekonominės nepriklausomybės koncepcijai sukurti. Iki 1988 m. rudens grupė parengė ataskaitą, kurioje buvo siūloma sukurti rinkos ekonomiką, pagrįstą privačia nuosavybe, sutarčių sudarymo laisve, decentralizuotu kainų formavimu ir kt.

Grupė taip pat pasiūlė įvesti nacionalinę Lietuvos valiutą. Ši idėja buvo toliau aptariama 1988–1989 m. Jau iš pat pradžių buvo aišku, kad naujoji valiuta bus pavadinta „litu“, kaip ir ta, kuri cirkuliavo Lietuvoje tarpukario nepriklausomybės metais.

Kadangi iš pradžių Lietuvai paskelbus nepriklausomybę, jos nepripažino Maskva, ir šalis kurį laiką buvo priversta likti Tarybų Sąjungoje, ruoštis įvesti litą teko slaptai. 1990 m. gruodžio mėn. Amerikos kompanijai buvo slapta duotas užsakymas išspausdinti litų banknotus. Įgaliojimai nuspręsti, kaip ir kada bus įvestas litas, buvo suteikti trijų asmenų komitetui (Lito komitetui): Aukščiausiosios Tarybos Pirmininkui, Ministrui Pirmininkui ir Lietuvos banko valdybos pirmininkui.

1991 m. rugpjūčio mėn. Lietuvos nepriklausomybė buvo pagaliau pripažinta tarptautiniu mastu. 1991 m. lapkričio mėn. lito banknotai buvo pristatyti į Lietuvos banką. Tuo metu valdžia ketino įvesti litą kuo greičiau, atsižvelgiant į technines galimybes.

1. Pinigų stabilizavimo klausimai nepriklausomybę atkūrusioje Lietuvoje

1.1. Stabilus lito tikslas

Nacionalinės valiutos idėja turėjo didelę simbolinę reikšmę ir buvo svarbu, kad naujoji valiuta būtų stipri ir stabili. Pastaruoju aspektu idealiu buvo laikomas tarpukario litas. Tuo metu jis buvo viena iš stabiliausių valiutų Europoje. Šis faktas dažnai buvo minimas ir buvo pabrėžiama, kad reikia palaikyti valiutos stabilumo tradiciją.

Pastaraisiais dešimtmečiais, atliekant ekonominę analizę, buvo pabrėžiama mažos infliacijos ir stabilios piniginių vienetų vertės svarba. Analitiniai ginčai pirmiausia buvo susiję su stabilumo palaikymo priemonėmis, t. y. jų vaidmeniu, sąlygojant patenkinamus bendrus ekonominius rodiklius. Svarbiausias dalykas šiuo atveju yra tai, kad kainų sistema rinkos ekonomikoje veikia geriau, efektyviai paskirstydama išteklius, kai infliacija yra maža.

Lituvai ruošiantis įvesti litą, stabilios valiutos tikslas buvo suprantamas kiek kitaip. Diskutuojant pinigų stabilumas buvo interpretuojamas kaip savaiminė vertybė.

■ Per Hedfors – Švedijos centrinio banko (Sveriges Riksbank) darbuotojas, atsakingas už tarptautinius ryšius ir integraciją į Europos Sąjungą. 1991–1993 m. buvo TVF atstovas Lietuvoje, dirbo Lietuvos banke patarėju.

Laukiamas lito stiprumas ir stabilumas buvo priešinamas su didėjančiu rublio, kuris ėmė prarasti savo vertę tiek prekių ir paslaugų, tiek užsienio valiutų atžvilgiu, nestabilumu.

Viena iš pirmųjų laisvos Lietuvos valdžios iniciatyvų buvo pareiškimas tapti Tarptautinio valiutos fondo nare (1991 m. rugsėjo mėn.). Tuo buvo išreikštas noras gauti tarptautinę paramą, siekiant valiutos stabilumo ir kartu pasirengti tarptautinei vidaus ekonominės politikos priežiūrai.

1.2. Veiksmingų pinigų politikos priemonių poreikis

Pinigų stabilumas turi du aspektus, t. y. stabilumas prekių ir paslaugų atžvilgiu (kainų stabilumas) bei stabilumas užsienio valiutų atžvilgiu (valiutos kurso stabilumas). Būtina sąlyga, norint pasiekti stabilumą abiem šiais aspektais, yra pinigų kiekio, sukuriama šalies viduje, ribojimas.

Siekiant riboti pinigų pasiūlos didėjimą, reikia patenkinti mažiausiai tris sąlygas. Pirmą, turi egzistuoti monetarinė valdžia, kuri įpareigota kontroliuoti pinigų bazę (cirkuliuojančius banknotus ir bankų indėlius centriniame banke). Paprastai tai yra centrinis bankas. Antra, monetarinė valdžia turi būti tam tikru laipsniu nepriklausoma, siekiant apsaugoti nuo spaudimo teikti kreditus ir tokiu būdu per daug padidinti pinigų bazę. Trečia, monetarinei valdžiai reikia atitinkamo pinigų politikos priemonių rinkinio bei patirties jam panaudoti.

Pasiekus visišką nepriklausomybę, Lietuva jau turėjo centrinį banką – Lietuvos banką. Jis buvo įsteigtas 1990 m. kovo mėn. Lietuvos bankas ėmė augti absorbuodamas tarybinių bankinių institucijų filialus, veikiančius Lietuvoje. Taigi 1991 m. pradžioje prie jo buvo prijungti Statybos ir pramonės banko, Socialinio vystymo banko, o 1991 m. gruodžio mėn. – TSRS valstybinio banko filialai. 1992 m. pradžioje Lietuvos bankas buvo labai didelė institucija, vykdanti tiek komercinio, tiek centrinio banko funkcijas*.

Viena iš Lietuvos banko funkcijų buvo „reguluoti pinigų ir kredito apyvartą“ bei „vykdyti pinigų bei emisijos politiką, kuri padėtų pašalinti rinkos disproporciją, sudarytą sąlygas turėti konvertuojamą valiutą“**. Pastaroji frazė rodo, kad buvo patenkintas pirmasis pinigų stabilumo reikalavimas, t. y. Lietuvos bankas turėjo įgaliojimus siekti pinigų stabilumo.

Tačiau institucinis pasirengimas nedaug padėjo pasiekti šį tikslą. Pirmiausia, egzistavo esminė interesų konflikto tarp Lietuvos banko komercinių ir centrinio banko operacijų problema. Komercinė veikla apėmė kreditų teikimą ir pelno gavimą, o centrinio banko uždavinys buvo užtikrinti pinigų stabilumą ribojant banko kreditų teikimą. Šį konfliktą reikėjo pašalinti komercines operacijas perduodant atskirai institucijai, t. y. reikėjo sukurti atitinkamą dviejų lygių bankų sistemą.

Lietuvos bankui trūko ir adekvačių mechanizmų vykdant šalies kreditų teikimo ir pinigų kūrimo kontrolę. Ypač trūko refinansavimo mechanizmo, su kurio pagalba centrinis bankas savo nuožiūra galėtų teikti komerciniams bankams papildomą likvidumą, taip pat absorbuoti perteklinį likvidumą. Iš tiesų tik valstybei priklausantys ir valstybės kontroliuojami bankai iš esmės turėjo automatinį priėjimą prie overdraftų Lietuvos banke. Dėl to Lietuvos banko galimybės kontroliuoti likvidumo injekcijas ekonomikai buvo labai ribotos.

Vieną pinigų politikos priemonę Lietuvos bankas turėjo nuo pat savo, kaip centrinio banko, egzistavimo pradžios, t. y. privalomųjų atsargų reikalavimą, kuris buvo nustatytas 10 procentų bankų išipareigojimų. Nors šis reikalavimas buvo numatytas kaip riziką ribojantis, be to, atsargų reikalavimai paprastai yra laikomi gana šiurkščiomis pinigų kontrolės priemonėmis, vis dėlto ši priemonė galėjo būti

*1991 m. pabaigoje Lietuvos bankų sistemoje dominavo trys valstybei priklausančios institucijos: Lietuvos bankas, Žemės ūkio bankas ir Taupomasis bankas. Taip pat buvo 12 naujų veikiančių komercinių bankų. Tik trys iš pastarųjų bankų buvo visiškai privatūs. Lietuvos bankas ir Žemės ūkio bankas apėmė 90 procentų visų bankų kreditų įmonėms (valstybinėms įmonėms ir kooperatyvams) bei namų ūkiams.

** Lietuvos banko įstatymas priimtas 1990 m. vasario 13 d. Naujasis Lietuvos banko įstatymas, priimtas 1994 m. gruodžio 1 d., dar aiškiau pveda Lietuvos bankui rūpintis pinigų stabilumu. Jame teigiama, kad „pagrindinis Lietuvos banko tikslas yra siekti Lietuvos Respublikos pinigų stabilumo“.

panaudota reguliuojant bankų likvidumą ir skolinimo pajėgumą. Galiausiai Vyriausybė turėjo teisę nustatyti palūkanų normų viršutines ribas.

Potenciali egzistuojančios pinigų kontrolės sistemos problema buvo ta, kad Lietuvos banko personalas neturėjo jokios patirties vykdydamas pinigų politiką rinkos ekonomikoje ir nemokėjo naudotis vakarietiško tipo pinigų analize. Maskvoje nebuvo vykdoma jokia pinigų politika, tuo labiau Vilniuje. Tokia patirtis galėjo būti įgyta tik laikui bėgant.

Lietuvos banko užduotis buvo ypač sunki atsižvelgiant į tai, kad tarybinės bankų ir finansų sistemos vaidmuo bei naujasis Lietuvos banko vaidmuo labai skyrėsi. Esant centriniam planavimui, finansavimas turėjo būti automatiškai prieinamas bet kokiam projektui, įtrauktam į planą, o bankų ir finansų sistema buvo pasyvus sąskaitybės mechanizmas.

Esant naujai sistemai, finansai turėjo būti efektyviai paskirstomi bankų sistemos, o jų bendras kiekis privalėjo būti kontroliuojamas centrinio banko. Kol skolintojai priprastų prie šios sistemos, turėjo praeiti kažkiek laiko. Tuo tarpu Vyriausybė ir Lietuvos bankas nuolat jautė galingų suinteresuotų grupių spaudimą teikti kreditus. Šia užkulisine veikla užsiėmė valstybei priklausančios pramonės įmonės ir žemės ūkio sektorius, kurie turėjo stiprią politinę paramą.

Apskritai išlikusios tarybinės struktūros ir tradicijos prisidėjo prie silpnos finansinės drausmės, trukdė pinigų politikai. Pavyzdžiui, finansinės drausmės trūkumas buvo svarbus veiksnys didėjant įmonių įsiskolinimams. 1992 m. šie įsiskolinimai didėjo labai sparčiai, trukdydami organizuotos kredito rinkos normaliems kreditų paskirstymo ir kreditų normavimo mechanizmams.

1.3. Ekonomikos nestabilumas ir pinigų politika

Reikėjo daugybės institucinių ir techninių patobulinimų siekiant, kad pinigų politika taptų veiksminga. Tačiau ekonominė situacija, su kuria susidūrė Lietuvos politikos kūrėjai pirmaisiais mėnesiais atkūrus nepriklausomybę buvo tokia, kad pinigų stabilumą pasiekti buvo labai sudėtinga, netgi turint visą arsenalą pinigų politikos priemonių. Tarybinės ekonomikos dezintegracija paliko nestabilumą, kurio nebuvo įmanoma skubiai pašalinti. Tarp dezintegracijos simptomų buvo greitai didėjančios kainos ir krintantis rublio kursas. Taigi Lietuvoje 1992 m. pradžioje mažmeninės kainos buvo beveik 600 procentų didesnės negu prieš metus. Tuo pačiu laikotarpiu rublis nuvertėjo 85 procentais JAV dolerio atžvilgiu.

Infliacijos procesas iš esmės buvo kainų liberalizavimo padarinys nepriteklių ir stabdomos infliacijos aplinkoje. Tai buvo būdinga visai rublio zonai. Tačiau Lietuvoje 1991 m. ir 1992 m. infliacijos procesą sąlygojo ir šalies darbo užmokesčio ir kainų spiralė, susidariusi dėl vykdytos pajamų politikos: keletą kartų 1991 m. valstybinės įmonės turėjo pakelti darbo užmokestį, taip pat joms buvo leista koreguoti kainas siekiant apsaugoti šalies rinką nuo paklausos kitų Tarybų Sąjungos respublikų didėjimo įtakos. Pastarasis tikslas buvo pasiektas, nors ir padidėjus inflacijai.

Iki 1992 m. pradžios inflacija Lietuvoje įgavo inerciją ir nebuvo pagrindo manyti, kad artimiausioje ateityje ši inercija susilpnės. Be to, buvo aišku, kad artimiausiais mėnesiais kainos ir toliau gerokai didės paprasčiausiai dėl besitęsiančio kainų liberalizavimo proceso. Reikėjo tikėtis, kad Lietuva ypač stipriai nukentės nuo atsiradusių nepalankių prekybos sąlygų, kadangi kainos, prekiaujant su Tarybų Sąjunga, pakilo iki pasaulinės rinkos lygio. Svarbiausias dalykas šiuo atveju buvo importuojama energija (nafta ir dujos), nuo kurios Lietuva buvo visiškai priklausoma, o jos kaina buvo kur kas mažesnė tarprespublikinėje prekyboje negu pasaulinėje rinkoje. Taigi vien jau energetikos sektorius būtų sukūręs didelę infliacijos bangą.

Esant šioms aplinkybėms, Lito komitetas* neabejotinai nusprendė, kad prielaidos nacionalinei valiutai sėkmingai įvesti dar nesukurtos, kaip buvo tikėtasi iškart atkūrus nepriklausomybę. Bet kuriuo atveju lito įvedimas, kuris buvo planuotas 1992 m. pradžioje, buvo atidėtas.

Dabartiniai ekonominiai tyrinėjimai parodė, kad pasitikėjimo ir patikimumo veiksniai atlieka svarbų vaidmenį ekonominės politikos sėkmei arba nesėkmei. Netgi techniškai tobula pinigų politika gali būti neveiksminga, jeigu ja nepasitikima. Šie tyrinėjimai taip pat byloja, kad, praradus pasitikėjimą, jį atgauti yra labai sunku. Pasitikėjimą reikia užsitarnauti, o tam būtinas nuoseklus ir sėkmingas politikos, orientuotos į stabilumą, pritaikymas.

Jeigu litas būtų įvestas didelės infliacijos ir ribotų pinigų politikos galimybių aplinkoje, būtų buvę labai sunku išsaugoti jo vertę. O jeigu mėginimas tai padaryti būtų sužlugęs, kiltų nepasitikėjimas ir litu, ir Lietuvos banku. Atidėdamas lito įvedimą, Lito komitetas leido rubliui pakelti didžiausią egzistuojančio nestabilumo smūgį ir tikriausiai padidino galimybes sėkmingai įvesti litą ateityje.

2. Laikinoji nacionalinė valiuta talonas

2.1. Talono įvedimas

Šiek tiek atidėti lito įvedimą buvo naudinga siekiant ilgalaikio lito stabilumo, taip pat buvo aišku, kad kol Lietuva liks rublio zonoje, jos galimybės daryti įtaką infliacijos tempui bus ribotos. Be to, kai kurios kitos problemos, susijusios su tolesniu rublio naudojimu, išryškėjo 1992 m. viduryje.

Viena iš problemų buvo bendras rublio banknotų trūkumas. Atkūrus Lietuvos nepriklausomybę, buvo sukurta sistema, pagal kurią Rusijos centrinis bankas tiekė Lietuvos bankui rublius, apmokant jų nominalią vertę. Tačiau, padidėjus kainų mastui, tiekiamų banknotų kiekis neatitiko jų paklausos, ir antrąjį 1992 m. ketvirtį grynųjų pinigų trūkumas tapo ryškus. 1992 m. gegužės mėn. valdžios institucijos nutarė sumažinti rublių trūkumą įvedant taloną, kuris cirkuliuotų kartu su rubliu kaip teisėta mokėjimo priemonė. Talono banknotai buvo naudojami kartu su rublio banknotais, santykiu 1:1. Jie į apyvartą įvesti taip pat kaip ir centriniam bankui įvedant bazinius pinigus, t. y. didinant vidaus ir užsienio aktyvus.

Kita problema, kuri išryškėjo trečiąjį 1992 m. ketvirtį, – ta, kad Lietuvos bankas pradėjo registruoti dideles rublių įplaukas per kai kurias korespondentines sąskaitas su kitų buvusios Tarybų Sąjungos šalių centriniais bankais. Ypač dideli pertekliai buvo užregistruoti sąskaitose su Ukraina, Baltarusija ir Azerbaidžanu (kita vertus, Lietuva su Rusija ir toliau turėjo didelį deficitą, susijusį su energijos importu). Buvo priežasčių manyti, kad įplaukų pobūdis buvo spekuliacinis, tikriausiai paskatintas Lietuvos nacionalinės valiutos reformų. Įplaukos darė įtaką likvidumo palaikymui Lietuvos bankų sistemoje. Tačiau nuo rugsėjo mėn. Lietuvos bankas pradėjo stabdyti šių įplaukų pavertimą vietiniais fondais.

Siekiant ryžtingiau veikti prieš rublio įplaukas, Lito komitetas rugsėjo mėn. pabaigoje paskelbė, kad rublis nustos būti teisėta atsiskaitymo priemone nuo spalio 1 d. Tačiau Lito komitetas ne įvedė litą, o paskelbė, kad talonas bus vienintelė teisėta mokėjimo priemonė. Gyventojams buvo leista paversti turimas rublių santaupas talonais, santykiu 1:1. Bankų sąskaitos buvo automatiškai perskaičiuotos tuo pačiu santykiu.

Naujosios valiutos išorinės vertės atžvilgiu valdžios institucijos nusprendė nemėginti fiksuoti jos vertės kokios nors kitos valiutos atžvilgiu. Vietoj to buvo priimtas svyruojančio keitimo kurso režimas su unifikuoju, rinkos lemiamu keitimo kursu, taikomu tiek einamiesiems, tiek kapitalo sandoriams.

* Lito komiteto apmąstymai nebuvo publikuoti.

Tikslios priežastys, kodėl Lito komitetas nusprendė įvesti ne litą, o laikinąją valiutą, yra nežinomos. Vienas iš paaškinimų, pateikiamų tuo metu, buvo tai, kad talonas jau buvo cirkuliacijoje ir kad tokiu būdu buvo galima veikti greičiau, t. y. padarant taloną vienintele teisėta mokėjimo priemone, negu įvedant litą. Tačiau, atrodo, kad valdžios institucijos taip pat liko susirūpinusios naujos valiutos stabilumo palaikymo perspektyvomis ir nenorėjo, kad litą nuvertintų galima šiuo atžvilgiu nesėkmė.

2.2. Politika, skirta palaikyti taloną

Įvedus taloną, Vyriausybė ir Lietuvos bankas taip pat įgyvendino daugybę ekonominės politikos priemonių. Šių priemonių tikslas buvo dvejopas: pagreitinti perėjimą prie rinkos ekonomikos ir išvengti rublio zonos pinigų nestabilumo, t. y. didelės infliacijos ir nuolatinio valiutos nuvertėjimo.

Politikos priemonių rinkinys apėmė keletą priemonių, sukurtų sustiprinti Lietuvos banko pinigų politikos vykdymo galimybes:

1) nuspręsta Lietuvos banką pertvarkyti į centrinį banką, paliekant tą patį pavadinimą, ir į valstybei priklausantį komercinį banką, pavadintą Lietuvos valstybiniu komerciniu banku. Metų pabaigoje šis padalijimas buvo baigtas, taigi sukurta dviejų lygių bankų struktūra, Lietuvos bankui priskiriant atsakomybę už pinigų politiką;

2) uždrausta bankams automatiškai gauti kreditus iš sąskaitų Lietuvos banke (overdraftai);

3) įvestas naujas refinansavimo būdas bankams Lietuvos banke. Taikydamas šį būdą, Lietuvos bankas reguliavo bankų likvidumą aukciono tvarka: jis galėjo siūlyti kreditus aukcionuose, jeigu norėjo padidinti bankų likvidumą, ir galėjo siūlyti indėlius aukcionuose, jeigu norėjo sumažinti likvidumą. Aukciono panaudojimas padėjo pritaikyti rinkos principus nustatant palūkanų normas. Taip buvo atsisakyta tarybinio metodo, kai palūkanų normos buvo nelanksčiai fiksuotos, o tai neleido joms atlikti tinkamo vaidmens paskirstant išteklius.

4) panaikinti Vyriausybės įgaliojimai įsikišti į palūkanų normų nustatymo procesą, o įgaliojimai vykdyti palūkanų normų politiką perduoti Lietuvos bankui.

Anksčiau minėtos reformos sukūrė reikalingas institucines sąlygas nuosekliai, į rinką orientuotai pinigų politikai, skirtai riboti kreditų ir pinigų didėjimą ekonomikoje. Nepaisant to, Lietuvos bankas jautė, kad naujos priemonės turės būti taikomos laikui bėgant. Atitinkamai Lietuvos bankas nusprendė, kad pradiniam nepriklausomos Lietuvos pinigų politikos etape ši politika turės būti pagrįsta tiesioginės kontrolės priemonėmis. Todėl Lietuvos bankas pradėjo kontroliuoti tarpbankines paskolas, nustatydamas bankų skolinimosi ribas. Jos buvo nustatytos siekiant apriboti bendrą bankų kreditų ir pinigų kiekio didėjimą iki lygio, kuris atitiktų skelbiamą infliacijos sulėtėjimą. Už nustatytų reikalavimų nevykdymą buvo taikomos baudos. Stabilizacijos priemonės, priimtose antrojoje 1992 m. pusėje, taip pat apėmė griežtą fiskalinę ir pajamų politiką. Fiskalinė politika buvo skirta palaikyti fiskalinio biudžeto balansą. Pagrindinis pajamų politikos tikslas buvo sulėtinti darbo užmokesčio ir kainų spiralę. Ji taip pat turėjo užtikrinti, kad kainų padidėjimas, numatomas dėl padidėjusių importuojamos energijos kainų, nesukeltų dar didesnio kainų kilimo. Pajamų politikos orientyras buvo darbo užmokestis, kurį siūlė Vyriausybė ir tiesiogiai kontroliavo valstybinėse įmonėse.

2.3. Pasitikėjimo talonais trūkumas

Nors ir buvo taikomos intensyvios stabilizavimo priemonės, kurių ėmėsi Vyriausybė ir Lietuvos bankas talonui palaikyti, numatytas pinigų stabilumas nebuvo pasiektas. Infliacija išliko labai didelė. 1992 m. paskutiniaisiais mėnesiais ji sudarė beveik 30 procentų kiekvieną mėnesį. 1993 m. pradžioje ji laikinai sulėtėjo, tačiau jau kovo ir balandžio mėn. vėl padidėjo daugiau kaip 20 procentų per mėnesį.

Talono keitimo kursas dolerio atžvilgiu tuo metu, kai buvo įvesta naujoji valiuta, buvo 250 talonų už dolerį. Kurį laiką talonas šiek tiek pabrango dolerio atžvilgiu, tačiau lapkričio mėn. jo kursas ėmė sparčiai kristi, kol 1993 m. gegužės mėn. pirmojoje pusėje dolerio kaina pakilo iki 550 talonų.

Kadangi Vyriausybės ir Lietuvos banko stabilizavimo politika buvo vykdoma mažiau ar daugiau pagal planą, nestabilumo priežastys buvo pasitikėjimo veiksniai. Pereinamuoju Lietuvos ekonomikos laikotarpiu buvo nemažai abejonių dėl ekonominių perspektyvų apskritai, ir tai buvo natūralu. Be to, kai kurie įvykiai ketvirtąjį 1992 m. ketvirtį sustiprino šias abejones ir mažino pasitikėjimą stabilumu ateityje.

Pagrindinis veiksnys, daręs įtaką pasitikėjimui, buvo susijęs su Lietuvos banko korespondentinėmis sąskaitomis su ankstesnėmis sovietinėmis šalimis. Po valiutos reformos Lietuvos bankas ėmė įgyvendinti politiką, pagal kurią atsisakė pervesti įplaukas šiose sąskaitose į vidaus fondus. Lietuvos įmonės, turinčios pajamų buvusių sovietinių šalių valiuta, turėjo jas parduoti kitoms įmonėms, kurioms reikėjo tos konkrečios valiutos. Tačiau 1992 m. pabaigoje buvo padarytos kai kurios išimties dėl stipraus įtakingų užkulisio veikėjų spaudimo. Pavyzdžiui, lapkričio mėn. Vyriausybė ir Lietuvos bankas nusprendė konvertuoti eksporto pajamas rubliais į talonus. Šie ir kiti panašūs sandoriai buvo vykdomi keitimo kursu 1 talonas už 1 rublį, nors talonas iš tiesų pabrango rublio atžvilgiu valiutos reformos metu. Tai sudarė sąlygas arbitražui ir tolesnėms rublių įplaukoms.

Iki metų pabaigos Lietuvos bankas nutraukė kišimąsi į nekonvertuojamųjų valiutų rinką. Tačiau kartu ši politika turėjo du neigiamus padarinius. Pirma, ji nulėmė didelį bankų likvidumo padidėjimą. Antra, ir galbūt tai dar svarbiau, rublių pirkimas nominalia verte (1 talonas = 1 rublis) sąlygojo netikrumo dėl būsimos talono vertės atsiradimą ir kėlė nepasitikėjimą jo stabilumu.

Antrasis veiksnys, kuris taip pat mažino pasitikėjimą antrojoje 1992 m. pusėje, buvo stiprus Vyriausybės ir Lietuvos banko spaudimas dėl specialių kreditų žemės ūkio ir energetikos sektoriams. Vyriausybės nurodymu tokie kreditai buvo suteikti Žemės ūkio bankui ir Lietuvos valstybiniam komerciniam bankui, kad būtų galima juos toliau perskolinti atitinkamiems sektoriams*.

Trečiasis veiksnys, kuris laikinai prisidėjo prie netikrumo didėjimo, neturėjo jokio ryšio su monetarinės sistemos plėtote. Parlamentas gruodžio mėn. priėmė sprendimą paskelbti valstybės turto privatizavimo moratoriumą. Moratoriumo paskelbimas buvo motyvuojamas apgavysčių nustatymu ir galiojo tik trumpą laiką, kai šie įtarimai buvo tiriami. Nors moratoriumas buvo trumpas, o privatizacija buvo tęsiama sausio viduryje, tai sukėlė abejonių reformų proceso ateitimi.

Pesimistiniai lūkesčiai, kurie išliko 1992 m. pabaigoje, greitai sukūrė nacionalinės valiutos nuvertėjimo ir kainų didėjimo inerciją. Pavyzdžiui, talonui pradėjus nuvertėti ir mažėjant pasitikėjimui, tolesnio nuvertėjimo laukimas darė įtaką įmonėms, namų ūkiams ir bankams, kuriems tapo naudinga pirkti ir saugoti konvertuojamąją valiutą, daugiausia – dolerius. Didesnė dolerių paklausa dar labiau nuvertino taloną ir t. t. Bankams buvo ypač naudinga spekuliuoti talono atžvilgiu aktyvus laikant užsienio valiutomis (daugiausia – doleriais), o pasyvus – talonais. Dėl to jie turėjo dideles atviras pozicijas užsienio valiuta; dažnai šios pozicijos stipriai viršydavo riziką ribojančius normatyvus, nustatytus Lietuvos banko.

* Lietuvos bankas sėkmingai įgyvendino šio skolinimo sąlygas, tarp kurių nebuvo jokio subsidijų elemento.

Tokia pati spiralė susikūrė dėl kainų lygio. Pradinis talono nuvertėjimas 1992 m. pabaigoje paskatino infliaciją dėl didesnių importo kainų. Vėliau būsimo kainų pakėlimo lūkesčiai paskatino įmones ir namų ūkius į juos atsižvelgti nustatant kainas ir darbo užmokesčių dydžius. Dėl šios priežasties prognozės išsipildė pačios. Įmonės taip pat neskubėdavo realizuoti produkcijos, manydamos, kad bus pelningiau vėliau parduoti prekes, t. y. sulaukus didesnių kainų. Tai sąlygojo prekių trūkumą ir didino infliacijos spaudimą.

Spekuliacija talono atžvilgiu pasirodė gana pelninga tiek valiutos, tiek vidaus prekių ir paslaugų rinkose. Egzistavo bendras nenoras laikyti talonus. Tai rodė staigus pinigų apyvartos greičio didėjimas.

3. Pinigų stabilizavimo pažanga

Taigi nebuvo numatyto pinigų stabilumo, nors ir buvo taikomos stabilizavimo priemonės, kurias įgyvendino Vyriausybė ir Lietuvos bankas. 1993 m. pavasarį, kaip jau minėta, infliacijos mėnesio tempas buvo didesnis kaip 20 procentų, o talonas nuvertėdavo beveik kas dieną. Todėl Lietuvos bankas nusprendė, kad reikia papildomų politikos priemonių siekiant sustabdyti infliacijos ir valiutos nuvertėjimo spiralę.

3.1. Talono stabilizavimas ir lito įvedimas

Paprastai centrinis bankas, pereidamas prie labiau varžančios pinigų politikos, sumažina bankų sistemos likvidumą ir skatina bankus laikyti pinigus indėliuose centriniame banke. Lietuvos banko atveju tai turėjo būti daroma aukciono tvarka. Tačiau Lietuvos bankas nusprendė, kad aukcionas nėra pakankamai veiksminga priemonė susidariusioje situacijoje. Esant realioms tolesnio talono nuvertėjimo prognozėms, bankai nebūtų lengvai atsisakę užsienio valiutomis teikiamos pirmenybės talonų indėlių Lietuvos banke atžvilgiu. Be to, perteklinių atsargų suma jau buvo labai didelė, o aukciono tvarka buvo sukurta pirmiausia paveikti bankų atsargų ribinius pokyčius.

Šioje situacijoje Lietuvos bankas nusprendė gerokai padidinti bankų privalomas atsargas talonais. Jis padidino privalomas atsargas indėliams nacionaline valiuta nuo 10 iki 12 procentų. Tuo pačiu metu Lietuvos bankas įdiegė privalomas atsargas indėliams užsienio valiuta. Jiems šis reikalavimas anksčiau nebuvo taikomas. Naujos priemonės sąlygojo atsargų talonais trūkumą bankų sistemoje, dėl ko bankai turėjo mokėti Lietuvos bankui baudas. Siekdami to išvengti, bankai tapo užsienio valiutos pardavėjais*. Taigi užsienio valiutos pasiūla rinkoje smarkiai padidėjo. Kasdienis talono nuvertėjimas baigėsi gegužės 7 d., kai santykis buvo 557,5 talono už dolerį. Nuo to laiko talonas ėmė stiprėti. Per kelias savaites talono vertė stipriai kilo ir birželio pabaigoje buvo apie 440 talonų už 1 dolerį, t. y. nuo gegužės mėn. pradžios talono vertė pakilo apie 25 procentus.

Poveikis infliacijai taip pat buvo didelis. Infliacija nukrito nuo 25 procentų (balandžio mėn.) iki 13 procentų (gegužės mėn.) ir iki 6 procentų (birželio mėn.).

Pinigų paklausos perėjimas nuo dolerio prie nacionalinės valiutos taip pat nulėmė ryškų šalies palūkanų normų padidėjimą.

Šioje situacijoje Lito komitetas nusprendė įgyvendinti antrąjį Lietuvos valiutos reformos etapą – birželio 25 d. buvo įvestas litas. Kadangi nacionalinė valiuta jau cirkuliavo, spekuliacinių įplaukų iš užsienio rizika buvo nedidelė. Taigi perskaičiuoti buvo leista ilgiau negu tada, kai buvo įvestas talonas. Liepos 20 d. šis procesas buvo baigtas.

* Kadangi bankai jau turėjo užsienio valiutos perteklių, buvo mažai tiesioginės rizikos, kad jie bus įstumti į atvirą poziciją kita kryptimi. Tačiau nuo birželio mėn. pabaigos Lietuvos bankas ėmėsi laipsniško privalomųjų atsargų perskaičiavimo (jis buvo baigtas gruodžio mėn.) užsienio valiutos indėliams iš šalies valiutos į užsienio valiutą.

Naujoji valiuta buvo įvesta vienodu 100 talonų už 1 litą perskaičiavimo kursu. Kaip ir talonui, litui buvo leista svyruoti, t. y. jo vertė užsienio valiutų atžvilgiu turėjo būti nulemta tarpbankinėje valiutų rinkoje.

3.2. Pinigų politika įvedus litą

Laikotarpiu, kai tik buvo baigta valiutos reforma, litas ir toliau stiprėjo, o užsienio valiutos pasiūla išliko didelė. Šią pasiūlą palaikė kapitalo įplaukos ir Lietuvos ekonomikos dedolerizacija, o tai rodė, kad vyksta atvirkštinis negu ankstesnis pasitikėjimo nacionaline valiuta mažėjimo procesas. Lito paklausa buvo didelė, cirkuliuojančių litų kiekis didėjo, o palūkanų normos ėmė kristi.

Rugsėjo mėn. 1 dolerio kaina pasiekė 3,50 lito. Infliacija taip pat liko maža, bent jau palyginti su infliacija 1992 m. ir 1993 m. pradžioje, ir sudarė 4,2 procento.

Praėjus tam tikram laiko tarpui po valiutos reformos, Lietuvos bankas pradėjo vykdyti pinigų politiką pirkdamas užsienio valiutą. Tiesioginis šio įsikišimo į rinką tikslas užsienio valiutos atžvilgiu buvo noras sulėtinti ir galiausiai sustabdyti lito vertės didėjimą. Tačiau tai taip pat padidino bankų sistemos likvidumą. Kadangi spaudimas užsienio valiutos rinkoje išliko trečiąjį ir ketvirtąjį 1993 m. ketvirtį, bankų likvidumas dar labiau padidėjo. Tai kėlė pavojų, kad plėsis bankų kreditų teikimas, o dėl to pagreitės pinigų pasiūlos augimas ir padidės infliacija. Lietuvos bankas privalėjo išvengti tokių įvykių.

Kreditų limitų ribos, nustatytos laikinai 1992 m. rudenį, panaikintos 1993 m. birželio mėn. ir vėliau nebuvo nustatytos*. Todėl jų nebuvo galima panaudoti siekiant sustabdyti potencialų kreditų teikimą. Vietoj to Lietuvos bankas ėmė naudoti sukurta indėlių aukcionų mechanizmą, siekdamas sumažinti bankų sistemos likvidumą. Šią priemonę Lietuvos bankas gana aktyviai taikė 1993 m. paskutiniaisiais mėnesiais. Aukcionai gerai veikė techniškai, tačiau jų veiksmingumas sumažėjo dėl bankų nenoro dalyvauti šiuose aukcionuose. Tai tikriausiai buvo laikina problema, atsiradusi tinkamai nesuvokiant aukcionų vaidmens.

Iki 1994 m. pradžios užsienio valiutos įplaukos sulėtėjo ir Lietuvos bankui pavyko stabilizuoti valiutos kursą santykiu 3,90 Lt : 1 JAV dol.** , nepadidinant bankų likvidumo. Infliacija išliko palyginti nedidelė ir jos mėnesio tempas buvo mažesnis kaip 5 procentai.

Summary

ESTABLISHMENT OF THE LITHUANIAN MONETARY SYSTEM FOUNDATIONS

Per Hedfors

When Lithuania declared itself independent in March 1990 so called Group for the creation of a Concept for Economic Independence proposed the introduction of a national Lithuanian currency – litas. The authority to decide how and when to introduce the litas was vested in the Litas Committee. The importance of low inflation and a stable value of the monetary unit has been emphasized in economic analysis.

Monetary stability had two aspects: price stability and exchange rate stability. A necessary condition for the achievement of stability in both these respects is limited money supply. In order for the growth of money supply to be limited, at least three requirements have to be met. First, there has to be a monetary authority, i. e. central bank. The Bank of Lithuania has been established in March 1990 and had a mandate to work towards monetary stability. By early 1992, the Bank of Lithuania was a very large institution, combining both commercial and central banking function. There was conflict between commercial and central banking operations of the Bank

* Paprastai manoma, kad tiesioginė kreditų kontrolė, tokia kaip kreditų limitų ribos, turėtų būti taikoma tik trumpą laiko tarpą. Priežastis yra ta, kad jos iškraipo ir sumažina konkurenciją bankų sistemoje.

** Esant šiam kursui, vidutinis atlyginimas Lietuvoje buvo apie 80 JAV dol., dėl to Lietuvos konkurencinė padėtis buvo labai palanki visais požiūriais.

of Lithuania which had been eliminated through the transfer of the commercial operations to a separate entity.

The Bank of Lithuania also lacked adequate mechanisms to exercise its control over domestic credit expansion and money creation. The Bank of Lithuania did have one monetary policy instrument, i. e. a cash reserve requirement, set at 10 percent of banks' liquid liabilities. A potential problem with the existing system of monetary control was that the staff of the Bank of Lithuania had no experience in conducting monetary policy in a market economy. Moreover, the remnants of Soviet structures and traditions helped create a climate of weak financial discipline, which made monetary policy more difficult. A number of institutional and technical improvements were required for monetary policy to become fully effective. But the first several months after independence was such as to make the achievement of monetary stability extremely difficult. In circumstances, the Litas Committee apparently concluded that the pre-requisites for a successful introduction of the litas were not present. By postponing the litas introduction, the Litas Committee let the ruble bear the brunt of the existing instability and presumably increased the chances for a successful litas introduction later. Recent economic research has demonstrated the important role played by confidence and credibility factors for the success or failure of economic policy.

Although it was in the interest of the long-term stability of the litas. So in May 1992, the authorities moved to introduce the temporary national currency talonas to be circulated alongside the ruble as legal tender. In connection with introduction of the talonas the Government and the Bank of Lithuania also implemented a wide array of economic policy measures. The aim these measures was to press ahead with the transition to a market economy and to break away from the monetary instability. However, the desired monetary stability failed to materialize, in spite of the stabilization measures implemented by Government and the Bank of Lithuania. Accordingly, the Bank of Lithuania decided that additional policy measures were needed to stop the spiral of inflation and currency depreciation. In this situation the Bank of Lithuania decided to increase sharply banks' compulsory reserve holdings in talonai and foreign currency, the latter had previously not been subject to this requirement. The introduced measures were positive and the Litas Committee decided to implement the second stage of the Lithuanian currency reform, and the litas was introduced beginning on June 25 of 1992. After the litas introduction the Bank of Lithuania implemented monetary policy to stabilise the litas.

By the beginning of 1994, the Bank of Lithuania succeeded in stabilizing the exchange rate at Lt 3.90 = US \$ 1.

CENTRINIŲ BANKŲ ATsirADIMAS IR VAIDMUO

Sigitas Šiaudinis

Centriniai bankai* – viena iš svarbiausių šiuolaikinės ekonomikos institucijų. Ši svarba lemia ir nuolatinį visuomenės dėmesį, nuomonių įvairovę ir aštrias diskusijas ne tik dėl centrinių bankų vaidmens, bet ir dėl pačios jų būtinybės. Diskusijos vyksta nesibaigiančia spirale – tai būdinga visiems sudėtingiems ir aktualiems visuomenės gyvenimo reiškiniams. Tam, kad geriau suprastume centrinių bankų paskirtį ir problemas, su kuriomis jie susiduria šiomis dienomis, prisiminkime, kaip ši institucija susiformavo.

Pagrindiniai žodžiai: pinigai, banknotai; kvazipinagai; centrinis bankas; emisija; infliacija; R. Peel aktas.

Įvadas

Centriniai bankai pradėti steigti XIX a., nacijų formavimosi, pramonės revoliucijos ir esminių pinigų ūkio pokyčių metu. „Moderni valstybė, ką tik suskubusi gimti, tuojau imasi globoti krašto ūkį ir todėl kreipia daug dėmesio to ūkio pagrindui – pinigams. Pirmiausia valstybė pasiima išimtinę pinigų gamybos teisę“ [6, p. 39]. Centrinio emisijos banku tapdavo tas bankas, kuriam valdžia suteikdavo dominuojančią arba išimtinę teisę valstybėje leisti į apyvartą ir išimti iš jos banknotus.

Prieš centrinio banko atsiradimą banknotus paprastai leisdavo įvairūs šalies bankai, užsiiminėję komercine veikla. Kaip ir patys bankai, jų banknotai būdavo nevienodai patikimi. Tokią ankstyvosios banknotų emisijos padėtį lėmė istorinės banknotų atsiradimo priežastys.

Pirmaisiais viduramžių bankininkais tapo auksakalyste užsiiminėję monetų keitėjai, kurie priimdavo saugoti aukso indėlius. Žodis „bankas“ yra kilęs iš italų, t. y. senosios bankininkų kalbos, žodžio *banco*. Jo pradinė reikšmė buvo monetų keitėjo stalis. „Banknotas“ (angl. *banknote* < ital. *banco nota*) reiškė banko skolos vekselį, kurį bankininkas išrašydavo klientui priimdamas saugoti jo indėlį. Pirmieji banknotai būdavo išrašomi mums neįprastoms individualioms indėlių sumoms. Pavyzdžiui, seniausias iki šių dienų išlikęs 1699 m. angliško svarų sterlingų banknotas, išrašytas 555 svarams aukso sterlingų. Beje, bankininkystės raidos pradžioje patys indėlininkai mokėdavo bankininkams už aukso saugojimą.

Jeigu banku būdavo pasitikima, aukso (to meto tikrųjų pinigų) indėlininkas, atsiskaitydamas už prekes, galėdavo mokėti ne tik šiuo auksu, bet ir jo nuosavybę išreiškiančiais banknotais. Vėlyvaisiais viduramžiais bankininkai pajuto prieš juos atsivėrusias dideles galimybes ir vis dažniau bankininkystės naudai atsakydavo auksakalystės verslo. Jie ėmė kredituoti klientus banknotais, leisdami jų į apyvartą daugiau, negu turėjo aukso savo saugyklose. Tai buvo labai pelningas, bet ir rizikingas verslas.

Istorija mena legendinį škotą John Law (1671–1729 m.), kuris Prancūzijos karaliui sukūrė pinigų lengvai „gaminusį“ banką. Šis bankas ketveriems metams Prancūziją pavertė nominaliai turtingiausia pasaulio valstybe, bet, vos susvyravus visuomenės pasitikėjimui, patyrė kraštą nualinusią katastrofą. Pats J. Law greičiausiai tikėjo savo sumanymų ir plačių užmojų sėkme. Šiam tikslui atidavęs visas savo jėgas ir asmeninius turtus, jis mirė visiškame skurde [5, p. 125–129].

Prėjo daugiau kaip šimtmetis, kol bankininkai ir visuomenė išmoko deramai elgtis su šiuo didžiuliu ekonominės energijos šaltiniu. Tam ir buvo įkurti specialūs įgaliojimus turintys centriniai bankai. Svarbu prisiminti šį istorijos tarpsnį, nes ir šiais laikais kai

* Dabartinį mums įprastą pavadinimą centriniai bankai įgijo jau po Antrojo pasaulinio karo. Vakarų visuomenei ieškant išėties iš Didžiosios depresijos aklavietės, ekonomikos teorijoje įsivyravo J. M. Keynes (1883–1946 m.) ekonomikos reguliavimo (aktyvizmo) doktrina. Centrinio banko funkcijos, susijusios su ekonomikos reguliavimu, tapo svarbiausios. Tai pirmiausia – pinigų politikos vykdymas ir bankų banko funkcija. Šios funkcijos pavertė centrinį banką nacionalinės bankų sistemos centru. Iki Didžiosios depresijos (1929–1933 m. – Šiaurės Amerikoje ir 1931–1935 m. – Europoje) banknotų emisija buvo pagrindinė centrinių bankų funkcija, todėl šie bankai buvo vadinami emisijos, arba notų, bankais [5].

kurie rimti mokslininkai, pavyzdžiui, F. Hayek (1899–1992 m.), yra siūlę atsisakyti centrinio banko ir po tiek metų grįžti prie „sveikai“ konkuruojančių banknotų sistemos [13, p. 161].

Vienose valstybėse centriniai bankai (pvz., Anglijos bankas ar Švedijos Riksbankas), prieš tapdami jais, jau veikė kaip valstybės išda aptarnavę komerciniai bankai. Jų laipsnišką peraugimą į centrinį banką įtvirtino valdžios išleisti įstatymai. Kitur centrinis bankas valdžia įsteigė „lygioje vietoje“, pavyzdžiui, Prancūzijos banką ar JAV Federalinę atsargų sistemą.

Priežastys, dėl kurių konkrečiose valstybėse buvo įsteigti centriniai bankai, dažnai skyrėsi, tačiau visos jos atspindi tam tikras centrinio banko funkcijas. Švedijos Riksbankas, kaip komercinis bankas, buvo įkurtas seniausiai (1668 m.). Tačiau antras pagal amžių Anglijos bankas pirmasis įgijo banknotų emisijos monopolį ir turėjo didelę įtaką centrinio banko institucijos įsitvirtinimui visoje Europoje.

1. Anglijos banko įkūrimas: pirmosios centrinių bankų steigimo bangos postūmis ir jo atgarsiai XX a.

Anglijos bankas buvo įkurtas 1694 m., kada karaliui William III skubiai reikėjo pinigų karui su Prancūzija finansuoti. Naujasis bankas skubiai pasiskolino iš visuomenės 1,2 mln. to meto svarų (dabar tai būtų daugiau kaip 80 mln. svarų sterlingų; žr. 1 pav., p. 63) ir tiesiog perskolino juos Karūnai.

1797 m. Anglijos bankas gavo iki šiol populiarią pravarde „Senoji dama iš Siūlo ir adatos gatvės“ (angl. *The Old Lady of Threadneedle Street*). Tais metais anglų spaudoje pasirodė karikatūra, atspindėjusi Anglijos banko ir įsivėlusios į karą vyriausybės santykius: jaunas švaistūnas (ministras pirmininkas William Pitt) begėdiškai lenda banknotais apsirėdžiusiai senai damai (Anglijos bankui) į kišenės, nepaisydamas jos audringų protestų [3, p. 5]. Centrinio Anglijos banko pastatas iki šiol yra minėtoje Londono gatvėje.

Jau 1697 m. Anglijos bankui suteikta išimtinė banknotų emisijos teisė Londono mieste, o 1833 m. – ir 65 mylias (105 km) aplink jį [8, p. 30–31]. Dabartinis anglų svaro žymėjimas „£“, t. y. perbraukta pirmoji lotyniško žodžio *libra* (svaras, svarstyklės) raidė, tų laikų apskaitos dokumentuose reiškė, kad mokėta Anglijos banko banknotais. Mokėjimai auksu buvo žymimi neperbraukta raide „L“.

1.1. Tikrųjų pinigų teorijos ir Bankininkystės teorijos ginčas. R. Peel aktas

Emisijos teise Anglijos bankas naudojosi daug atsargiau negu J. Law bankas. Tačiau griežtai neapibrėžta svarų emisija ir Anglijos banko klaidos neretai pagilindavo ar net sukeldavo šalies ekonomikos krizes [5, p. 440–442]. Todėl 1844 m. sero Robert Peel vadovaujama vyriausybė priėmė įstatymą, išgarsėjusį R. Peel akto vardu. Šiuo įstatymu buvo siekta išspręsti šias problemas, suteikus Anglijos bankui išimtinę banknotų emisijos teisę ir nustatius labai griežtą šios emisijos tvarką.

Prieš priimant R. Peel aktą, Jungtinėje Karalystėje buvo intensyviai diskutuojama, kokia pinigų sistema būtų tinkamiausia. Visuomenė buvo suskilusi į dvi oponuojančias stovyklas, kurios atitinkamai rėmėsi Tikrųjų pinigų teorija (*Currency Principle*)* ir Bankininkystės teorija (*Banking Principle*) [5, p. 442–444].

Pagal Tikrųjų pinigų teoriją (D. Ricardo, H. Thornton), Anglijos bankas savo banknotus turi ne tik laisvai keisti į auksą, bet ir leisti į apyvartą tik supirkdamas auksą, taip juos visiškai padengdamas turimomis aukso atsargomis. Tada, pasak šios teorijos šalininkų, Jungtinės Karalystės pinigų sistema vėl grįžtų prie senųjų savireguliacijos dėsnų, kai banknotų dar nebuvo, ir šalyje cirkuliavo beveik vien

* Terminą *currency* mes verčiame pagal tuo metu jam teiktą prasmę. Tikraisiais pinigais buvo laikomos tauriųjų metalų monetos, o banknotai, vekseliai, juo labiau sąskaitinių pinigų čekiai, „buvo“ tik mokėjimų priemonės (*means of payments*) [14, p. 67].

aukso monetas. Tokioje sistemoje prekių kainos galėtų pakilti, o auksas santykinai atpigti tik dviem atvejais:

1) jeigu prekių gamyba sumažėtų nemažėjant apyvartoje cirkuliuojančiam aukso kiekiui;

2) jeigu cirkuliuojančio aukso kiekio prieaugis pralenktų prekių gamybą.

Tikrųjų pinigų teorija rėmėsi prielaida, kad pinigų kiekis ir jų apyvartos greitis yra menkai susiję. Pinigų apyvartos greitį labiau lemia ne palūkanų lygis (alternatyvūs kaštai), bet instituciniai veiksniai, pavyzdžiui, prekybą aptarnaujantis transportas arba atsiskaitymų infrastruktūra. Santykinai savarankiški pinigų apyvartos greičio pokyčiai „paskę“ pinigų kiekio dinamikoje, kuri yra pagrindinis kainų pokyčių veiksnys. Vėliau šią nuostatą perėmė klasikinė kiekinė pinigų teorija (A. Marshall, I. Fisher) ir jos šių laikų šalininkai – monetaristai (M. Friedman, D. Laidler, K. Brunner).

Pagal Tikrųjų pinigų teoriją, pakilusios prekių kainos skatintų importą ir aukso išvežimą. Tai sumažintų šalyje aukso kiekį ir kainų lygį bei gražintų sistemą į pusiausvyrą. Mažėjant prekių kainoms, suaktyvėtų eksportas, ir apyvartoje didėjantis aukso kiekis šį kritimą sustabdytų. Anglijos bankui nėra prasmės atsakyti svarų emisijos, tačiau jo pinigų politika neturi griauti šios savireguliacijos. Jeigu banknotai nevisiškai padengti aukso (1839 m. svarų padengimas trumpam buvo kritęs net iki 13 procentų [5, p. 441]), tai importo prieaugis nesumažins šalies pinigų kiekio ir kainų. Importui apmokėti išleisti banknotai, priešingai negu auksas, netrukus vėl grįš į valstybę emitentę. Banknotų nuvertėjimas skatins Anglijos banką leisti vis naujus banknotus tam, kad būtų patenkinti apyvartos poreikiai, ir sistema tik dar labiau tols nuo pusiausvyros.

Bankininkystės teorijos (J. S. Mill, J. Fullarton) pasiūlymai buvo beveik priešingi. Jos šalininkai pasisakė prieš banknotų emisijos suvaržymą „aukso sienomis“, nes nematė aiškaus ryšio tarp pinigų kiekio ir jų vertės. Anglijos bankas banknotus turi emituoti atsižvelgdamas į ūkio poreikius, o jų vertę gali palaikyti laisvai keisdamas juos į auksą. Šios teorijos šalininkų nuomone, ekonomikos pinigų poreikius geriausiai galėjo parodyti komercinių vekselių apyvarta. Todėl svarbiausias banknotų emisijos būdas turi būti ne aukso supirkimas, bet patikimų vekselių rediskontavimas. Rediskontuoti komerciniai vekseliai buvo vaizdžiai pavadinti visuomenės įsipareigojimais emisijos bankui, o banknotai – emisijos banko įsipareigojimais visuomenei.

Mes neatsitiktinai detaliau aptarėme šias XIX a. pinigų teorijas ir jų konfrontaciją. Ji padėjo pamatus iki šiol neblėstantiems ginčams tarp griežtos ir laisvesnės emisijos šalininkų, taip pat – tarp emisijos automatizmo ir diskretiškos pinigų politikos rėmėjų.

R. Peel aktas įteisino Tikrųjų pinigų teorijos nuostatas. Anglijos banko balansas buvo suskaidytas į dvi atskirai balansuojamas dalis: emisijos ir bankininkystės. Įdomu, kad šis Anglijos banko balanso skirstymas išliko iki šių dienų, nors tai lėmė ne ekonominės priežastys, bet tradicijų saugojimas.

Dalis prieš R. Peel aktą Anglijos banko išleistų svarų (14 mln. svarų to meto verte, o dabar tai būtų apie 400 mln. svarų) aukso liko nepadengta. Oficialiai buvo aiškinama, kad šie svarai niekada nebus pateikti Anglijos bankui, nes, kad ir koks būtų visuomenės bėgimas nuo banknotų prie aukso, ekonomikai visada reikės tam tikro banknotų kiekio. Reali šių svarų kilmė buvo daug proziškesnė – kaip tik tokią sumą išdas buvo skolingas Anglijos bankui. Vėliau šios pasitikėjimu pagrįstos banknotų emisijos (*fiduciary issue*) riba buvo ne kartą didinta.

Šie istorijos faktai sukelia įvairių minčių diskutuojant apie lito ateitį: kokia valiuta nepadengtų litų dalis yra nepavojinga lito stabilumui, kokie realūs Lietuvos banko ir Vyriausybės santykiai susiklostys, jeigu bus atsakyta valiutų valdybos?

1.2. R. Peel akto įtaka Jungtinės Karalystės ir visos Europos pinigų sistemų raidai

Anglijos pinigų sistema XIX a. buvo laikoma klasikine, t. y. geriausia. Iš didžiųjų valstybių centrinių bankų labai panašią pinigų padengimo sistemą ilgą laiką taikė Rusijos bankas, įkurtas 1768 m., o 1860 m. įgijęs išimtinę banknotų emisijos teisę. Tačiau Tikrųjų pinigų teorijos pergalė buvo toli gražu ne absoliuti ir laikina. Daugelio kontinentinės Europos valstybių centriniai bankai (pvz., Prancūzijos nacionalinis bankas arba Vokietijos Reichsbankas) igyvendino Bankininkystės teorijai artimas nuostatas ir banknotus tauriaisiais metalais dengdavo tik 30–40 procentų. Net ir pats Anglijos bankas, R. Peel akto laikėsis iki pat 1928 m., kelis kartus perprodukcijos krizių metu buvo priverstas sušvelninti banknotų emisiją. Tuo tarpu daugelis kontinentinės Europos valstybių dažniau kentėjo nuo infliacijos ir ciklinių pinigų kiekio svyravimų.

R. Peel akto padariniai buvo labai svarbūs tolesnei bankininkystės ir pinigų sistemos raidai ne tik Jungtinėje Karalystėje, bet ir tarptautiniu mastu:

1) šis įstatymas įtvirtino nuostatą, kad laisvos konkurencijos dėsniai netinka banknotų emisijai. Ją reikia patikėti centriniam bankui;

2) R. Peel aktas išpopuliarino ir kitą svarbią nuostatą: banknotų padengimas ir emisijos būdai neturi būti paliekami centrinio banko vadovybės nuožiūrai, o turi būti apibrėžti įstatymų;

3) griežta Anglijos banko emisijos politika pramonės ir finansų revoliucijos stimuliuojamoje ekonomikoje sukėlė nuolatinį grynųjų pinigų trūkumą. Prisitaikydama prie jo, komercinių bankų sistema antrojoje XIX a. pusėje įvykdė tikrą perversmą atsiskaitymų srityje. Įsigalėjo čekiai ir vekseliai, o pinigų struktūroje ėmė dominuoti indėliai (žr. 1 lentelę).

1 lentelė

Jungtinės Karalystės pinigų apyvartos struktūra XVII–XIX a.

(procentais)

Pinigų formos	XVII a. pab.	XIX a. pr.	XIX a. pab.
Monetos	75	40	20
Banknotai	25	50	5
Indėliai	–	10	75
Iš viso:	100	100	100

Šaltinis: Усоскин В. М. Теории денег, Москва: Мысль, 1976, с. 18.

Indėliai bankuose sparčiai didėjo dar ir todėl, kad auksu padengti Anglijos banko banknotai didino visuomenės pasitikėjimą visa bankų sistema. XIX a. pabaigoje susiformavo kredito sistemos antrojo lygmens stuburas – indėlių bankai, kurie pagrindinę išteklių dalį pritraukia ne leisdami banknotus, bet priimdami indėlius. Savo ruožtu sąskaitinių pinigų išsigalėjimas padidino pinigų multiplikatorių, kuris sušvelnino restrikcinių Anglijos banko pinigų emisijos poveikį Jungtinės Karalystės ekonomikos plėtrai.

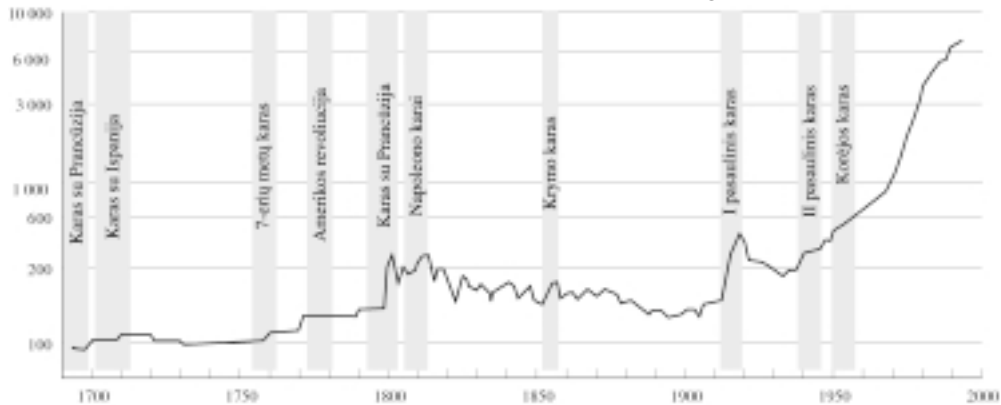
1.3. Žvilgsnis į infliacijos istoriją

Anglijoje kainų lygio dinamika skaičiuojama jau nuo XIII a. Anglų svaro perkamosios galios raida nuo Anglijos banko įkūrimo pateikta 1 pav. Ji rodo, kad visą šį laiką kainos buvo gana stabilios, išskyrus karų laikotarpius ir 1970–1985 m. Aštuntąjį dešimtmetį Jungtinėje Karalystėje ir kitose Vakarų šalyse dar vyravo keinsizmo nuostata, kad rinkos ekonomika yra linkusi į sąstingį, ir vyriausybė bei centrinis bankas privalo

stimuliuoti bendrąją paklausą. Tačiau per visus paskutiniuosius 303 metus vidutinė svoro metų infliacija buvo tik 1,4 procento.

1 pav. Anglų svoro infliacijos dinamika nuo 1694 m.

(logaritmo skalė; 1694 m. = 100)

Šaltinis: Financial Times, 1994, July 23–24, Section II, p. I.

Minimi dėsninėjimai būdingi ir kitų Vakarų valstybių infliacijos raidai. Tačiau tarp šiuo metu egzistuojančių valiutų svaras turi ilgiausią istoriją ir ilgiausiai (iki pat Antrojo pasaulinio karo) buvo santykinai stabilus.

1.4. Pinigų sistemos raida devintąjį XX a. dešimtmetį ir panašumai su antrosios XIX a. pusės pokyčiais

Devintąjį XX a. dešimtmetį įvykęs pinigų sampratos lūžis daug kuo priminė aptartą kokybinį atsiskaitymų šuolį R. Peel akto laikais. Šio amžiaus aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje ir devintojo dešimtmečio pradžioje svarbiausių Vakarų valstybių centriniai bankai siekė sustabdyti pavojingai išsibėgėjusią infliaciją, pritaikę monetarizmo teorijos siūlymus. Remdamiesi pinigų kiekio šimtmečio dinamikos analize, monetaristai tvirtino, kad infliacijos ir ciklinių ekonomikos svyravimų galima išvengti, jeigu centrinis bankas palaikytų stabilų pinigų kiekio prieaugį (*monetary targeting*), kadangi pinigų apyvartos greitis yra santykinai stabilus arba jo pokyčius galima lengvai prognozuoti [2].

Ši automatiška restrikcinio pobūdžio emisija iš tiesų pažabojė infliaciją, tačiau centrinių bankų nebereguliuojamos pinigų rinkos palūkanos tapo labai nestabilios [12, p. 276–280]. Prisitaikydamos prie šio nestabilumo ir didėjančios tarpusavio konkurencijos, Vakarų šalių kredito įstaigos sukūrė naujas sparčiai išpopuliarėjusių sąskaitų rūšis: mišrias sąskaitas bankuose ir investicijų fonduose, kurios:

1) „išplovė“ aiškias ribas tarp pinigų ir kvazipinigių (*near-*, arba *quasi-money*), nes sujungė atsiskaitomųjų sąskaitų ir taupomųjų indėlių savybes: galimybę lėšas panaudoti atsiskaitymams ir gauti pinigų rinkos palūkanas;

2) nulėmė didelius ir nelauktus pinigų kiekio rodiklių (agregatų) struktūros pokyčius;

3) radikaliai pažeidė monetaristų ištirtą ilgametį pinigų kiekio, infliacijos ir nacionalinio produkto dinamikos ryšį.

Pinigų paklausa ir pinigų apyvartos greitis tapo sunkiai prognozuojami. Ypač nestabili buvo siaurųjų pinigų M_1 (liet. atitikmuo – P_1) dinamika. Devintojo dešimtmečio pradžioje Vakarų šalių centriniai bankai ėmė orientuotis į santykinai stabilesnius plačiuosius pinigų kiekio rodiklius (M_2 , M_3 , M_4). Tačiau ir šių rodiklių pokyčiai daugelyje šalių vis labiau tolo nuo infliacijos dinamikos [9].

Todėl pirmojoje devintojo dešimtmečio pusėje daugelis centrinių bankų atsisakė tęsti monetarizmo eksperimentą ir nustojo griežtai reguliuoti pinigų kiekio prieaugį [7, p. 91]. Vokietijos Bundesbankas formaliai vis dar reguliuoja platų pinigų rodiklį M_3 , nustatydamas jam leistinas prieaugio ribas (*target corridor*) [1, p. 57]. Pavyzdžiui, 1997 m. Bundesbankas nustatė 3,5–6,5 procento prieaugį [1, p. 6].

Vokietijos centrinio banko reguliuojamo pinigų kiekio sudėtis:

- siaurieji pinigai (M_1): banknotai bei monetos apyvartoje ir lėšos indėliuose iki pareikalavimo;

- M_2 : M_1 ir terminuotieji indėliai iki 4 m. trukmės;

- M_3 : M_2 ir taupomieji indėliai, apie kurių atsiėmimą būtina pranešti prieš 3 mėnesius.

Tai, kad į M_3 įtraukti būtent šie elementai, lemia ne abstrakti pinigų samprata, bet:

1) iki šiol nesunkiai prognozuotas sąryšis su infliacija ir nacionalinio produkto dinamika;

2) centriniam bankui nesunku sekti ir reguliuoti šio pinigų kiekio dinamiką.

Tačiau būtų paviršutiniška Bundesbanką išskirti iš kitų centrinių bankų tarpo. Vokietijos centrinis bankas nesilaiko nustatytų M_3 prieaugio intervalų, jeigu tai būtina siekiant svarbiausio tikslo – kainų stabilumo šalies viduje [9].

Tik pastaraisiais metais Vokietijoje pinigų kiekio ir infliacijos ryšys akivaizdžiai susilpnėjo [9]. Ekonomistai šį vėlavimą aiškina taip:

1) konservatyviais vokiečių taupytojais, kurie pirmenybę tradiciškai teikdavo klasikiniam indėliams bankuose, o ne vertybiniam popieriams ar jų rinkose tarpininkaujantiems investicijų fondams. Tik šiuolaikinė vokiečių karta ėmė drąsiau investuoti santaupas;

2) Vokietijos bankų ir kitų finansų įmonių veikla liberalizuota vėliau.

Pinigų sampratos evoliucija pateikta lentelėje (žr. 2 lentelę).

2 lentelė

Pinigų sampratos evoliucija

Kada įsivyravo ši nuostata	Ką vadinti pinigais
XVIII a.	Tauriųjų metalų monetos
Antroji XIX a. pusė	Pridedami banknotai
XX a. Ketvirtasis dešimtmetis	Pridedamos atsiskaitomosios sąskaitos ir kiti indėliai iki pareikalavimo
Septintasis–aštuntasis dešimtmečiai	Išskiriami siaurieji pinigai (M_1) ir platieji pinigai (M_1 + įvairūs kvazip pinigai). Pirmiausia kvazipinigams buvo priskirti taupomieji ir terminuotieji indėliai
Devintasis dešimtmetis	Prie kvazipinigių pridamos bankuose ir investicijų fonduose atidaromos mišriosios ir sublokuotos sąskaitos, kurioms būdingos atsiskaitomųjų sąskaitų ir taupomųjų indėlių savybės

Nepaisant monetarizmo teorijos nesėkmės, centriniai bankai nesusėvelnino antiinfliacinės orientacijos, tačiau pakoregavo tarpinių tikslų sistemą. Kaip ir XIX a., kritikai kaltina centrinius bankus dirbtiniu ekonomikos stabdymu. Ryškus pavyzdys – visuomenės nepasitenkinimas ES šalyse, kurios kuria Europos ekonominę ir pinigų sąjungą ir stengiasi laikytis griežtų pinigų ir išdo rodiklių. Tačiau paskutiniųjų trijų dešimtmečių Vakarų šalių pinigų politikos patirtis rodo, kad neigiami laisvesnės pinigų politikos ir infliacijos padariniai vėliau neišvengiamai išryškėja. Jie priverčia

valstybę stagflacinio sąstingio metu imtis nepopuliarių antiinfliacinių priemonių, kurios ekonomikos padėtį laikinai dar labiau pablogina.

2. Centrinų bankų įkūrimas Prancūzijoje, Vokietijoje ir JAV

Anglijos bankas tapo centriniu banku ir buvo įgaliotas sukurti stabilią pinigų sistemą. Tiesioginė Prancūzijos banko įkūrimo priežastis buvo kylančios pramonės skatinimas, Vokietijos banko – ekonominis Vokietijos žemių suvienijimas.

2.1. Prancūzijos banko įkūrimas

Prancūzijos bankas (*Banque de France*) įkurtas 1800 m., proteguojant Napoleonui Bonapartui. 1803 m. Prancūzijos bankas gavo frankų banknotų emisijos monopolį Paryžiuje.

1806 m. priimamas visuomenės poreikius geriau atitinkantis naujas Prancūzijos banko įstatymas. Napoleonas savo garsiojoje kalboje Valstybės Tarybai pareiškia, jog kuria šį banką tam, kad išlaikytų stabilią (4%) vekselių rediskonto normą. Ši mintis nebuvo pakankamai apgalvota. Pasikeitus padėčiai pinigų rinkoje, Prancūzijos bankas turėdavo rediskonto normą koreguoti. Tačiau ši Napoleono idėja atskleidžia centrinio banko paskirtį sukurti monetarines prielaidas ekonomikos plėtrai.

1848 m. Prancūzijos bankas gavo išimtinę banknotų emisijos teisę. Naujasis Prancūzijos banko įstatymas, galiojęs net 122 m., nenumatė jokios banknotų padengimo tauriaisiais metalais* normos. Tačiau įstatymas įpareigojo Prancūzijos banką keisti banknotus tauriaisiais metalais kiekvienu pareikalavimu, nors ne visada šią nuostatą sekėsi įgyvendinti. Taigi Prancūzijos bankas įgyvendino Bankininkystės teorijos nuostatas [5, p. 130–133].

2.2. Vokietijos centrinio banko įkūrimas

Vienydamas Vokietiją, pirmasis jos kancleris Otto von Bismarck 1875 m. Prūsijos emisijos banką pertvarkė į Vokietijos centrinį banką (*Reichsbank*). Prieš tai vokiečių žemės buvo susiskaidžiusios į 21 valstybę. Jose veikė 7 skirtingos monometalistinės pinigų sistemos: viena aukso ir šešios sidabro. Banknotus leido 33 emisijos bankai. Negana to, valstybės ir valstybėlės biudžeto deficitams padengti leido savo popierinius pinigus.

Nors Reichsbankas banknotų emisijos srityje netrukus ėmė dominuoti, tačiau absoliutų monopolį jis įgijo tik 1935 m. Šiuolaikinis Vokietijos centrinis bankas (*Deutsche Bundesbank*) įkurtas jau po Antrojo pasaulinio karo (1948 m.) Vakarų Vokietijos žemėse sujungus Reichsbanko filialus [5, p. 147–148; 11, p. 342–347].

2.3. JAV Federalinės atsargų sistemos įkūrimas

JAV centrinio banko atitikmuo – Federalinė atsargų sistema (*Federal Reserve System*) įkurta tik 1913 m., t. y. vėliausiai iš didžiųjų valstybių. Tokį vėlavimą lėmė priežastis, kuri europiečiams ne visada aiškiai matyti. Tai – nevienalytis JAV ekonomikos pobūdis ir susiskaldymas į ekonomiškai gana savarankiškas valstijas.

Iki 1913 m. JAV dolerių banknotus leisdavo valstijų bankai supirkdami savos valstijos ar savivaldybių skolos vertybinius popierius. Tokia emisija buvo labai patogi valstijų valdžiai ir jų bankams, bet ji varžė ekonomikos plėtrą. Individualūs bankų emitentų motyvai dažnai neatitikdavo bendrą ekonomikos poreikių.

Svarbiausia paskata steigti Federalinę atsargų sistemą buvo didelis JAV bankų sistemos jautrumas krizėms ir indėlininkų nepasitikėjimui. Federalinės atsargų sistemos pavadinimas parodo pradinę šio banko paskirtį: kaupti kitų bankų privalomasias ir

* Prancūzija, Šveicarija, Italija ir kai kurios kitos Europos valstybės XIX a. tam tikrą laiką naudojo bimetalistinę (aukso ir sidabro) pinigų sistemą.

perteklines atsargas, šiais ištekliais reguliuoti bankų sistemos likvidumą. Federalinę atsargų sistemą sudaro 12 federalinių atsargų bankų (*Federal Reserve Banks*), padalijusių šalį į 12 apygardų. Tradiciškai svarbiausias yra Niujorko federalinių atsargų bankas, kuris daro Federalinės atsargų sistemos intervencijas didžiausioje pasaulyje Niujorko finansų rinkoje.

Įkūrus Federalinę atsargų sistemą, JAV doleriai 40 procentų turėjo būti padengti auksu, 30 procentų – priimtais indėliais, o kita dalis – bankų akceptuotais komerciniais vekseliais. Iki 1935 m. federaliniai atsargų bankai neturėjo banknotų emisijos monopolio. Banknotus taip pat galėjo leisti nacionaliniai bankai*.

Didžioji depresija (1929–1932 m.) išryškino naujus JAV pinigų ir bankų sistemos trūkumus. Didžiausio JAV istorijoje nuosmukio metu Federalinė atsargų sistema veiksmingai nepasipriešino pinigų kiekio kritimui [13, p. 128]. Mažėjantis verslo aktyvumas ir visuomenės pajamos labai sumažino komercinių vekselių bei indėlių apimtį, nuo kurios priklausė 70 procentų banknotų emisijos.

Be to, 1929 m. euforinį akcijų kilimą baigęs krachas sužlugdė daug bankų, kurie už akcijų užstatą drąsiai kredituodavo spekuliuojančius biržoje klientus. Tai nulėmė masišką indėlių atsiėmimą grynaisiais pinigais, grandininę daugybės bankų griūtį ir katastrofišką pinigų kiekio bei multiplikatoriaus mažėjimą.

Gilios krizės padariniams įveikti ketvirtojo dešimtmečio pradžioje buvo priimti įstatymai, kurie iki šiol labai svarbūs JAV pinigų ir bankų sistemai. 1932 m. Gleso-Stigolo (*Glass-Stigall*) įstatymas galioja iki šiol. Pagrindiniai šio įstatymo tikslai:

1) suteikti banknotų emisijai anticiklinį pobūdį, leidžiant Federalinei atsargų sistemai dalį pinigų emituoti antrinėje rinkoje superkant federalinės vyriausybės išdo vertybinius popierius. (Šiais laikais Federalinė atsargų sistema, išdo vekselių rinkoje vykdydama atvirosios rinkos operacijas, išleidžia į apyvartą 80–90 procentų dolerių.);

2) sumažinti bankų sistemos riziką atskyrus komercinių ir investicijų bankų veiklą. Nuo to laiko operacijas su akcijomis ir kitais rizikingais vertybiniais popieriais gali vykdyti tik specializuoti investicijų bankai (amer. *investment banks*). Tačiau šiems bankams buvo uždrausta priiminėti ir tvarkyti klasikinius indėlius. Tuo tarpu komerciniams bankams iki šiol uždrausta investuoti į nebankinių įmonių akcijas.

1934 m. JAV buvo įsteigta Federalinė indėlių draudimo bendrovė (*Federal Deposit Insurance Corporation*), kuri draudžia ne tik gyventojų, bet ir įmonių indėlius. Pagrindinė tokios indėlių draudimo sistemos funkcija yra prevencinė – ne kompensuoti prarastus indėlius, bet panaikinti masinio pinigų bėgimo iš bankų grynaisiais pavojų. Šiais laikais panašias indėlių draudimo sistemas turi absoliuti dauguma Vakarų valstybių [4, p. 363–369], bet būtent JAV išpopuliarino šią idėją. Tokia indėlių draudimo sistema yra labai svarbi ir šiuolaikiniam centriniam bankui, nes suteikia daugiau stabilumo pinigų multiplikatoriui ir bendram pinigų kiekiui. Lietuvoje nuo 1996 m. taikoma indėlių draudimo sistema kol kas apima tik dalį gyventojų indėlių ir visai neapdraudžia įmonių indėlių, todėl ji beveik neatlieka stabilizavimo funkcijos ir yra tik kompensacinio pobūdžio [5, p. 445–446; 12, p. 40, 188–189].

* * *

* Federalinės valdžios licencijuojami JAV komerciniai bankai vadinami nacionaliniais bankais (*national banks*), o veiklos leidimą gavę iš valstijos valdžios – valstijos bankais (*state banks*).

Antroji centrinių bankų steigimosi banga buvo po Pirmojo pasaulinio karo. Tuo metu susikūrė daug naujų savarankiškų valstybių: Kanada, Kinija, Australija, Vengrija, Čekoslovakija, Lenkija, Lietuva, Latvija, Estija ir kt. 1920 m. Briuselyje vykusio tarptautinė konferencija rekomendavo naujoms valstybėms įkurti nacionalinius centrinius bankus tam, kad jos galėtų stabilizuoti savo pinigų sistemas ir glaudžiau bendradarbiauti tarptautinių atsiskaitymų srityje.

Lietuvos bankas savo veiklą pradėjo 1922 m. spalio 2 d., išleisdamas į apyvartą tarpukario litus. 1990 m. Lietuvai atgaunant Nepriklausomybę, dar vasario 13 d. buvo priimtas Lietuvos banko įstatymas. Tačiau realiai Lietuvos bankas pradėjo veikti tik rugsėjo mėnesį, kai Atkuriamasis Seimas priėmė Lietuvos banko statutą, įgalinusi sudaryti pirmą Lietuvos banko valdybą.

Literatūra

1. *Deutsche Bundesbank: Monthly Report, May 1997.*
2. *Friedman M., Schwartz A. A Monetary History of The United States 1867–1960, Princeton, 1963.*
3. *From Gold to Paper Currency, London, The Bank of England, 1997.*
4. *Goodhart C. A. E. The Central Bank & Financial System, London: McMillan, 1995.*
5. *Jurgutis V. Bankai, K., 1940.*
6. *Jurgutis V. Pinigai, V.: Mintis, 1996.*
7. *Money-Supply Figures: Fog Warning//The Economist, 1995, October 21.*
8. *Perry F. E. The Elements of Banking, London: Routledge, 1989.*
9. *Sterne G. Monetary Policy and the Transmission Mechanism//The Money & Government Securities Markets & Operations Seminar, Centre for Central Banking Studies, Bank of England, London, 1997, June 9–13.*
10. *Three Hundred Years of the Bank of England//Financial Times, 1994, July 27, Financial Times Survey.*
11. *Денежное обращение и кредит при капитализме, Москва: Финансы и статистика, 1989.*
12. *Долан Э. и др. Деньги, банковское дело и денежно-кредитная политика/Пер. с англ., Москва: Профико и Инкомбанк, 1991.*
13. *Усоскин В. М. „Денежный мир“ Милтона Фридмена, Москва: Мысль, 1989.*
14. *Усоскин В. М. Теории денег, Москва: Мысль, 1976.*

Summary

ESTABLISHMENT AND ROLE OF CENTRAL BANKS

S. Šiaudinis

The history of the origin and formation of central banks is still important today, discussing the purpose of central banks in modern economy. The first wave of the establishment of banks emerged in the middle and the second part of the 20th century. National states have been founded, industrial and financial revolution has been taking place at that time. The main purpose of the established central banks was to unite on a state scale and create monetary system favourable for the existing economy.

The most important function and the exceptional feature of central banks of the 19th and the beginning of the 20th century was the concentration of the emission of banknotes, circulating in the country and later – the monopoly. This was the reason why till the end of the World War II these banks were called banks of issue or notes. In the post-war period they received modern name of central banks, after becoming important institution, for the regulation of macro-economy.

The Bank of England is one of the oldest central banks (established in 1844), operating since 1694 as commercial bank of King's Palace. R. Peel's Act, passed in 1844, determined the policy of the Bank of England till the Great Depression of the 20th century. R. Peel's Act legalised the regulations of the Currency Principle and authorised the Bank of England to fully back the issued banknotes in gold. It was expected to create a self-regulating monetary system, which would constantly restore the equilibrium of the economy of the United Kingdom.

At that time in Europe the Banking Principle prevailed, according to which central banks only partially backed banknotes in gold, and the main part of the emission

was orientated to the circulation of bills. The economy of the continental Europe periodically suffered from the lack of money and this stimulated the revolutionary dominance of invoice money at the end of the 19th century.

In the 19th century the confrontation of the theories served as the foundation for still existing arguments between the supporters of strict and more free emission, as well as those of discreet monetary policy. Currency Principle was followed by the theory of Monetarism, and Banking Principle – by the trend of Keynesian theory. It is interesting to note that the development of western financial markets and break in the new understanding of money was also imposed by the strict monetary policy (the experiment of monetarism).

The Federal Reserve System, performing the functions of the central bank of the USA, was established in 1913, which is the latest date among large countries. It was predetermined by the lasting resistance of the states to the centralisation and only the global banking and monetary crisis enforced them to pass the monetary authorisation to the federal authorities.

The Bank of Lithuania was established in 1922, when 4 years passed after the restoration of the inter war state of Lithuania. The Bank of Lithuania belongs to the second wave of establishment of central banks, which emerged when many independent states have been established after the World War I.

APIE PINIGŲ DEVALVACIJĄ IR NUVERTINIMUS*

Albinas Rimka

1. Šis tas apie pinigų devalvacijos prigimtį

Šį rudenį vėl iškilusi pinigų devalvacijos banga iš naujo suaktualina vad. pinigų politikos problemas ir verste verčia kiekvieną jomis susirūpinti. Juk visi tie pinigų nuvertinimai arba devalvacijos nevyksta savaime, o svarbiausia – tokie nuvertinimai turi turėti kokį nors tikslą ar prasmę, be to, turi kas nors turėti, ar bent tikėtis, vienokios ar kitokios naudos: priešingu atveju pinigų nei nuvertinimo, nei devalvacijos ir būti negalėtų<...>

Ekonomistų raštuose žodis „devalvacija“ (*Devaluation, Devaluation*) paprastai yra siejamas su piniginio vieneto vertės sumažinimu. Šis sumažinimas gali vykti ar ir vyksta dvejopai: a) kai pinigų vertė, t. y. jų perkamoji galia, sumažėja *de facto* (paprastai dėl infliacinės politikos ar dėl sąmoningo emituotųjų notų arba popierinių pinigų nekeitimo griežtai apibrėžtu aukso ar užsienio valiutos tam tikru kiekiu) ir b) kai pinigų vertė, t. y. jų legalinis keitimo paritetas, sumažinama staiga ir įstatymo keliu. Pastaroji priemonė, tačiau yra vartojama ir tais atvejais, kai dėl infliacinės ar p. politikos pinigų vertė jau buvo *de facto* sumažėjusi, o įstatymo leidėjas, naujai fiksuodamas mažesnę pinigų keitimo paritetą, pinigų mainomąją vertę tiksliai stabilizuoja.

Ši dvejopa devalvacijos sąvoka pastaruoju metu, ypač vokiečių ekonomistų, pradeda skirti ir tam tikrais pavadinimais. Pav., Walter Förster savo „Theorie der Währungsentwertung“ (Jena, 1936) griežtai skiria devalvaciją nuo „nuvertinimo“ (*Abwertung, Entwertung*). Devalvacija jį vadina įstatymo keliu nustatoma mažesnę aukso kiekį bei naują pinigų keitimo paritetą (pastaruoju metu pirmą kartą pavartota 1934 m. Čekoslovakijoje), o „nuvertinimu“ – „leidimą“ pinigų mainomajai vertei mažėti atsisakant aukso standarto arba jų nekeičiant aprėžtu užsienio valiutos kiekiu (Anglijos ir kt. valstybių praktika). Bet patsai W. Förster iš anksto (pusl. 3) pabrėžia, o toliau ir įrodinėja, kad „devalvacijos“ ir „nuvertinimo“ socialekonominiai padariniai yra galų gale tie patys. Šiuo teigimu W. Förster sumažina vertę ir tų savo argumentų, kuriais pagrindžia dviejų terminų reikalą.

Tikrenybėje „leidimas“ pamažu pinigų mainomajai vertei mažėti ir staigus, niekieno nelauktas tos vertės įstatymo keliu sumažinimas tautos ūkio atskiriems sektoriams ir gyventojų atskiroms grupėms nėra tos pačios reikšmės priemonės. Dėl to ir du skirtingi žodžiai, pav., „devalvacija“ ir „nuvertinimas“, ekonomistams, atrodo, praverstų turėti<...>

Savaime pinigų nuvertinimai yra tiek seni, kiek yra seni ir patys pinigai. Galima net teigti, kad pinigų devalvacija yra neišvengiamai susieta su technikos pažanga. Kai naujieji technikos išradimai padaro žmogaus darbą našesnę, tai žmogaus darbo vaisiai pasidaro „pigėsni“, nes žmogus, tiek pat dirbdamas, daugiau padaro. O jeigu žmogus didesnio kiekio dirbinių nėra reikalingas, tai jis turi mažiau dirbti arba kurį laiką save bedarbiu laikyti. Žmonijos istorijoje šios rūšies procesas vyksta nuolatos. Dar praeitojo šimtmečio viduryje sodžiaus žmonės vasarą dirbo nuo saulėtekio ligi saulėleidžio, o žiemą – „nuo gaidžių“ ligi vėlaus vakaro; fabrikuose 14–16 val. darbo diena buvo normalus reiškinys. Perėjimas prie 10–12 val. darbo dienos 19 šimt. antrojoje pusėje buvo laikomas nepaprastai didele pažanga, o 8 val. darbo dienos reikalavo tik socialistai ir kiti revoliucionieriai, kaip idealo. Šiandien tas idealas pramonės įmonėse beveik visuose pasaulio kraštuose jau įgyvendintas, o ir ten, kur įvesta arba įvedama 6–7 val. darbo diena, nebankrutuoja nei darbdaviai, nei blogiau gyvena darbininkai. Taip pat ūkininkai, šiandien „gaidžių“ visai negirdėdami ir net „krizės kainas“ už savo produktus tegaudami, neabejotinai geriau maitinasi ir rengiasi negu jų tėvai jaunosiose dienose apie 1860–1890 m., nekalbant jau apie baudžiamųjų metus. Teisybė, daugelyje kraštų dabar yra bedarbių. Bet, šalia jų, net tose pačiose šalyse yra dar daug žmonių, dirbančių „viršnorminius“ darbus, o Anglijoje ir kt. dar yra rajonų, kur ir dabar apie 14 val. dirbantieji gyvena materiališkai blogiau aprūpinti, kaip gyveno anksčiau Lietuvos baudžiauninkai.

* Spausdinamas sutrumpintas straipsnis iš Ekonomistų draugijos žurnalo „Ekonomika“, 1936, spalio–gruodis, Nr. 4(8), p. 293–325. Straipsnyje, siekiant išlaikyti jo autentiškumą, kalba netaisyta, palikti tuometiniai terminai, ištaisytos tik pačios grubiausias korektūros klaidos.

Visa tai rodo, kad technikos pažanga ir šiandien yra nuėjus daug toliau negu žmonijos darbo organizacija. O tokiais laikais ypatingos reikšmės įgauna pinigas ir jo mainomosios vertės kitimai. Nes technikos pažanga ir dabar žmogaus darbą našesni daro, vadinasi, tasai darbas arba jo vaisiai devalvuojasi arba „nusivertina“. Šio proceso neigiamą įtaką tegalėtų neutralizuoti tik technikos pažangą atitinkanti tarptautiniu mastu vykdoma bei tobulinama darbo bei gėrybių paskirstymo organizacija. To nedarant, atrodo, visa kuo kaltas visai niekuo dėtas pinigas.

Mat technikos pažanga, o su tuo ir darbo našumo kilimas ne visose ūkio bei gamybos šakose vienodu tempu eina. Be to, pati svarbiausioji ūkio šaka, žemės ūkis, ir šiandien visur daugiausia pareina nuo gamtos (klimato) sąlygų. O klimato sąlygos technikos pažangą teiškali tik labai nežymiai reguliuoti arba modifikuoti. Vadinasi, šiandien yra visai galimas ir net natūralus reiškinys, jei tuo pačiu laiku, kai dėl technikos pažangos vienose gamybos šakose žmogaus darbo našumas 50% ar net 100% padidėja, tai kitose vis dar toj pačioj aukštumoj išsilaiko, o trečiose, kuriose daugiau pareina nuo elementarinių ir nesutramdomų gamtos veiksnių, tuo pačiu laiku darbo našumas gali net sumažėti. Nesunku taip pat suprasti, kad šios rūšies disproporcija pasireišk juo ryškiau, kuo techniškiosios pažangos laipsnis paskirose ūkinės gamybos šakose, lyginant su kitomis, pasidaro didesnis arba pažangos procesas spartesnis. Tokiais atvejais kitose, t. y. „atsilikusiose“ arba „atsiliekančiose“, ūkio šakose ima reikštis depresija arba net ir krizė, kurios padariniai jau „rikošetu“ vėliau paliečia tas ūkio šakas, kur technikos pažanga toliausia nuejo. O tada jau neišvengiama ir visuotinė krizė: nes depresijos ilgiau slėgtieji ūkio sektoriai dėl visuotinos darbo vaisių devalvacijos nepajėgia daugiau įpirkti net ir atpigusių prekių iš tų ūkio sektorių, kur technikos pažanga darbo kaštus sumažino, t. y. kur darbo našumas padidėjo.

Dabar klausimas, ar galima šitokioj ar panašioj situacijoj padėtį radikališkai pakeisti, t. y. darbo našumo disproporciją atskiruose ūkio sektoriuose panaikinti, dirbtinėmis priemonėmis pakeičiant pinigų perkamąją galią? Prieš mėgindami atsakyti į šį klausimą, prisiminkime, kad pinigas yra betarpiškai susietas su prekių mainais. Primityviškuose prekių mainuose pinigų vaidmenį visur ir visuomet atlieka labiausia pageidaujama prekė arba gėrybė. Ir antras dalykas: juo prekių mainai komplikotesni ir juo praeina ilgesnis laikas bet kieno pagamintai prekei pasiekti „paskutinį“ vartotoją, tuo pinigui atstovaujanti prekė turi būti „visuotinesnė“ bei patvaresnė. Priešingu atveju galėtų atsitikti, kad prekės gamintojas, mainais už savo darbo vaisių gavęs pinigą, nebegalės kiek ilgesniam laikui praėjus nusipirkti darbei reikalingos medžiagos arba reikalingo maisto bei apdaro. Ypač ši nemaloni perspektyva gresia gamintojui, kuris savo darbo vaisius yra priverstas parduoti kreditan, vadinasi, gaminį parduodamas į rankas, gauna ne kitą kurią jo gamybai reikalingą gėrybę, o tik jai atstovaujantį kredito dokumentą (banko notą, vekselį ar kitą kurią tiesioginės ar netiesioginės skolos raštą). Šiuo pastaruoju atveju prekės kreditan pardavėjas turi rizikuoti, kad per tą laiką, kol jis už savo parduotąjį gaminį įsigis sau reikalingą ekvivalentinę gėrybę, gali sumažėti ne tik pinigui atstovaujančios gėrybės mainomoji vertė, lyginant ją su įsigyti reikalingąja preke, bet ir tai gali sudaryti didžiausią nuostolį – gali dėl kurių nors priežasčių pasidaryti sunkiai arba tik su dideliais nuostoliais realizuojamas ir patsai kredito dokumentas (kredito dokumento davėjo sunki padėtis, bankrotas ar kt.). Štai dėl ko pirmieji gyvenimo padiktuoti kredito dokumentai (pav., Auksakalių „notos“) „pilnai“, t. y. 100%, „padengiami“ kuria nors preke arba gėrybe ir, be to, savo laisve ar net ir gyvybe tokį dokumentą laiduodavo jojo davėjas (prisiminkim Romėnų teisės nuostatus, kurie sutartu laiku skolos negražinusį skolininką atiduodavo kreditoriaus visiškai malonei). Dėl tos pačios priežasties įsigalėjo ir auksas: nes auksas ir ilgiausia laikomas savo naudojamų ypatybių nekeičia (nerūdija, išvaizdos nei svorio nekeičia,

net ugnis jo naudojamos vertės nesumažina); be to, dėl brangumo ir lengvo dalomumo aukso transporto išlaidos susidaro minimalinės. Štai dėl ko auksas yra branginamas ne tik pavienių asmenų, bet ir ištisų tautų bei valstybių. Nes šiandien nė viena tauta nei valstybė negali be pasaulinės prekybos mainų išsiversti. Yra tiesa, kad, pav., Lietuva sau reikalingas prekes bei gėrybes iš užsienių tegali kaip taisyklė tik savo ūkio gaminiais apmokėti. Bet mūsų gaminamieji ir pasaulio rinkai tiekiamieji javai, gyvuliai, sviestas, kiaušiniai ir kt. daug greičiau genda ir sunkiau duodasi transportuojami negu auksas; taip pat mūsų užsieniuose perkamos prekės savo patvarumo ir kt. ypatybėmis su auksu konkuruoti negali. Taigi ir išsimoka: geriau savo gaminius bet kur pirma parduoti už auksą (arba už vad. „aukso valiutą“), o jau paskui už auksą nusipirkti ten pat ar kitur reikalingųjų prekių, negu ieškoti pirmiausia tokių mūsų javų, bekonų ar linų pirkėjų, kurie apsiimtų patys ar per tarpininkus mus aprūpinti druska, mašinomis, tekstilės medžiaga ir kt. Praktika taip pat rodo, kad net geriau mūsų prekes parduoti kreditan prieš trumpalaikius kredito dokumentus ir, šiuos dokumentus realizavus, pirmiau įsigyti aukso valiutos, kad vėliau Lietuvos pirklių ar įstaigų išduotus kredito dokumentus būtų galima reikale apmokėti auksu, negu laikyti sandėliuose bet kurios rūšies kitų gėrybių ar prekių atsargą: nes kad ir susidaro šiokių tokių nuostolių kredito dokumentus keičiant į auksą ir tą auksą laikant Lietuvos banko sandėliuose, taip pat tą auksą reikale parduodant, bet šios rūšies nuostoliai yra patys niekai lyginant su nuostoliais, kurie galėtų susidaryti laikant ilgesnį laiką sandėliuose javus ar kurias nors gėrybes ir paskui tas gėrybes realizuojant: mat aukso realizacijos ir realizacijos išlaidos paprastai neprašoka 1/2 % net blogiausiomis aplinkybėmis, kai javų ar kitų produktų vienos paprastos operacijos normalinis „manko“ net geriausiomis aplinkybėmis skaičiuojamas pilnais procentais<...>

3. Pinigų devalvacijos padariniai

Dabar panagrinėkime, kokie pinigų nuvertinimo padariniai gali būti aplamai imant?

Patsai faktas, jog pinigas visų pirma yra *mokamoji priemonė, kuri bet kuriuo duotuoju momentu turi savo tam tikrą mainomąją vertę*, jau nulemia, kad, pinigų vertę sumažinus, savaime *sumažėja perkamoji galia* visų tų, kurie nuvertinimo metu pinigų, taip pat nuvertinamais pinigais išreikštų, bet kurios rūšies kitų mokamųjų priemonių savo rankose turi. Vadinasi, sumažėja perkamoji galia, matuojama prekėmis, ne tik tų, kurie savo pinigineje arba banko sąskaitoje turi gyvų pinigų, bet ir tų, kurie anksčiau bet kam pardavė kreditan prekių ar paskolino pinigų ir dabar teturi rankose tik vekselius ar kurį nors kitą kredito dokumentą. Šiuo atveju, sakysim, pinigų nuvertinimas 30% pirmą kartą jų vertės bet kokių mokamųjų priemonių turėtojams reiškia tą patį, kaip reikštų vienkartinio 30% mokesčio nuo turimų pinigų ir kitų mokamųjų priemonių įvedimas. Tačiau jeigu įvedamas ir išieškomas naujas mokeskis, tai mokesčių mokėtojų sumokėtosios sumos atsiduria valstybės išde; nuvertinant pinigus, valstybės išdas naujų pajamų negauna. Klausimas, kas turi naudą iš to, kad pinigų ir nuvertintais pinigais išreikštų kitų mokamųjų priemonių jų turėtojai perkamosios galios žymios dalies nustoja?

Pasipelno visų pirma visi tie, kurie bet kurios rūšies kredito dokumentų nuvertintais pinigais yra išdavę arba ir „ant žodžio“ pasiskolinti gavo. Pirmiausia emisijos bankas savo turimuosius aukso ir užsienio valiutos rezervas, devaluoto pinigų vienetais naujai kainodamas, nominališkai padidina. Pav., kai Amerikos J. V. savojo dolerio vertę 40% nuvertino ir oficiališkai paskelbė, kad 1 dol. aukso kiekis nuo 1,5046316 gr. sumažinamas ligi 0,8886713, tai turimieji aukso rezervai, perkainoti nuvertintais doleriais, tuojau nuo 4.300 mil. senų dolerių pakilo ligi 7.205 mil. naujų

dolerių, t. y. emisijos bankų aktyvuose tuojau atsirado 2.915 mil. dol. daugiau, arba visai netikėto ir jokiomis realiomis operacijomis nepagrįsto pelno. Bet tokioj pat proporcijoj, kad ir ne taip atviroj formoj, pasipelno ir visi kiti kredito dokumentų – vekselių, obligacijų, skolos raštelių davėjai: pinigų nuvertinimas šios kategorijos piliečiams yra lygus jų skolos dalies nubraukimui. Jei skolų yra prisidariusi valdžia ir šiai skolai atstovaujantieji bet kurios rūšies kredito dokumentai yra pareikšti nuvertinamais pinigais, tai tokiu atveju pasipelno ir valstybės išdas lygiai taip pat, kaip pasipelno privatiniai skolininkai. Žodžiu, kiekvieno pinigų nuvertinimo pirmutinis ir tiesioginis efektas yra tas, kad notų ir kitų mokamųjų priemonių bei kredito dokumentų turėtojai savo turimų vertybių dalies nustoja lygiai taip pat, kaip nustotų, jei būtų jiems uždėtas ir išieškotas naujas vienkartinis mokestis; skolininkai gi, arba kredito dokumentų davėjai, iš to naudos turi tiek pat, kiek turėtų, jei jų skolos atitinkama dalis įstatymo keliu ar bankroto atveju susitarus su kreditorium būtų nubraukta.

Tačiau pinigų nuvertinimas betarpiškuoju efektu mokamosioms priemonėms ir skoloms arba kreditoriams ir debitoriams nesibaigia. Visų pirma tais atvejais, kai skola yra komercinio pobūdžio, pav., kai duodamas vekselis ar kitas kredito dokumentas už gautąsias prekes arba perkamą nekilnojamą turtą, skolininkas pasinaudoja ne tik iš to, kad jo skolos dalis, pinigų nuvertinus, faktiškai sumažėja, bet dar pasinaudoja ir iš to, kad nupirktosios prekės vertė, matuojama nuvertintais pinigais, atitinkamai padidėja. Kiek ir kaip greitai padidėja, tai kitas klausimas, nes visa tai pareina nuo gyvenamojo laiko konjunktūros ir pačių prekių arba turto rūšies. Pav., jei nuvertinamieji pinigai buvo pagrįsti aukso, tai aukso ir auksinių prekių kreditan pirkėjai momentališkai gauna savųjų prekių vertės ir kainos padidėjimą tokiu pat dydžiu (atvirkščioj proporcijoj), koku buvo nuvertinti pinigai. O kitų prekių ar gėrybių vertė pakyla anksčiau ar vėliau sulig rinkos bei konjunktūros padėtimi. Šios rūšies prekių bei gėrybių vertės padidėjimo negali iš esmės pakeisti nei ta aplinkybė, jeigu kai kurių prekių kainos palieka ilgesnį laiką nepakilusios ir pinigus nuvertinus. Jei taip atsitinka, tai čia nuopelnas ne pinigų nuvertintojų ar tų prekių turėtojų, o konjunktūros ar rinkos sąlygų. Jei pinigai nuvertinami ekonominės depresijos ar ūkio krizės pradžioje, tai kainos, pinigus nuvertinus, gali net ir nukristi. Bet tai tik rodys, kad, pinigų nenuvertinus, tų prekių kainos būtų dar daugiau nukritusios. Taip pat kainos po nuvertinimo gali nepakilti, jei nuvertinimas sutaptų su žymesniu pasiūlų padidėjimu arba gamybos kaštų sumažėjimu. Visais šiais atvejais tai būtų tik atsitiktinis ir, be to, paprastai ne visuotinis dviejų ūkio reiškinių bei veiksmų sutapimas, bet ne nuvertinimo fakto betarpiškoji išvada. Iš dalies taip ir yra atsitikę tais metais, kai Anglija, pirmoji suspendavusi aukso klauzulę, savo pinigų vertę sumažino.

Trečiasis pinigų nuvertinimo padarinys pasireiškia *darbo algos ir kapitalo pajamose*. Jei, pinigus nuvertinus, kainos gyvenimo reikmenims pakyla, t. y. tikrasis pinigų nuvertinimo tikslas pasiekiamas, tai pinigais gaunamoji darbo alga, taip pat pensijos ir visokeriopos rūšies – nuo ugnies, ligos, mirties etc. – draudimų pinigai nustoja savo perkamosios galios dalies. O jei nuvertinimas sutampa su prekių kainų kritimo periodo pradžia, tada piniginių darbo pajamų gavėjai negauna tos naudos, kurią jie turėtų kainų kritimo periode, jei pinigai paliktų nenuvertinti. Taip pat atitinkamai sumažėja fonduotosios kapitalų pajamos. Nes už indėlius arba paskolas gaunamųjų procentų perkamoji galia, pinigus nuvertinus, sumažėja tuo pačiu koeficientu, kaip ir darbo pajamų perkamoji galia. Pasinaudoja gi iš to vėl turtui atstovaujančių vertybinių popierių turėtojai – akcininkai; nes akcijų vertė prie kitų lygių sąlygų tuojau padidėja tiek, kiek dėl pinigų nuvertinimo pakyla akcinių bendrovių turto nominalinė vertė. Be to, jei darbo alga ir kitos išlaidos kurį laiką palieka tos pačios, tai turi padidėti pelnas ir dividendai. O kreditoriai

nuostolių turi ne tik dėl dirbtinai sumažintos paskolos realinės vertės, bet ir iš palūkanų perkamosios galios sumažėjimo.

Žodžiu, *pinigų nuvertinimo efektas*, kuris pasireiškia betarpiškai arba tarpiškai (tuojau ir automatiškai arba kuriam laikui praėjus), visuomet ir visais atvejais *savo galutiniais padariniais yra vienodas: pinigų taupytojus ir kitų mokamųjų priemonių, taip pat kredito dokumentų bei draudimo polisų turėtojus veikia lygiai taip pat, kaip veiktų vienkartinio mokesčio įvedimas arba jų taupmenų bei piniginio kapitalo dalies konfiskacija, o visokių skolininkų padėti palengvina taip pat, kaip palengvintų jų skolos dalies nubraukimas*. Be to, kai visokios rūšies nuvertintais pinigais gaunamos darbo ir kitokios piniginės pajamos savo perkamosios galios dalies nustoja, tai tokių piniginių pajamų gavėjams pinigų nuvertinimas yra lygus jų darbo algos ar kitų iš anksto nustatytų pajamų sumažinimui. Iš kitos pusės, prekių ir kitų materialinių gėrybių turėtojai ne tik nieko nenustoja, bet dar *pasinaudoja iš to, kad jų turimų gėrybių nuvertintais pinigais matuojama vertė, taigi ir parduodamoji kaina padidėja tiek, kiek buvo nuvertinti pinigai, ir tol, kol mokesčiai ir kitos prekių ir turto išlaidos palieka tos pačios*. Aplamai imant, pinigų nuvertinimo tikrasis efektas tautos ūkyje yra tas, kad visa tai, ko pinigų taupytojai ir mokamųjų priemonių bei kredito dokumentų turėtojai, taip pat darbo ir piniginio kapitalo pajamų gavėjai nustoja, gauna skolininkai ir materialinių gėrybių bei prekių savininkai. Tautos ūkyje gi, jei debitoriai ir kreditoriai yra tos pačios šalies gyventojai, pasilieka viskas, kaip buvę.

4. Pinigų devalvacijos padariniai skirtingose sąlygose

Dabar, kai susipažinome su pinigų nuvertinimo tiesioginiais ir netiesioginiais padariniais, galime išnagrinėti ir apibrėžti tas sąlygas bei aplinkybes, kurios pinigų nuvertinimą, kaip ekonominės politikos priemonę, gali padaryti vienu ar kitu didesnei naudai arba nenaudai. Ir čia visų pirma tenka skirti betarpiškus nuvertinimo padarinius ir jų sudaromą efektą tos pačios valstybės gyventojų ar jų grupių bei atskirų ūkio sektorių santykiams ir padarinius bei efektą, kuris dėl vienos valstybės pinigų nuvertinimo susidaro *tarptautiniuose* ūkio bei kredito santykiuose<...>

Prisiminkim ir įsidėmėkim, kad pinigų nuvertinimo betarpiškai ir automatiškai pirmiausia paliečiami ir pakeičiami kreditorių ir piniginių pajamų bei taupytojų santykiai, iš vienos pusės, ir skolininkų bei materialinių gėrybių savininkų, iš antrosios pusės – tuo būdu, kad pirmųjų perkamoji galia dirbtinai ir staiga sumažėja, o antrųjų sumažėja skolos, padidėja gi turto nominalinė vertė. Lengva suprasti šitokio jėgų pasikeitimo tolimesnius padarinius. Jeigu kreditorių ir pinigų taupytojų kadrus sudaro ne saujelė kapitalistų, o smulkių taupytojų masės, ir jeigu darbo ir kitokių piniginių pajamų gavėjų kadrus taip pat sudaro ne stambių darbo ar stambių kapitalų gavėjai, o platūs gyventojų sluoksniai, kuriems gaunamų piniginių pajamų tik tik pakanka einamiesiems gyvenimo reikalams, tai tokiose aplinkybėse kiekvienas iš tokių žmonių, nuvertinus pinigus, bus priverstas mažiau pirkti, kai tik kainos prisitaikys prie pinigų nuvertinimo laipsnio, t. y. pakils. Rezultate gausime paklausų sumažėjimą, kurio pasėkos rinkoje žinomos ir neišvengiamos: naujas kainų kritimas, gamybos siaurinimas ir kt. charakteringos ekonominės depresijos arba ūkinės krizės ypatybės. Jei gi kainos išsilaikytų aukštesnės, t. y. nuvertintiems pinigams „pritaikytos“, tai neišvengiamai prasidėtų ypač darbo pajamų gavėjų masių kova už darbo algos padidinimą, o tai reikštų socialinės kovos paastrėjimą bei darbo konfliktus ligi tol, kol vėl darbo ir kt. piniginės pajamos nebūtų pritaikytos prie pakilusių kainų. O tada visa „istorija“ vėl galėtų prasidėti iš pradžių.

Iš to seka, kad *pinigų nuvertinimas, kaip vidaus ūkio politikos priemonė, savo tam tikros socialinės racijos bei prasmės tik tuo atveju galėtų turėti, jei šalyje esančių gyvų pinigų bei kitų mokamųjų priemonių ir kredito dokumentų milžinišką daugumą turėtų sukaupti savo rankose nedidelis skaičius stambių kapitalistų, ir, be to, jei piniginių darbo pajamų smulkių gavėjų (darbininkų, smulkių tarnautojų) būtų visai nedaug, arba jeigu darbo alga būtų mokama ne pinigais, o gyvenimo reikmėmis*. Pastaruoju atveju betarpiškieji pinigų nuvertinimo padariniai kad ir paliktų tie patys, bet neigiamoji tų padarinių įtaka daugiau paliestų tik palyginti nedidelį ir pertekusį gyventojų sluoksnį, kurio perkamosios galios sumažėjimas tegalėtų paveikti neigiamai gal tik prabangos dalykų rinką. Tik šiose aplinkybėse masinio vartojimo prekių paklausa nesumažėtų, taip pat ir socialiniu atžvilgiu gyventojų masių būtis, apskritai imant, nepablogėtų. Konkrečiai imant, tokia padėtis gyvenime galėtų būti tik ten, kur, sakysime, prekių ir kitų materialinių gėrybių milžiniška dauguma būtų pasisklaidžiusi nedideliais kiekiais plačiausiuose gyventojų sluoksnuose, kurie, be to, piniginių santaupų nei jokių kitų mokamųjų priemonių neturėtų, o išsiskolinusi būtų daugiausia pati valstybė, kurios išduotus kredito dokumentus, k. a. paskolų lakštus ir kt., būtų sukauptę nedidelis stambių kapitalistų skaičius. Tik šiuo atveju pinigų nuvertinimas būtų lygus piniginių kapitalo stambiųjų turėtojų dalies konfiskacijai jiems prasiskolinusio valstybės išdo naudai. Bet ir tai dar galima būtų abejoti, ar nuvertinimas būtų socialekonomiškai prasmingiausia priemonė, nes panašiose aplinkybėse tas pats efektas nesunkiai duotųsi pasiekiamas ir atitinkamu vienkartinio mokesčio įstatymu.

Tačiau pinigų nuvertinimo padariniai ir jų įtaka niekuomet neapsirėžia tik nuvertinusios pinigų valstybės ribomis, o visuomet daugiau ar mažiau paveikia ir tarptautinius kredito ir prekybos mainų santykius. Tuo pačiu pasakoma, kad ir nuvertinusios pinigų valstybės tautos ūkis gali taip pat iš to santykių pakitimo daugiau ar mažiau naudoti arba skriaudoti turėti. Dėsniai ir sąlygos, kurios nulemia pinigų nuvertinimo padarinius tarptautiniuose ūkio santykiuose, savo esme yra tie patys, kaip ir dėsniai bei sąlygos, anksčiau apibrėžtos bei galiojančios pinigų nuvertinusios valstybės viduje. Vadinas, ir tarptautiniuose santykiuose betarpiškai ir automatiškai daugiausia nukentės, pinigų nuvertinus, tos valstybės piliečiai, kurie anksčiau, tiekdamiesi prekes ar kuriuo nors kitu keliu, daugiausia įsigijo mokamųjų priemonių ir kredito dokumentų valiuta tos valstybės, kuri pinigų nuvertino. Betarpiškos gi naudoti daugiausia turės ta valstybė ar jos piliečiai, kurie savo mokėjimo prievoles bei skolų dokumentus bus išdavę pinigų nuvertinusios valstybės mokamomis priemonėmis. Šiuo atveju net nėra reikalinga, kad mokėjimų pasižadėjimai arba kredito dokumentai būtų išduoti įstaigų arba piliečių tos pačios valstybės, kuri savo pinigų nuvertino. Pav., Lietuva savo laiką gavo paskolą iš švedų, o tiltus kreditan statė taip pat ne amerikoniai, bet danai. Bet kadangi tiek švedų paskolos obligacijos, tiek danams duotieji kredito dokumentai buvo išrašyti Amerikos J. V. doleriais, tai, nors ir nenorėdami, tiek švedai, tiek danai galų gale turėjo sutikti bei pasitenkinti, kad skola bei kreditai būtų gražinti nuvertintais doleriais, arba jei litais, tai nuvertintų dolerių kursu. Lietuva iš dolerio nuvertinimo pasinaudojo ir 40% savo užsienio skolų galėjo sumažinti tik dėl to, kad skolintojai savo laiką pareikalavo kredito dokumentus išrašyti ne litais, o Amerikos doleriais. Iš kitos pusės, tačiau nemaža Lietuvos piliečių turėjo mažesnių ar didesnių nuostolių vien tik iš to, kad, ką nors kreditan parduodami, kredito dokumentus priimdavo svarais, doleriais ar vėliau – prancūzų ar šveicarų frankais, arba, nepasitikėdami litu ar Lietuvos bankais, savo santaupas laikė svetimoj valiutoj ar bankuose tokių valstybių, kurios pinigų nuvertino: čia jau mūsų piliečiai turėjo nuostolių, o piliečiams ar kredito įstaigoms tų valstybių, kurios savo pinigų nuvertino, davė pasipelninti.

Bet anksčiau mes matėme, kad pinigų nuvertinimo padariniai neapsirėžia skolintojų ir skolininkų prievolinių santykių pakeitimu, o paliečia ir visus kitus piniginius mokėjimus, o taip pat darbo algą ir kainas. Kadangi darbo alga paprastai būna išmokama anksčiau negu parduodamos prekės, taip pat anksčiau būna apmokama žaliava, fabrikatai gi parduodami kreditan, tai, pinigus nuvertinus, anksčiau parduotųjų prekių nominalinė kaina pirkėjui automatiškai sumažėja tiek pat, kiek buvo nuvertinti prekę pardavusios šalies pinigai. Prekės gamintojas iš karto taip pat jokio nuostolio nepajunta, nes vėliau gautoji savo šalies nuvertintoj valiutoj pinigų suma yra pilnai pakankama, kad išpirktų vekselius ar padengtų savo šalies bankuose anksčiau panaudotus kreditus įmonei įrengti, žaliavai pirkti ar darbo algai mokėti. Gali nesusidaryti čia jam sunkenybių ir ateityje, nes gamintojo įmonė su visais įrengimais palieka kaip buvus, taigi jos nominalinė vertė, pinigus nuvertinus, atitinkamai padidėja, ir tuo būdu jo nominalinis kreditingumas ateičiai taip pat padidėja (jis galės daugiau gauti kreditų, jei žaliavos kainos ar darbo alga ir padidėtų). Taigi ir tarptautiniuose *santykiuose kitos šalies piliečių ar įstaigų dėl pinigų nuvertinimo gautasis pelnas galų gale išlyginamas nuostoliais pinigų nuvertinusių valstybės taupytojų ir mokamųjų priemonių turėtojų*. Štai kodėl kiekvienoj šalyj pinigų devalvacijos šalininkų paprastai visuomet daugiausia randama skolininkų ir eksportinių fabrikatų gamintojų tarpe. O jeigu eksportuojami gaminiai ar dirbiniai parduodami ne savosios šalies valiutoj, o kurios nors kitos valstybės, kuri tuo metu pinigų nenuvertina, tai jų nauda juo didesnė. Šiuo atveju eksportininkai net premiją gauna, nes visus mokėjimus bei skolas šalies viduje išlygina savo šalies nuvertintais pinigais, o iškeitę nenuvertintą užsienio valiutą į savąją nuvertintą, gauna daug daugiau, negu būtų gavę, jei pinigai nebūtų nuvertinti.

Bet šioj vietoj jau mes susiduriame ir su kitos rūšies reiškiniu. Anksčiau, analizuodami nuvertintų pinigų padarinius savos šalies tautos ūkyje, mes matėme, kad tais atvejais, kai taupytojų ir piniginių pajamų gavėjų kadrus sudaro ne saujelė kapitalistų, o plačiosios minios bei milžiniška gyventojų dauguma, pinigų nuvertinimas automatiškai sumažina gyventojų daugumos perkamąją galią, kuri savo ruožtu turi neigiamai paveikti paklausą ir kainas. Šis dėsnis galioja ir tarptautiniuose santykiuose. Jei pinigus nuvertinusių valstybės visokeriopos rūšies piniginiai kapitalai priklauso smulkių taupytojų minioms betarpiškai arba tarpiaiškai per kredito įstaigų indėlius ir, be to, visokeriopos rūšies pinigines pajamas taip pat daugumoj gauna tik smulkiųjų ir vidutinių darbo ir kt. atlyginimų gavėjai, tat šių masių sumažėjusi perkamoji galia neigiamai paveiks ne tik savosios šalies gaminių paklausą ir kainas, bet taip pat ir importinių prekių paklausą bei kainas. Ir juo valstybės, kuri pinigus nuvertina, importas yra didesnis, tuo daugiau bus jaučiamas pinigų nuvertinusių valstybės gyventojų perkamosios galios sumažėjimas tarptautinėj rinkoj. Savaiame suprantama, kad tokiu atveju tokios valstybės pinigų nuvertinimo neigiamą įtaką daugiausia pajus tie kraštai, kurių eksportas į aną šalį buvo didžiausias; o atskirų prekių paklausai neigiama įtaka bus juo didesnė, kuo didesnis tų prekių kiekis patekdavo pinigų nuvertinusių valstybės rinkon. Ir atvirkščiai: juo pinigus nuvertinusių valstybės rinka pasaulinio eksporto prekėms yra mažesnė ir atskirų valstybių prekėms nereikšmingesnė, tuo mažiau bus jaučiamas jos pinigų nuvertinimas pasaulinėje rinkoje ir kitų valstybių prekyboje, tuo daugiau visi neigiamieji pinigų nuvertinimo padariniai gaus apsirėžti savosios valstybės sienomis<...>

6. Naujausieji pinigų nuvertinimai ir Lietuvos litas

Jei panagrinėsime Lietuvos sąlygas bei aplinkybes, tai tuojau pastebėsime, kad jeigu iš viso galima kalbėti apie palankias ir nepalankias pinigų nuvertinimui sąlygas, Lietuvoj palankių sąlygų, t. y. tokių, kurios pinigų nuvertinimą darytų ekonomiškai racionalia priemone, niekuomet nėra buvę. Tik prisiminkime, kad pinigų nuvertinimo socialekonominis „racionalumas“, jei iš viso toksai yra, tegali pasireikšti tik trim atvejais: a) kai pinigus nuvertinus galima sumažinti užsieniams priklausomų skolų dydį, b) kai pinigų nuvertinimu pasiektas piniginių kapitalų bei mokamųjų priemonių vertės bei perkamosios galios sumažinimas tepaliečia tik palyginti nedidelį stambesniųjų ir stambiųjų kapitalistų būrį, o gyventojų masės perkamoji galia palieka nepaliekta ir c) kai darbo algos ir kitokie piniginiai atlyginimai yra per aukšti, o pinigus nuvertinus, kainos nei mokėjimai, nei mokesčiai nepakyla, piniginiai gi kapitalai bei taupmenys priklauso ne tiems patiems darbo algos gavėjams, o saujelei kapitalistų. Tai dar nereiškia, kad ir šiais visais atvejais pinigų devalvacija yra ekonomiškai racionaliausia priemonė: anksčiau matėme, kad bet kokiose sąlygose pinigų devalvacija visuomet atneša toli einančių padarinių, kurie anksčiau ar vėliau tą nuvertinimą padaro ekonomiškai iliuzorine, o kapitalų susidarymui – net ir kenksminga priemone. Bet vis dėlto bent pinigų devalvacijos metu galima rasti nuvertinimui pateisinti argumentų. Dabar panagrinėkime Lietuvos sąlygas šiuo atžvilgiu.

Pirmiausia, *Lietuvos užsienių skolos* savaime nedidelės, beveik visos buvo ir pasiliko *užsienių valiutoj*. Vadinasi, litą nuvertinus, tos skolos ne tik nesumažėtų, bet *atvirkščioj proporcijoj padidėtų*. O ką tai reiškia, lengva apskaičiuoti. Pav., 1932 mt., t. y. po Anglijos svoro nuvertinimo, Lietuvos išdo įvairios rūšies užsienių skolos su priklausomais procentais sudarė apie 150 mil. Lt., o tų metų amortizacijos ir procentų mokėjimams iš biudžeto teko 10,7 mil. Lt. Jei būtų pasektas Anglijos ir kitų valstybių pavyzdys ir, sakysim, lito aukso vertė 1/3, arba 33%, sumažinta, tai užsienių skolos bendroji suma, „naujais“ nuvertintais litais skaičiuojama, būtų visa 75 mil. Lt. arba ligi 225 mil. Lt. padidėjusi. Taip pat metinių skolos mokėjimų suma su procentais tuo pačiu būtų 5,35 mil. Lt. padidėjusi ir pasiekusi 16 mil. Lt. Bet kai lito vertė pastovi išliko, o svaras ir 1934 mt. Amerikos doleris apie 40% buvo nuvertintas, tai iš 150 mil. Lt. skolos teliko tik 90 mil. Lt. be jokių mokėjimų. O kadangi per tą laiką dar buvo ir skolų pamokėjimų daryta, tai 1935 mt. mūsų bendroji užsieniams skola tesiekė tik 82 mil. Lt. Bet jeigu dabar, pasekę, pav., Latviją, apie 40% litą nuvertintume, tai mūsų valstybės išdo užsieninės skolos bendroji suma vėl padidėtų ne 40%, bet, atvirkščiosios procentų proporcijos dėsnium, jau 2/3, t. y. iš 82 mil. Lt. suma tuojau padidėtų ligi 138 mil. Lt.

Šis atvirkščiosios procentų proporcijos dėsnis pinigų nuvertinimo atveju ypatingai įsidėmėtinas, nes jis galioja ne tik užsienių valiutos skoloms, bet ir kainoms. Pinigų vertei krintant, pastovios užsienių valiutos kursas, o taip pat kainos kyla, skaičiuojant procentais, kaip $y = \frac{100x}{100 - x}$, kur

x – pinigų vertės sumažėjimo koeficientas, o y – jau nuvertintais pinigais pareikštas užsienio valiutos kursas, arba kaina. Ir taip: jei pinigai nuvertinami 20%, t. y. $x = 20$, tai y (valiutų kursas, kaina)

$$= 25\%, \text{ nes } \frac{100 \cdot 20}{100 - 20} = \frac{2000}{80} = 25;$$

$$\text{jei } x = 33,3, \text{ tai } y = \frac{100 \cdot 33,3}{100 - 33,3} = 50;$$

$$\text{jei } x = 40, \text{ tai } y = \frac{100 \cdot 40}{100 - 40} = 66,7;$$

$$\text{jei } x = 50, \text{ tai } y = \frac{100 \cdot 50}{100 - 50} = 100$$

ir t.t.

Praktiškai šitą lito nuvertinimą pirmiausia pajustų ūkininkai. Mat užsieniams priklausomos skolos žymi dalis, kuri trumpai prieš dolerio nuvertinimą siekė 45 mil. lt., yra gauta iš Švedų degtukų monopolio ir ji naudojama Žemės Banko ūkininkų paskoloms. Tik dėl to, kad doleris buvo nuvertintas ir degtukų monopolio paskolos suma sumažėjo ligi nepilnų 27 mil. lt., Žemės Bankas galėjo ir ūkininkams išduotų litais paskolų procentus sumažinti nuo 6% ligi 4%, taip pat atitinkamai sumažino metines paskolų ir procentų gražinimo ratas. Litą nuvertinus, senoji iš Švedų gautosios paskolos suma savaime vėl padidėtų, ir Žemės Bankas vėl priverstas būtų padidinti ligi senojo lygio procentus bei pusmetines skolų pamokėjimo ratas. Žemės Bankui prasiskolinusieji ūkininkai pirmoj eilėj užuot palengvinimo tuojau susilauktų skolų ir procentų naštos pasunkinimo, kurią, žinoma, vėl norėtų perkrauti išdui. Bet ir išdas, iš kur pinigus imtų, jei jo paties užsieniams mokėjimai net 2/3 padidėtų?

Bet tai dar ne viskas. Kai Anglija savo svarą nuvertino, tai ne tik žymi svarinių notų ir kitų jos mokamųjų priemonių dalis buvo užsieniuose arba užsieniečių rankose, bet ir jos eksportas tik apie du trečdalius importo sudarė. Jau vien dėl šios priežasties Anglijos piliečių komercinės skolos turėjo būti žymiai didesnės už užsieniečių komercines skolas. Tuo tarpu mes nors mažiau importuojame negu eksportuojame, bet mūsų eksportuojamų prekių didelė dauguma – žaliava, pusiau žaliava ir maisto produktai apmokama tuojau, kai importuojamos prekės – visokie fabrikatai ir kt. – dažniausia gaunama kreditan net gana ilgam laikui. Ši aplinkybė galėtų išeiti dar ir mūsų naudai, jei mūsų komercinių skolų pasižadėjimai būtų litais, o užsieniečiai būtų skolingi už mūsų prekes vien tik užsienių valiutoj. Bet mūsų pirkliai ir firmos dėl užsienių valiutos nepastovumų vis daugiau parduoda prekes užsienin litų valiutoj, kai užsieniui duodamieji kredito dokumentai paprastai išrašomi užsienių valiutoj. Apytikriais skaičiavimais, ankstyvesniais gerais metais mūsų piliečių ir firmų komercinės skolos užsieniams siekdavo 100–120 mil. lt., kai užsieniai už mūsų prekes būdavo skolingi tik apie pusę tos kainos. Dabartiniu metu užsieniečių komercinės skolos Lietuvai nesiekia pilnų 15 mil. lt., iš kurių dar apie pusę sudaro skolos litais. Taigi lito nuvertinimu nepaliesių komercinių mokėjimų iš užsienių teliktų tik apie 7 mil. litų. Tuo tarpu mes esame už importo prekių kreditus užsieniams skolingi apie 40 mil. lt. ir beveik viskas yra ne litais, o užsienių valiutoj. Taigi, litą nuvertinus latvių pavyzdžiu 40%, mūsų komercinės skolos, atvirkščiosios proporcijos dėsnium, naujaisiais litais nuo 40 mil. lt. tuojau padidėtų apie 25 mil. lt. ir pasiektų 65 mil. lt., kai iš užsienių gautume tą patį užsienių valiutos kiekį, o litų skolą jiems visu 40% sumažintume, t. y. užsienių valiutoj gautume 40% mažiau.

Šiaip užsienio kapitalų, kurie būtų Lietuvoje ir dėl lito nuvertinimo nuostolių Lietuvos naudai turėtų, taip pat nėra, nes kredito įstaigose užsieniečių indėlių litais beveik nėra, taip pat minimalinės sumos tėra vad. „Loro“ sąskaitose. Taigi visa lito nuvertinimo našta iš skolų bei piniginių prievolių santykio pasikeitimo, kiek tas pasikeitimas sudarytų palengvinimo kai kurioms skolininkų kategorijoms, kristų beveik vien ant Lietuvos kreditorių pečių. Kas gi yra tie Lietuvos kreditoriai? Stambiausias iš jų – tai valstybės išdas. Bet kiekvienos valstybės bet kurios rūšies valstybės išdo nuostoliai, jei negali būti perkelti užsieniui, visuomet padengiami tos pačios valstybės mokesčių mokėtojų. Užsieniui gi, kaip matėme, pas mus jie perkelti būti negali, o išdo ir firmų komercinės skolos naujais litais net 2/3 padidėtų. O jeigu taip, tai sunku tikėtis, kad valstybės išdas galėtų be mokesčių padidinimo apsieiti. Net jeigu apsieitų arba jeigu valstybės išdas šiandien būtų tiek turtingas, kad galėtų bet kurios rūšies paskolų ar užsilikusių mokesčių dalį nubraukti, tai nėra lengvesnio dalyko, kaip padaryti visa tai paprastu valdžios aktu ar įstatymu be pinigų vertės sumažinimo. Taigi lito nuvertinimas galėtų būti naudingas tik privatiems skolininkams. Bet tiek, kiek privatinų asmenų skolos yra grynai privatinio pobūdžio, tepasipelnytų tik vieni kitų

sąskaiton, daugiau nieko. Kokia bus tautos ūkiui nauda, jei iš dviejų vienodų padėtyj esančių kaimynų ūkininkų arba iš dviejų pirklių, ar dviejų asmeninių draugų, litą nuvertinus, vieno skola 40% būtų sumažinta, o kitas, atsiėmęs 40% mažesnės vertės tą patį litų kiekį, turėtų, bet ką pirkdamas, 66% daugiau litų išleisti? Juo labiau kad ūkininkų ir net miesto nuosavybių senos, brangiais laikais užtrauktos skolos jau veikiančiais įstatymais bei pertvarkymais nuo 20 ligi 40% sumažintos.

Ūkininkų skolų mokėjimui palengvinti įstatyme (V. Ž., Nr. 435, veikia nuo 1934. II. 17) § 1 nustatyta: „Skolininkas, kuris verčiasi žemės ūkiu, gali mokėti skolas, padarytas prieš šį įstatymą paskelbiant, Valstybės Išdo garantuotais Žemės Banko įkaito lakštais, tų lakštų nominaline kaina“.

Be to: „Žemės ūkio savininkas, kuris testamentu, įpėdinių susitarimu dėl palikimo, dovanos aktu, kuriuo turtas yra suskirstytas tarp vaikų ir vaikaičių, arba teismo sprendimu palikimo padalinimo byloje turi prievolę išmokėti iš to ūkio įpėdiniams arba kitiems apdovanotiesiems, arba pačiam dovanotojui tam tikras pinigų sumas gali tą prievolę atlikti, vis vien, ar tos išmokos yra teismo priteistos ar nepriteistos:

1) sumokėdamas gyvais pinigais 60% nemokėtos išmokų nominalinės sumos, jei jos yra nustatytos prieš 1931 m. sausio 1 dieną.

2) sumokėdamas gyvais pinigais 75% nesumokėtų išmokų nominalinės sumos, jei jos yra nustatytos po 1930 m. gruodžio mėnesio 31 d. ir prieš 1933 m. sausio mėn. 1 d.“ (V. Ž., Nr. 507, veikia nuo 1935. X. 13).

Taip pat: „Miestų ir miestelių gyvenamųjų namų savininkai gali mokėti savo įkaitines skolas IV ir V serijos Žemės Banko įkaitos paskolos lakštais jų nominaline kaina“. (IV ir V serijos Žemės Banko įkaito paskolos lakštais mokėti taisyklės V. Ž., Nr. 532, veikia nuo 1936. V. 7 d.)

Tuo tarpu Žemės Banko IV serijos lakštų kursas ligi šių metų balandžio mėn. buvo 75%, o V serijos – apie 70%. Vėliau šių lakštų kursas kiek pakilo (1936 m. rudenį IV serijos lakštų kursas siekė ligi 77%, o V serijos ligi 73%). Taigi privatinės ūkininkų ir miestų namų savininkų skolos galėjo arba gali būti likviduojamos nuo 23% ligi 30% pigiau, o ūkininkų mokamos dalys nuo 25% ligi 40% pigiau.

Palieka dar skolų „sumažėjimas“ bankams. Bet mūsų bankai vėl ne užsienio ir net ne vidaus stambių kapitalistų pinigus skolina, o vieni iš jų tų pačių piliečių smulkius, daugumoj darbo žmonių taupmeninius indėlius, kiti gi tiesiog valstybės išdo, taigi visos tautos kapitalus.

1936 m. spalio 1 d. balansų duomenimis, Ūkio Bankas buvo išskolinęs 17 mil. Lt., o indėlių turėjo daugiau kaip 22 mil. Lt. Pagrindinis banko kapitalas sudarė 15 mil. Lt., bet šitas kapitalas ir dar žymi indėlių dalis investuota į nekilnojama (5 mil. Lt.) turta ir vertybinius (beveik 14 mil. Lt.) popierius. Kooperacijos Banko bendroji paskolų suma siekė 16 mil. Lt., o banko turimieji indėliai ir Valstybės Taupomajai Kasai, Žemės Bankui ir kitiems bankams skolos sudarė 14 mil. Lt., o iš 3 mil. Lt. pagrindinio kapitalo 2,5 mil. Lt. yra valdžios pinigai. Komercijos Bankas indėlių turėjo daugiau kaip 17 mil. Lt., o paskolų buvo išdavęs nepilnus 14 mil. Lt. Žemės Banko bendroji paskolų suma siekė 130 mil. Lt., bet pagrindinio kapitalo 48 mil. Lt. ir iš kreditorių pozicijos 42 mil. Lt., priklauso betarpiškai valstybės išdui, o kita Valst. Taupomajai Kasai ir kt. Taip pat iš 25 mil. Lt. Žemės Banko turimų indėlių 10 mil. Lt. buvo valstybiniai indėliai. Taigi Žemės Bankas paskolas duoda taip pat valstybės išdo ar smulkių taupytojų pinigais. Čia paminėtųjų bankų praktika sutinkama ir kitose kredito įstaigose.

Apie valstybės išdo ir valstybinių kredito įstaigų vaidmenį Lietuvos kredito rinkoje rodo ir vertybinių popierių pasiskirstymas. 1936 mt. rugsėjo mėn. gale apyvartoje buvo 18 mil. Lt. 1935 mt. vidaus paskolos lakštų ir 62 mil. Lt. Žemės Banko visų serijų įkaito lakštų. Visa tai sudarė apskritą 80 mil. Lt. sumą. Iš tos sumos turėjo:

Finansų Ministerija	42	mil. Lt., arba	52,5%
Valst. Taupomoji Kasa	16	„ „ „	20,0%
Žemės Bankas ir Lietuvos Bankas	6	„ „ „	7,5%
Iš viso:	64,0	mil. Lt., arba	80,0%
Kitos kredito įstaigos	4,5	„ „ „	5,7%
Pas valdininkus ir kt.	11,5	„ „ „	14,3%
Iš viso:	80,0	mil. Lt., arba	100%

Taigi, jeigu, litą nuvertinus, sumažėtų kai kieno bankams skolos, tai nukentėtų dėl to smulkūs indėlininkai ir tas pats valstybės išdas. O Žemės Bankas, kuris skolina pinigų ir užsienyje paskolintų, kaip jau matėme, turėtų tuojau kaip tik iš ūkininkų skolininkų vėl aukštesnių procentų ir didesnių mokėjimo ratų pareikalauti

arba iš naujo valstybės išdo paramos ieškoti. Tat kam nauda Lietuvoj būtų iš lito nuvertinimo? Labai nedideliam daugiau prasiskolinusių žmonių, ypač iš tokių miesto namų savininkų, kurie, suvilioti aukštų nuompinigių ir savo laiku lengvai gaunamų paskolų, rizikavo statyti namus patys savo pinigų neturėdami, o vien skolindami. Jie tai naudos turėtų. Bet jų nauda turėtų būti išpirkta taupytojų bei smulkių indėlininkų (stambieji savo kapitalus kur nors investavo ar tiesiog perkėlė į užsienius), na, ir valstybės išdo skriauda.

Palieka išnagrinėti trečiąjį ir paskutinį pinigų nuvertinimo tariamą plusą, būtent atvejų, kai pinigų nuvertinimas tik sumažina neproporcingai aukštą darbo algą ir kitus piniginius atlyginimus, bet savaime nenumuša per daug plačiųjų minių perkamosios galios dėl to, kad ir, pinigų vertę sumažinus, nominalinės kainos nepakyla. Tokios ar panašios sąlygos anksčiau buvo konstatuotos Anglijoje 1931 mt. ir Amerikoje 1933 mt. Bet Lietuvoje, kaip ir visi žinome, darbo alga nei kiti atlyginimai niekuomet per aukšti nebuvo. Krizės gi metais tie visi atlyginimai darbo pajamų mokesčiais ar biudžetui subalansuoti įstatymais, ar, pagaliau, ir laisvu susitarimu ir taip jau ligi minimumo sumažėjo, – tiek sumažėjo, kad nuo praeitųjų metų darbo alga net valdžios organų iniciatyva beveik visose darbo šakose pradėta didinti. Taip pat įstaigų tarnautojai ir valdininkai, gyvenimo reikmenims brangstant, vis su didėjančia baime žiūri į ateitį ir tikrai laukia ne tolimesnio algų mažinimo ar didesnio kainų kilimo, o bent jau gaunamos egzistencinio minimumo ribos pasiekusios algos bei jos perkamosios galios išlaikymo. Taigi pinigų nuvertinimas, kaip socialinės politikos priemonė, Anglijos pavyzdžiu iš 1931 mt. tikrai jau netinka Lietuvai ir dar 1936 mt. gale.

Bet gal, litą nuvertinus, pavyktų išlaikyti esamą kainolygį ir nepakilusias kainas gyvenimo reikmenims?

Visų pirma tenka prisiminti, kad jeigu, litą nuvertinus, tikrai pas mus kainos nepakiltų, tai tuo pačiu atkristų ir paskutinis argumentas už lito nuvertinimą. O tas paskutinis argumentas, vis dar kai kieno pašaliais forsuojamas, sako, kad nuvertinimas esąs reikalingas žemės ūkiui, taigi ir maisto produktų kainoms pakelti. Bet jeigu kainos pakiltų, tai kaip galėtų darbininkų, tarnautojų ir valdininkų algos perkamoji galia ta pati pasilikti?

Tačiau šiandien galima ir nebūnant pranašu teigti, kad litą, sakysim, latvių pavyzdžiu 40% nuvertinus, kainos pakiltų ne tik 40%, bet ir daugiau. Mes gyvename jau ne 1931 ir net ne 1934 mt., bet 1936 mt. gale, kai daugelio produktų atsargos visur sumažėjusios ir kainos pasaulinėje rinkoje, šešetą metų kritusios, vėl pradėjo kilti. Štai visose šį rudenį savo pinigus nuvertinusiose valstybėse dar nespėjo nudžiūti rašalai nuo pinigų nuvertinimo įstatymo, o jau prireikė įstatymų muitams sumažinti, nes kainų tvarkytojų grasinimai negalėjo sulaikyti staigios kainų kilimo bangos. Ir nenuostabu, nes Lietuvoje ir kitose valstybėse, kur dabar pinigai paliko nuvertinti, taip pat kainos kyla. Tai ko laukti tenai, kur dar ir pinigai nuvertinami? O jeigu taip, tai litą nuvertinus gali ne tik kainos neproporcingai daugiau pakilti, bet gali prireikti ir tuojau įvairius mokesčius padidinti. Nereikia save vilioti viltimi, kad už eksportą bus galima kiek daugiau gauti „naujų“ nuvertintų litų. Bet eksportuoja ne valstybės išdas ir ne tie, kurie ir taip nedideles algas gauna, o prekybinės firmos, pirkliai... Valstybės išdas, tiesa, gal galėtų sutaupyti kelis ar keliolika milijonų litų, kurie ligi šiol būdavo išmokami kai kurių produktų kainoms palaikyti, vad. premijų pavidalais. Bet šiandien jau kai kurie svarbūs mūsų ūkio produktai, kurie anksčiau tegalėjo būti eksportuojami tik su daugmilijoninėmis premijomis, lengvai eksportuojami be jokių premijų ir tuo pačiu laiku ūkininkai gauna žymiai aukštesnes kainas, kaip anksčiau su premijomis. Ir nėra tuo tarpu jokio pagrindo netikėti, kad gal jau ir netoli tas laikas, kai ūkininkai už likusius savo ūkio produktus galės gauti ne mažesnes ar gal net aukštesnes kainas ir be išdo primokėjimų. Tuo tarpu litą nuvertinus, išdo primokėjimai kad ir atkristų, bet taip pat tuojau padidėtų ir valstybės

išlaidos. Pravartu žinoti ir šia proga įsidėmėti, kad vien iš biudžeto sumų susisiekimo ir kitos ministerijos bei įstaigos kas metai užsieniams išmoka apie 30 mil. Lt. be jokių nepaprastų, o šiais laikais taip pat galimų ir reikalingų pirkimų. O jau minėtoji 30 mil. Lt. suma, litų lato pavyzdžiu nuvertinus, tuojau išaugtų ligi 50 mil. Lt., t. y. padidėtų lygiai tiek pat, kiek duoda visas žemės mokestis ir kiek išdas išmokėdavo kainoms palaikyti mažiausių kainų ir didžiausių primokėjimų metais. Bet tai ne viskas. Mes matėme, kad išdo skolos užsieniams netoli 60 mil. Lt. padidėtų, be to, padidėtų apie šešiais milijonais litų užsienio skolų ir procentų mokėjimai. O jeigu būtų norima bent šiek tiek kainų kilimą ne taip staigų padaryti, reikėtų pasekti prancūzus, šveicarus, italus ir latvius ir masinio vartojimo prekėms muitus sumažinti. Apskaičiuojama, kad latviai, muitus sumažinę, apie 7 mil. latų mažiau turės pajamų. Pas mus norint muitų mažinimų kainas paveikti, taip pat reikėtų kokios 10 mil. Lt. pajamų atsisakyti. Na, o kad kainoms vis kylant būtų galima ir ateityje valdininkų algas biudžetui „įbalansuoti“, tikėti netenka: būtų gerai, jei bent pirmaisiais metais būtų galima išvengti algų pakėlimo (proporcionališkas pinigų nuvertinimui algų pakėlimas pareikalautų naujų išlaidų mažiausia 70 mil. Lt. metams).

Taigi lito nuvertinimo perspektyvos valstybės išdui gana aiškios: beveik 60 mil. Lt. užsieniams skolos priaugimas, o metiniam biudžetui ne mažiau kaip 25–30 mil. Lt. padidėjusios išlaidos užsienių mokėjimams ir apie tiek pat sumažėjusios pajamos iš muitų ir biudžetui subalansuoti įstatymu gaunamų sumų tuojau ir geriausiu atveju, jei valdininkams algų nei kitų išlaidų nereikėtų didinti. Taigi skirtumas vienu metų biudžetui susidarytų minimum 50–60 mil. litų, kurių be naujų mokesčių iš niekur negausi. Čia neskaitomas išdo pajamų vertės sumažėjimas iš grąžinamų išdo paskolų ir ne siaurai praktikuojamų avansinių atsiskaitymų.

Tautos ūkiui už anksčiau kreditan importuotas prekes apie 25 mil. Lt. reikėtų daugiau mokėti, be to, apie 60% būtų brangesnis visas naujais litais apmokamas importas. O tai sudarytų vėl apie 80 mil. Lt.

Ekspertas savaime dėl lito nuvertinimo padidėti negalėtų, nes šiais licencijų, kontingentų, prohibityvinių ir apskritai diskriminacinių priemonių laikais eksportas pareina ne tiek nuo prašomų kainų, kiek nuo importo valstybių draudžiamųjų priemonių. O jei būtų norima savo šalies produktų pigumu, t. y. prieš lito nuvertinimą buvusiomis kainomis, užsienių rinką užkariauti, tai rezultatai dar blogesni išeitų: nes už eksportą ir naujais litais gautume tiek pat, o už importą reikėtų mokėti 60% daugiau. Vadinasi, tuojau turėtume dar ir pasyvišką užsienių prekybos balansą. Bet šitokia padėtis jau iš viso pakenčiama būti negali. Taigi paliktų vienintelis išėjimas: visuotinas kainų, algų bei mokesčių kėlimas. Bet šiuo keliu einant daug lengviau prieiti infliaciją ir naujus nuvertinimus negu pageidaujamą stabilizaciją.

P. S. Rašinyje patiektieji skaitmeniniai duomenys kitoms valstybėms yra paimti iš Tautų Sąjungos ekonominės ir finansinės sekcijos leidžiamųjų statistikos metraščių ir mėnesinių biuletenių, taip pat iš Tarptautinių Mokėjimų Banko eilinių ir specialinių apžvalgų bei dokumentų apie atskirų valstybių monetarinę bei ekonominę padėtį. Statistiniai duomenys Lietuvai yra patiekti ir savarankiškai apskaičiuoti taip pat pasirėmus arba oficialiniais statistikos šaltiniais, arba bankų balansais ir kita medžiaga iš Lietuvos Banko ekonominių informacijų skyriaus.

Summary

ON CURRENCY DEVALUATION AND DEPRECIATION

Albinas Rimka

The article has been copied from the 1936 journal of the Lithuanian Economists Society "Economics". Member of Academy and Professor Albinas Rimka (1886–1944) is the prominent founder of the science of Lithuanian statistics. The urgent problems of that period, consequences of currency devaluation to the economy and national currency – the Litas – are dealt with in this article.